

Олег Цимбала

ОКРАДЕНІ

Повість

**ЛЬВІВ
ЛДКФ «АТЛАС»
2001**

Книжка „Окрадені“, яка пропонується читачеві є спробою окремого видання, спогадів тих матеріалів, що мали б дати більш-менш уявлення про с. Стрільки, м. Бібрку та навколишні села, а також людей, які проживали у 1938–1941 роках у цій місцевості. Книга стане в пригоді всім, хто цікавиться історією початку війни на наших теренах, знущанням КДБ над нашими людьми.

Літературний редактор Нестор Цимбала

Спонсором цього видання є п. Вадим Ничка, директор Львівської книжкової фабрики „Атлас“, залюблений у місто Бібрку, в якому народився, у рідний край, його людей та історію

Віг автора

Повість „Окрадені“ за своїм задумом – художньо-публіцистичний твір, який охоплює події періоду 1938–1940 років у селі Стрільки та в місті Бібрка Перемишлянського району Львівської області.

У цьому виданні я намагаюся розкрити ті події, які ще невідомі історикам, бо в період тоталітарного режиму їх неможливо було й згадувати. Художнє висвітлення цих подій у повісті скоріше нагадує автобіографічну повість. Але якщо згадані події розглядати глибше, то стане зрозумілим той факт, що в повісті йде мова про події, характерні не тільки для Львівщини, де проживали мої батьки і проминуло дитинство, а для всієї Західної України.

Бібрка, як і село Стрільки, прикували мою увагу з тих причин, що про цю місцевість ще ніхто не сказав свого слова. Я – син цієї землі, де жив і боровся український народ. Не раз здається мені, що сам Господь Бог водив мене босого польовими дорогами, лісами та полями – стежками рідної землі між людьми для того, щоб сьогодні я доніс до нового покоління шматочок гіркої істини від тогочасного життя.

Можливо, я не згадаю багатьох імен, але сподіваюсь, що відтворю дух того часу і діяння свого народу, який полюбив у дитинстві таким, яким він був, а за це віддаю йому шану.

Події повісті „Окрадені“ не раз будуть виходити за рамки села Стрілок та міста Бібрки, а, може, і самої Галичини, бо народ наш, розсіяний по всьому світу, і ніс на свою нову батьківщину свою працелюбність, тугу за рідним краєм, гордий дух нашої нації.

Признаюсь щиро, що писати правду – важко, і треба мати мужність, щоб не відійти від неї. Правда завжди приємна і жорстка, а іноді неприваблива і гірка, а в дійсності вона – Єдина і Свята.

Нашу історію мусимо писати самі, і збирати треба її по зерниночці, виявляючи правду про життя нашого народу, про ті „блага“, які приносили нам чужинці, і як ті зайди поводили себе з нами, хто і як порядкував на нашій землі.

Олег Цимбала

1938

А як село називається, знаєш?	5
Лист про тебе возвістить	10
Про щось сперечалися	14
Сумна звістка	19
„Паліца“	21

А як село називається, знаєш?

Весна тридцять восьмого року відкрила свої обійми перед хліборобом, була лагідна і привітна. Саме в такий весняний день у кінці квітня Олекса нудьгував у дворі. Народилася сестричка Дарія, вона була маленька і плакала. Мати весь час піклувалася біля неї. Довідавшись від матері, що батько в полі оре „На горбі“, став просити матір, щоб до батька відпустила, бо він іще не був на тому полі...

– Заблудишся, що тоді?

– Людей питаю, – запевняв малий.

Розповіла мати сину, як іти, куди звернути, ще молока дала з собою, і він пішов... Ступивши босоніж на кам'яну дорогу, чисто змиту весняним дощем, зрадів, хоч гострі камінці кололи ноги. Та ніби не відчув він того болю, бо його охопило подвійне задоволення. З одного боку, що дорога була такою чистою і гарною, як вибілене полотно, а з другого, що він ішов у поле сам до батька. Міркуючи над тим, він почув:

– Нно!

Оглянувся. Та це старенький дід виїжджає возом з сільської вулички і так собі добродушно зітхає і понад кіньми батоном помахує, не б'є їх, а лише нокає для порядку. Коні слухають його, прискорюють свою ходу.

То старенький Олекса Цимбала (про що малий довідався пізніше), коней поганяв, а хлопчак підстрибуючи босо на колючих камінцях, думав собі: „Дід мені не рівня, не родина, і не личить просто так проситися до нього на віз, а йти далеченько...“

Тож коли коні вирівняли віз і пішли по кам'яній дорозі, Олекса підбіг ззаду і – скік на розвору! Вже їде... Глянув косо дід і потягнув віжки на себе:

– Го-о-ов!

Коні спинились. Повернувся дід до Олекси та питає:

– Ти чого там сів!?

Олекса злякався, відійшов набік, почервонівши від сорому і не знаючи, що казати на своє оправдання, нарешті переміг страх, витиснув із себе:

– Так..., „На горб“ хотів під'їхати...
– А мене ти спитав?
– Ні...
– Бачиш, а сів... Ти-и-и... чий будеш?
Олекса мовчав.
– А тато як називається?
– Михасько...
– Ну, добре, сідай коло мене, поїдеш.
Олекса боязко підійшов до воза і сів поруч діда.
– Вйо! – махнув над кіньми батою дід, відпускаючи віжки, і коні рушили, а старенький продовжував з цікавістю розпитувати:
– То ти такий великий хлопчина, а не знаєш, як пишешся?
– Знаю! – сказав впевнено Олекса.
– Як стрійко Павло...
– Вв-і-і-рр-но! – Протягнув ніби здивовано дід, запитуючи:
– А ти як називаєшся?
– Олекса.
– Гарно! А що ти ще знаєш?
– Багато...
– Га-га-га, – залився сміхом старий, – ну, а що властиво?
– А, що це таке – властиво?
– Ге-ге-ге... г-г-г, – знову засміявся дід і зітхнув до коней, – н-но! А як село наше називається, знаєш?
– Знаю!
– То... скажи...
– Стрілки!
– Так є! А чому?
– Не знаю...
– Бачиш, живеш у ньому, а не знаєш...
– Не знаю, мені тато ще такого не розповідав.
– Гаразд, тоді я тобі розповім, бо це і не всі дорослі знають, а ти вже татові розкажеш.
– Добре, – погодився Олекса.
– Було це дуже давно, – почав старий, дивлячись кудись у далину, ніби згадуючи. Розповідав мені наш небіжчик дідо, що було тут усього п'ять хат, недалеко від нас, на „запичиках“. А знаєш, де це – „запичики“?
– Знаю, діду.
– А де?
– В кінці тієї вулички, що поруч Микитового потоку йде до лісу, на „долинку“.
– Усе знаєш! А скільки тобі років?

– Вже п'ятий закінчився.
– Мудра дитина! – Погладив старий Олексу по голові своєю шорсткою хліборобською рукою. Малий соромливо мовчав – йому не звично було, що дід, якого він так мало знає, гладив його по голові. Але сидів і мовчав. А дід задоволено продовжував:
– Так, ось, у тих хатах жили стрільці. Вони луками полювали на диких качок, гусей та іншу дику птицю. А вполювавши, виносили здобне на ринок, продавали. За ті гроші купували собі харчі, одяг та стріли.
У Квасові стояло велике озеро, там плавали дикі гуси, жили бобри і борсуки. А річка Білий Потік весною заливала всі луки коло „дубини“ і „ріпища“. Там росли високі вільхи та очерети, між якими кишла незліченна кількість диких качок та гусей. Коли ж село стало розростатися, стрільці почали ходити на кабанів, ловили лисиць та борсуків, які ще й сьогодні трапляються „коло бука“, а вже пізніше почали орати землю, як ми, сіяти жито і пшеницю, щоб хліб був свій, бо він солодший над усе.
– А чому, діду, було тільки п'ять хаток, а не більше?
Дід широко відкрив свої каштанові очі, повернувся до Олекси, кажучи:
– Ти, я бачу, малий філософ, бо цього я і сам не знаю... Життя прожив, а над таким не думав. Я тобі скажу інше, те, що знаю. Ось там, бачиш, – показав рукою на стару соснину, – хрест стоїть?
– Бачу...
– Чому цей хрест стоїть у лісі, а не на цвинтарі?
– Не знаю.
– Ото аби знав. У 1914 році наші Стрілки пережили страшну пошесть: у селі кинулася холера. Це така хвороба, від якої ніхто не лікував і люди вмирали, як мухи. Я тоді парубкував. Був у нас на той час священник Кармаліта, який не дозволяв ховати людей, що померли від холери, на цвинтарі, а наказав вибрати місце для захоронення десь за селом. Вибрали те місце, де нині стоїть хрест. Викопали велику могилу, у ній і спочили всі померлі від мору. Ніхто в той страшний час не одягав померлого у щось святочне, як тепер, хоронили, в чому чоловік був. До померлого ніхто з родини не підходив у годину смутку, бо Кармаліта пояснив людям, що холера передається від мертвого живому... Тепер на тій могилі стоїть кам'яний хрест, який ти бачиш...
– Ви кажете, діду, що священник не дозволяв здоровим людям підходити до мертвих. Але ж мусив хтось підходити,

бо треба було їх до труни покласти і в могилу. Як наш дідусь Лука помер, то всі помагали...

– Ти маєш рацію, синку, але тоді всіх хоронили тільки три чоловіки: священик Кармаліта, Михайло Тимків та твій дідусь Лука Кривий. Кожен з них мав своє завдання. Священик, звісне діло, молився, виконував канонічний обряд щодо похорону. Михайло Тимків мав такий легенький передок від воза, клав на цей передок труну або померлого без труни і віз у ліс. Твій дід Лука був санітаром, який завжди виконував одну і ту ж роботу. По захороненні посипав померлого сухим вапном, щоб холера не розповсюджувалась у повітрі, та й поки везли мертвого по дорозі, дідусь помагав пхати візок, бо Михайлові було важко самому тягнути – сам знаєш, дорога не завжди рівна...

– Діду, але як міг мій дідусь все це робити, коли він завжди ходив з паличкою, бо його боліла нога?

– Га-га-га... – залився сміхом дід, – тобі, я бачу, нічого не збрешеш... Але я не збирався цього робити.

Твій дід ще тоді мав здорові ноги. Тільки після того, як скінчилася та холера, його таки у тому ж році забрали до війська. Воюючи у Карпатах, потрапив він під сильний обстріл російських канонів. А потім почали бомбити, і діда засипала земля так, що зверху стирчало тільки півстопи. Коли це побачили віськові, його відкопали і завезли до лікарні як контуженого... А до того він був здоровий чоловік. Всі його поважали, хоч він і не був багатієм.

– А, як же вони з Михайлом не боялися тієї холери, ховаючи мертвих?

– А хто казав, що не боялися? Такого не може бути. Тоді боялися всі, бо вимерло майже ціле село. Кожна десята хата була з людьми, а дев'ять спорожніло. А ти кажеш, не боялися... Боялися, синку, але робили цю роботу, бо треба було. Кожен чоловік, що народився на світ, повинен у своєму житті щось робити на землі. А який не хоче нічого робити – то ледар і злодій. До речі, ті, що боялися і не хотіли хоронити, повмирали швидше, ніж Михайло, Лука та священик.

– А Михайло теж пережив холеру, діду?

– Пережив. Він не вірив, що буде жити, і оженився... Коли його жінка народила сина, він його теж назвав Михайлом. Зараз парубкує хлопець. А батько його, як хоронив померлих від холери, завжди одягав чорний плащ, що йому дав священик, та чорний капелюх з широкими крисами. Лука Кривий, як погребальний санітар, мав фартух і цебер з вапном. Коли вони поверталися з лісу після похорон, цей одяг скидали у Михайла

в stodолі, милися, а по тому Кармаліта їх обкурював кадилом, у якому горів ялівець. Казали, що це зілля помагає від холери. Так і вижили обидва. Правда, Михайло помер ще молодим, але від якоїсь іншої хвороби, бо він багато пив горілки.

Тут Олекса побачив батька.

– Дай Бож' щастя, Михаську! – закричав дід.

– Дякую, дай Бож' і вам!

– Як земля, суха? – спитав дід, як знавець хліборобської справи.

– Суха, діду, тільки поспівай.

– Це добре, осьде сина тобі привіз...

– Дякую! – сміявся батько. Звертаючись до сина, спитав:

– Тебе хто послав?

– Я сам попросився у мами, хотів бачити, як ви орете, молока приніс...

Батько, знявши капелюх, витер піт з лиця. Посміхаючись, глянув на сина:

– Ще все побачиш, синку, у житті. Не поспішай, на твій вік вистачить.

– Допитливий хлопчина у тебе! Сидячи на возі, такі питання мені ставив, що я життя прожив, а щось над такими речами не думав.

Батько задоволено усміхнувся:

– У такому віці стільки питань виникає, що ми обидва на всі не відповімо... Ви теж, бачу, їдете орати?

– Ая! „Коло хреста“ маю півморга, хочу просо засіяти.

– Вам вже тяжко ходити за плугом...

– Тяжко, але мене в шию ніхто не гонить. Скільки зроблю, стільки й буде. Ми на цім світі не вічні. Поки можу – працюю, а далі буде видно, як кажуть люди. А ти що будеш сіяти?

– Ячмінь!

– Ячмінь у цьому місці гарно родить, бо близько лісу. Поїду я, бо вечір не за горами. Вію! Дай Бож' доброго урожаю!

– Дякую, нехай і вам уродить! – відповів батько, а дід кинув сивою головою в знак подяки і поволі зник у глибині ланів, як сива давнина на галявині лісу Долинка, що була на „запичиках“.

Лист про тебе возвістить

Наслухавшись розповідей про історію рідного краю, Олекса виліз на високий ясен, що ріс коло хати, дивився у простір, на „запичики“. Повіває легенько вітер, колише трави, сонечно збирає і вливає кожен промінь в колоски. А різноквіт, розкидавши у полі сині волошки, червоні маки, пахучу березку, кличе жити... Лиш зеленисте жовтозілля чкурнуло аж за млин, у мокляки, а квасоля в білих черевичках з городів повтікала на тички... Одна дорога біжить собі до села, у ньому зупинилась біля знаку „село Стрілки“, впершись в хату-кузню старого Стельмаха, поділилася надвоє, відкинувши рукав, мов кам'яне крило, навіть – біжить у село Волове, минаючи маленький хутирок Горбки, дороги і поля хутора Квасова, де мокрота у низині заквасила коріння вільхи та весь шматок землі.

Із далини теж дивиться на дорогу „Грабина“, колись там був грабовий ліс, а тепер – поля. Хіба дорозі треба знати, що колись було? Хто його знає... Але Стрільці, чи Стрілки, що взяли собі назву від слова стрілок, стрілки... Вони все знали. Тому вибрали те місце для свого поселення.

Фактична віддаль від Бібрки до села Стрілок – один кілометр, і відстань що називають „Коло млина“. Колись між млином і Бібркою були монастирки старовірців-ідолопоклонників, яких вже давно нема. Віддаль від лісу до Стрілок теж досягала одного кілометра, і її називали: „На загумінках“, „Не доходячи Квасова“, або „Під Квасовим“. Всього два кілометри від Бібрки до лісу. Це і є та відстань, якої сягнула цивілізація міста Бібрки за тисячу років від перших поселень у селі Стрілки Перемишлянського району Львівської області до наших днів. Що затримало цей рух? Які прикмети нагадують про давні часи?

Відповідь на запитання даватимуть дослідження історії краю та наступні розділи, виходячи з таких назв, як Грабина, Долинка, Запичики, що дійшли до нас із сивої давнини і збереглися у народному говорі.

Україну лісу в Стрілках і сьогодні називають Долинкою. Хоч долини чи долинки тут давно нема. Колись тут була лісова

галявина, яку називали „Долинка“. На її окраїні розпочалося поселення села Стрілок, а тепер там ліс, у якому росте граб, бук, дуб і нема того простору, який би хтось міг назвати сьогодні „Долинкою“. Та назва живе. Тисячоліття минуло, а вона залишається у пам'яті людей.

Назва „Коло бука“, ясна річ, пішла від бука, що велетнем здіймався над лісами, які тягнулися десятками кілометрів. Бук-велетень служив орієнтиром серед лісів для людей, лісників та полководців. І велетенський граб, що дав назву „Коло граба“, здіймаючись над полями Квасова, теж давав орієнтир! Ці назви живуть донині. Дерев ж велетні, які пережили віки, збереглися завдяки нашим пращурам, для яких вони виконували функції дозорних веж під час воєнних дій при захисті краю від чужоземних нападів.

Ці дерева пам'ятають навалу татарських орд, панцину та молитви наших предків до місяця і зір... Ліси, що були „Коло бука“, тягнулися на схід пасмом від „Грабини“ до „Сосни“, що сягала „Іванової долини“, а далі до „Поперечки“, „Коло Христа“, а там луки забігали між ліси, починалися „Під Пасіки“, які в давнину текли медом на ринки міст: Бібрки, Звенигорода, Львова. За метрів триста від місцини починається „Ріпище“. Довго тут було пасовище. Голий клин землі тягнувся з дрімучих лісів геть на південь. При вході на цей клин на вас дивилися темні нетрі лісів „Попової гори“. Ні попа, ні гори тут ніхто не пам'ятає, а ліси з хутором „Ріпище“ кожний знав, бо там з давних-давен жили лісники, висаджуючи на голому клині ріпу, яка виростала до неймовірних розмірів. Нікому не спадало на думку, що води Чорної кринички, які обмивали цей клин, можуть так впливати на ріст рослини. Йшли роки, з лісів текли джерельні води, приєднуючись до потоків Чорної кринички. Розплившись по луках, вони утворювали озера з чистої води, які згодом, підчас проливних дощів та вітрів зацвітали білою піною, що довго трималася на схилах лук. Тому і назвав народ місце, де річка Білий Потік пробивала собі русло – білими потоками. З часом і річка стала називатися Білий Потік. Вирвавшись з обіймів лук, текла вона, обминаючи Дубину. А хто пам'ятає ту дубину? Зате лан „Коло дубини“ і сьогодні виграє золотим колоссям.

Ці назви живуть у народі, як пам'ять Батьківщини, яка не згасла у лихолітті війни, холери, тифу та іноземного поневолення протягом шести віків. Сторонньому ці назви не скажуть нічого, а для тих, що прожили з ними своє життя, вони – близькі і дорогі для серця і душі.

І назва полів „Батоги“ говорить сама за себе. Очевидно, довгі ниви тягнулися за селом, як батоги, до лук, що лежали у мокляках коло річки, починаючи на сході від Закутів. Закути є не тільки у селі Стрілки. Ця назва поширена в багатьох селах Львівщини, і не помилилось, коли скажемо, що кожне третє село має свої Закути, чи Закутки, де не так жорстоко віють вітри у негоду. А така звичайна назва у селі, як „Запичики“, звучить ніби загадково, але... коли вдуматися у походження цього слова, то зрозуміємо, що йдеться про ті ж закути, але ніби десь за піччю, в лісі, а закути за селом на відкритому просторі в низині. Ці назви наче посланці з далекої давнини, що нагадують нам про минуле, приналежність нашу до того, що так близьке, рідне з дитинства, яке збуджує нашу думку, як лист з рідної сторони.

Назви рідного краю і є той лист із сивої давнини, який возвіщає нашому сьогоденню про далеке минуле.

Через село Стрілки ще сьогодні біжить дорога до села Курович, але ця назва у Стрілках мало про що говорить. Тут є свої назви більш конкретні, які потрібні для повсякденної праці і люди їх зберігають у своїй пам'яті.

Всім нині здається, що нічого дивного нема у тому, що кам'яна дорога протягнулася через село, ніби так повинно бути... Минувши село, вона біжить: на „Батоги“, за ними пересікає річку Білий Потік, звернувши наліво, мінає село Стоки, здіймаючись на пагорб, пересікає стіцькі поля, дрімучі ліси, забігає до Свіржського замку і котиться вниз, щоб знову знятися догори під Свіржем, і прямувати до Ушкович, Чорткова, зупинитись у Перемишлянах.

Всього двадцять два кілометри відділяли Бібрку від Перемишлян, а дорога від сивої давнини з'єднувала ці міста восени, весною та взимку. Тоді вона ставала багатолюдною, різноголовою, бо по ній їздили всі. А влітку люди знаходили коротші польові дороги, які не так розбивали їх вози. Коли ж негода закривала польові дороги – кам'яна дорога, як найбільш надійна, оживала знову. У роки війни... (а скільки їх було на протязі віків!) по ній йшли полки різних армій світу, розбиваючи її вщент. Хоч лагодити, як і колись будувати, доводилось селянам і було нелегко. Люди обливалися потом у кам'яних кар'єрах, добуваючи камінь кайлом та молотами. А скільки їх залишили своє життя у тих кар'єрах! Це і є, напевно, частка цього великого, що залишили предки села Стрілок.

Дорога, що з'єднала Бібрку зі Стрілками, розділившись на два напрямки. Стрілки–Куровичі та Стрілки–Перемишля-

ни – вказує на торгові артерії давніх часів. Шлях із Бібрки до Стрілок виник як шлях, що з'єднував Бібрку, мале містечко князівського типу, з великим містом, княжою столицею Звенигородом. Цей шлях був віддаленим від перших поселенців села Стрілок. Лише після визначення шляху на Бібрку, була відкрита дорога через село Стрілки як артерія торгового шляху на Перемишляни.

У львівських міських книгах за 1406 рік збереглася найдавніша згадка про „московську експедицію“ місцевих купців..., про поїздки торгових людей у складі свит російських та польських дипломатів... Стародавні торгові шляхи були чітко визначені, і нікому не дозволялося їх змінювати. Наприклад, Північним шляхом користувалися купці, які везли товари до Росії з Молдавії і Туреччини через Львів. Брала участь у транзиті торгівлі Балкани–Молдавія–Росія, купці Снятина, Коломиї, Рогатина і Бібрки“.

Отже, торговий шлях з Бібрки йшов через село Стрілки на Перемишляни, Рогатин, Івано-Франківськ, Польщу та інші країни Європи, а в іншому напрямку йшов до міста Звенигорода, виходячи на Куровичі, Львів. То був Північний шлях.

Люди, будуючи століттями дорогу, навчилися добувати та обробляти камінь, а відтак з'явилися при будівництві хат не дерев'яні підвалини, а кам'яні, довговічні. Зникли окраїни лісів „На Запичиках“, „Дубина“, „У Квасові“, розтягувались усе ширше поля, хати будувались понад кам'яною дорогою, на якій люди зустрічали купців з далеких країв. Останні доносили до села вісті з Європи, розповідали про життя свого народу, науку та духовну віру.

Ліс, що тікав від Бібрки по Стінці до малих Ланок, рідшав, розпускаючи своє пасмо до сіл Серники, Кам'янки, Любешки. На північному сході ліси обіймали Свіржські Глібовичі, округу Перемишлян, а на півночі тягнулися до сіл Романів, Під'ярків, Волове. Село Стрілки споглядало на височенну дерев'яну вежу в романівських лісах, що була збудована на початку двадцятого століття для виміру площі лісів. Вона здіймалася по-веле-тенськи над просторами лісів, як творіння інженерної думки, і новий орієнтир для людей, що ніби нагадував їм про початок інженерного віку.

Про що сперечалися

Після Різдва тисяча дев'ятсот тридцять восьмого року селяни журилися, бо хлібних запасів стало менше, а держава підвищувала податок на землю. Щоб його заплатити, треба було продати більше збіжжя, а комора – не криниця: джерело не б'є. Що покладеш до неї, те і візьмеш.

Та податок і страхівку треба було платити, хоч зерно на ринках упало в ціні. Але як маєш щось у коморі, у стайні, то можеш взяти якийсь гріш на ринку, а не маєш, то хіба подивишся, як це роблять інші, – думав Михасько.

З приходом весни хлібороби працювали в полі до темної нічки. Свята неділенька збирала чоловіків на Службу Божу, в церкві.

Десять точилися політичні баталії, газети трубили про зустрічі високих послів, та селянину було не до того, бо важка праця забирала час: зробиш одне, треба робити інше – і так без кінця.

Настало літо. Того дня Михасько приїхав з поля замучений працюю, але мусив подбати, щоб коні мали що їсти цілу ніч, бо завтра знову повинні працювати. Нагодував їх, напоїв і сів на колоду спочити. Закохано дивився у вечірне небо, вгадував по зорях, чи буде завтра гарний день. Раптом побачив, як до його хати заходять якісь дівчата:

– Хто б це міг бути? – думав, встаючи, і поплівся до хати, щоб вияснити, що ж це за візитери.

Там довідався, що Данилик справляє весілля і запрошує його з Розалією в гості, звістка приємна. Почали просити молододу та обох дружок до столу, але ті відмовилися, бо поспішили просити, поки люди не полягали спати.

– Як, підемо? – запитала Розалія чоловіка, коли дружки покинули кімнату.

– Треба піти, бо ми за тією роботою забудемо, як люди виглядають.

– Що зробиш, така наша доля. Нам ніхто не допомагає, як іншим людям, а маємо тільки по дві руки і ними все потрібно зробити.

– Воно так... Але маємо пам'ятати, що час від часу треба й повеселитися, бо не буде чого згадати, крім роботи.

– Треба купити подарунок...

– Як треба, то треба, – бурмотів муж, – піду у четвер на ринок і щось куплю.

– Ти не розумієшся на тих речах! Дозволь вже тим поклопотатися мені.

– Тобі одного дня буде замало...

– А тобі забагато, – приязно віджартувалася жінка.

Минув час і прийшла весільна неділя. Розалія підгоняла чоловіка:

– Я готова, збирайся, бо запізнюватись негарно – треба зустріти молодих.

Муж голився мовчки, щось думав своє, а тоді несподівано запитав:

– А малого з ким залишимо?

– Напевно з Наталкою...

– А він слухається її?

– Та кого він слухається! Як робить – золота дитина, а дістане трохи свободи – кругом нього горить. Такий самий, як ти...

– А, може, такий як ти, бо ти теж маєш манорії.

– Я запростою від воза людям по головах не біла...

– А вони нащо лізли битися до мене цілою гурмою?

– То що робимо?

– Треба брати його з собою, і буде святий спокій, йди клич його, помий та одягни.

Коли мати покликкала, то Олекса не дуже весело побіг на її голос. Він тільки й чекав, аби мама з татом пішли з дому, та, видно, щось змінилося, бо чогось його кличуть до хати.

– Іди скоро митися та переодягатися, підеш з нами на весілля до Данилика.

Ця вістка заповонила його, Хлопчик побіг...

Гості, що зібралися у дворі, чекали на молодих, а коли сказали, що вони вже повертаються з церкви, уся дівтора висипала на схили Гайдової гори, обліпивши хрест, що стояв на ній. Не встигли молоді ступити у двір, як музики заграли марша, а люди розступилися, даючи їм дорогу. На порозі молодих зустріли батьки. Молоді вклонилися їм тричі, і ті звернулися до дітей з ритуальними побажаннями та настановами, а потім запросили до хати. Знову пролунав марш. Гостей також запросили до столів. У хаті їх зустріли старости, вказуючи кожному запрошеному його місце.

Люди сіли, почали стиха між собою гомоніти. Розглянувшись навколо, мати прошепотіла до батька:

– У добре місце нас посадили, але я не бачу тут у кімнаті нікого з їхньої родини.

– Родина коло молодих у меншій кімнаті, воно так і повинно бути, бо ми ж чужі...

Олекса вже не слухав про що говорять батьки, а дивився на присутніх, яких він майже не знав, бо, як на його думку, тут було багато старих бабів, і його мама і тато серед тої публіки були наймолодші і найгарніші. Потім він дивився, що стояло на столах. Були тут полумиски з нарізаними пирогами, завиванцями, тістечка різні, білий хліб та всякі закуски, не було горілки. А біля себе з лівої сторони побачив плетену з тростини тарілку, на якій, крім інших солодоців, був ще й медівник. Як йому хотілося медівника! Аж слюну довелося ковтати. Він запитав у матері, чи можна взяти з тарілки хоч малесенький шматочок тієї смакоти?

– Ні, синку, ще не прийшов час. Бачиш, усі сидять і ніхто нічого не їсть... Почнуть люди і ти починай.

Олекса зітхнув і оглянувся. Зліва від нього сиділа старенька жінка з дуже чорними очима, які тільки те й робили, що бігали від одного обличчя до іншого, і, здається, абсолютно все бачили. Ніс у старої був довгий і цікавий, а лице рябе-прерябе – як сороче яйце.

Більше він нічого не встиг побачити, бо до хати зайшли молоді, за ними дві дружки та два боярина. Старости, тримаючи у кожній руці по літровій пляшці горілки, самі наповнювали чарки на столах „водою життя“. Гості загомоніли веселіше, заусміхалися, молоді тричі вклонилися їм. Піднесли на срібному підносі дві чарки на довгих ніжках для молодих. Люди пили, закушували, бажали молодим щастя, солодкого „медового місяця“, багато дітей та довгого і щасливого життя.

Олекса було підняв руку, щоб нарешті узяти того медівника, та ряба баба, як та ворона, миттю схопила облюбований Олексою медівник і понесла його до свого рота. Від образи і несподіванки малий заплакав. Мати засміялася, прошепотіла щось татові до вуха і той собі голосно засміявся. Тоді мати вийняла з іншої тарілки кусень медівника і подала синові, і він вдячно замовк.

Старости вже наповнювали чарки тричі, люди повеселішали. Батько затягнув: „Ой у полі три криниченьки“, гості підхопили, розлога мелодія полонила малого. Потім співали інших, поки на дворі не заграла музики: „А Марисі писі сподобали

ми сі...“ Почувши підсечної, підпиле весілля покидало столи і кинулося танцювати. Пішли і батько з матір'ю. Тепер Олекса примостився збоку, пильно дивився на танцюючих, тримаючи в полі зору батьків. Потім його тато з якоюсь панянкою танцював, щось весело говорили, а мати серед жінок вихваляла молодих. Олекса спершу не зрозумів у тому гаморі, хто з ким женився, аж поки не побачив молодих просто перед собою надворі.

Батько вже не танцював, стояв у гурті чоловіків, які сміялися і про щось сперечалися. Коли малий підійшов ближче, то побачив, що там були Черкас Василь, Цимбала Павло, Влах Кузьма, Ничка Володимир, Черкас Володимир. Черкас Василь щось гарно доводив Кузьмі:

– Нам з тобою нема чого боятися. Там існує влада робітників і селян, що є прошарок трудової інтелігенції...

– А що це таке... прошарок? – перебив його Кузьма.

– Ти не є селянин, а робітник, бо глемзаєш у своїй кузні цілими днями. Хоча, як конкретно розібратися, то й ти не робітник, а теж прошарок, але не інтелігенції, а ремісників. Бо ти маєш фах і з нього живеш. Скажімо, Михасько і Володимир Черкас вже прошарок трудової інтелігенції. Володимир ще може не зовсім, а Михасько – так. Розумієш, прошарок, то є такий, як би тобі пояснити, пласт у суспільстві, тих людей мало є. А, я, скажімо, – робітник, бо ціле життя працюю в лісі...

– По-твоему, я не сію і не орю, як всі люди, і не належу до селян, а вже до твого прошарку трудової інтелігенції? – посміхаючись, уточнював батько.

– Михаську, який з тебе селянин? Ти ж освічена людина, учився в школах, але поляки тебе не допустили до своєї влади, тому мусиш бути гречкосієм. А якби у твоє віконце та засвітило сонце – ти великий пан і кинеш свою господарку та плуг!

Чоловіки продовжували реготати, а разом з ними й Михасько, бо хоч правда була гіркою і Василь ніби читав його думки, та на весілля не годилося бути похмурим.

– Нам нема чого боятися москаля. Я би сам хотів подивитися на те все... – продовжив раніше почату розмову Василь.

– Що тебе тримає, Михаську? – звернувся Кузьма до колеги. – Давайте зберемо йому гроші на дорогу, і нехай чоловік поїде та подивиться, ще і нам розкаже, як так...

Знову чоловіки засміялися, а Василь якось сумно махнув рукою:

– Ні, хлопці, туди я не поїду, бо там уже багато наших галичан пропало, їх комуністи підозрюють як польських розвід-

ників. Нащо мені біди! Хочете, я зараз замовлю танець і щось вам заспіваю?

– Давай! – погодились всі. Василь підійшов до музик, і забриніла скрипка та бубон, що витинали коломийку, а Василь, танцюючи співав:

– Не журися, Катерино,
Що ми комуністи –
Люди будуть працювати,
А ми будем їсти!

Публіка реготала, але були у ній і такі, що не дуже вірили словам коломийки. Тут варто згадати про те, що Петро Козлянюк, працюючи в газетах комуністичного напрямку „Сила“, „Вікна“, загощав до села Стрілок, ховаючись від польської жандармерії. Він добре знав лісничівку, Галайкову вуличку, яка вважалася глухою і віддаленою від головної дороги. Саме тут люди у нічний час не раз зустрічали незнайомих чоловіків, але заспокоювались тим, що до лісників приходять люди з інших сіл, і дивного нічого немає. У Черкаса Василя у стодолі готувалася до випуску підпільна комуністична газета, а після виходу у світ двох номерів, редакція знову міняла своє місце. Василеві розмови з редакційними працівниками тепер видавалася на весіллі великими політичними „знаннями“.

Про польсько-російську війну говорили всюди, а разом з тим працювали, ходили до церкви, женилися і мріяли про краще майбутнє своє та дітей. У тих надіях зустрічали наступний новий рік, чекали весни, як чекають лист з далекої сторони.

Сумна звістка

До селянських хат долетіла зі Львова сумна звістка – помер Мирон Тарнавський – бойовий генерал Української Галицької Армії 29 червня 1938 року, на 69 році життя.

Люди, які віддали своє життя народові, переважно на зламі великих історичних подій, помирають. Вони ніби відчують своє непорозуміння з прийдешнім і не бажають його бачити і чути...

Народився генерал Мирон Тарнавський у селі Бариліві Радеківського району Львівської області у сім'ї священика в лютому 1869 року. Закінчивши середню школу, вступив на військову службу до австрійської армії. На перших порах дослужився до військового старшини. Під час першої світової війни у 1916–1917 роках був комендантом військової школи для УСС (Українських Січових Стрільців)...

У лютому 1919 року став комендантом П корпусу Української Галицької Армії, а в липні, під час походу на Київ, командував українськими військами. Так став першим вождем УГА і залишився на цьому становищі до листопада 1919 року.

На початку тисяча дев'ятсот двадцятого року, коли Українсько Галицька Армія (УГА) після страшної пощесті тифу наблизилася до лінії Жмеринка–Роздільна–Одеса–Тираспіль, де розташувалися більшовики, фактично вже не могла відступити. Оцінивши ситуацію, генерал Тарнавський зрозумів, підставивши своє чоло чотирьом угрупованням ворожих військ, армія УГА буде знищена, і тому змушений був вступити в „союз“ з більшовиками. Уряд ЗУНР (диктатор Петрушевич) та уряд УНР (Директорія) дивилася на цей крок генерала Тарнавського та шефа штабу полковника Шаменка як на зраду батьківщини і віддали їх до воєнного суду. Суд визнав їх дії у тому безвихідному становищі, в чотирикутнику смерті правомірними і безвихідними.

Генерал М. Тарнавський у найскладніших умовах зберіг УГА, а згодом повернувся на Батьківщину і перебував у таборі для військовополонених. І там він був із своїми вихованцями УСС. „Зрадивши“, переміг як генерал. Свого віку доживав у селі Тухля під Бродами.

Отже, коли любиш свій народ, то розділиш з ним не тільки останню крихту хліба, а навіть остаток свого життя. Січові Стрільці, які вижили у кривавих битвах і нестатках, тепер спішили до Львова, щоб провести в останню дорогу свого батька, віддати йому свою шану і засвідчити свою відданість бойовому командирю.

Тому не дивно, що на похоронах генерала М. Тарнавського, як повідомляла преса, було тридцять тисяч чоловік, у той час як у Львові тоді проживало всього 54 тисячі людей. Галичина сумувала...

Повернувшись з похорон, Михасько розповідав сусідам, витираючи сльози:

– Була там страшна сила народу. По вулиці Личаківській формувалися колони кавалерії та піхоти УСС. Кортес з тілом покійного везла трійка коней білої масті. За покійним йшли священики, рідні та близькі, а за ними чотирикутні колони вершників – перша колона була із сірих коней, друга колона із карих коней, а третя колона УСС йшла на червоних конях. Ви б подивилися на цих коней... Та це були не коні, а якесь чудо живої енергії, і кожен з них прагнув дії. А за кіннотою йшли колони УСС за родами військ з синьо-жовтими прапорами і чорними стрічками. Усе блищало у кожного воїна і відчувалося, що при війську є порядок і дисципліна. Так, подивився я – є ще у нас сила, але що з того, як держави своєї не маємо... За військами йшов народ. Казали люди, що та колона карих коней символізує чотирикутник смерті, у який потрапив Тарнавський зі своїм військом.

Поховали його на Янівському цвинтарі, похоронна процесія йшла через цілий Львів. Поруч його місця поховання лежать Січові Стрільці, що загинули у польсько-українській війні. Великий чоловік покинув нас. Він не одному зберіг життя... Тому-то плакали люди неможливо, – і сам залився сльозами:

– Ой, так-так, люди! Ще одного вірного сина похоронила Україна, а їх так мало...

Довго того вечора сиділи і журилися сусіди, шукаючи надії у своїх думках на майбутнє, а вона так рідко приходила до них. Люди почували себе окраденими і приниженими, вони прагнули дії і шукали в суспільстві ватажка, якому б вони могли довірити своє життя.

Першою ластівкою тоді пролунав заклик УНДО та „Просвіти“ до консолідації і єдності українського населення на національному ґрунті.

„Палица“

Прийшла пізня осінь тридцять восьмого року. Ще у листопаді діти бігали босі і висипали з хати на толоку, ніби передчуваючи зиму з короткими днями та довгими ночами. Набігавшись „лопанки“ і втомившись, дітям захотілося спокійнішої гри.

У той час побутувала між дітьми польська коротенька дитяча п'еса „Бім-бам!“. Діти залюбки користувалися цією п'есою. З гурту вибирали бабцю. На цей раз вибрали Стефу Декову. Вона присіла на камінь і вдавано грала бабцю, яка щось зашивала голкою. Наталка, Олекса, Ірина та Маринка гуртом підійшли до Стефи у ролі бабці, запитували:

- Цо бабця роби?
- Панчошкі церує...
- Для кого?
- Для дзядзя...
- А гдзе дзядзьо?
- В огродзе!
- Ми ідзєми до дзядзя...
- Добже, дзеці!

А через якийсь час діти ідуть, тримаючись за руки голосно зображають у своїх звуках дзвін:

Діти. – Бім-бам! Бім-бам! Бім-бам! Бім-бам!

Бабця – Кто умарл, дзеці?

Діти. – Дзядзьо!

Бабця – Кто забіл?

Діти. – Ми-и-и! – і розбігаються у різні сторони, а бабця, заломивши руки, сумно стоїть. Роль бабці треба було вміти зіграти, щоб викликати додатковий сміх.

Так гра повторювалася кілька раз. Смеркало. Гра закінчилася. Менші діти приєдналися до старших, збилися в один гурт, бо хтось щось розповідав. Та Олекса побачив, як від Гальової хати біг упоперек поля заяць, і погнався за ним, а ті кричали:

– Тримай його-о-о!

Малий біг за зайцем, але де там... Вертався назад, побачив повноцінну палицю. Чи хто її загубив у полі, чи викинув – Бог

його знає... Він підняв цю палицю, тримаючи її у лівій руці, правою розмахував у повітрі, й кричав жартома по-польськи:

– Я мам палицу, я мам палицу!

Усі в гурті замовкли, дивилися на нього, а якийсь хлопець запитав малого:

– Нащо тобі та „палица“? Не знаєш, як це називається по-українськи? Тепер і будеш „Палица“!

Дівчата засміялися, бо ярлик-прізвисько було готове. Коли після того хтось казав: „Палица“ – усі знали, про кого йшла мова і помилки не було... Бо прізвисько у селі мав кожний. в тім, хто його знає, чому саме Олекса знайшов цю палицю і для чого? Може і є у тому воля Господня...

1939

Міжнародна політика	
на зламі 1938–1939 років	24
Пам’ять батьківщини	28
Тікайте геть звідси!	31
Польські війська відступили	34
Ідуть...	38
Вибори нової влади	40
Горіла „Просвіта“	46
Добре! Ставлю знак запитання	49
Вивезення у Сибір	58

Міжнародна політика на зламі 1938-1939 років

Зібравшись у Гавриловій хаті після Різдвяних свят тисяча дев'ятсот тридцятого року, сусіди обговорювали міжнародні події, читаючи хроніку:

Німеччина. У своїй розбудові здійснила сміливий крок у справі об'єднання всього німецького народу в Європі. У березні 1938 року німецькі війська у почесному марші увійшли до Австрії і прилучили її до материнської єдності. Цей крок викликає загальну прихильність навіть у ворогів Німеччини.

Італія, яка вважалася союзницею Австрії, і могла стати перепоною між Австрією і Німеччиною, погодилася з тим, з Гітлер у травні 1938 року відвідує Італію, де йому був влаштований такий тріумфальний прийом, якого не знав досі ні один коронований володар. У знак вдячності Гітлер у Римі заявив, що теперішні німецько-італійські кордони недоторкані і цю недоторканість він передає німцям як свій заповіт. Це, безперечно, зміцнило вісь між Італією і Німеччиною.

Наслідки. Італія і Німеччина перетворилися у могутні держави. У свою чергу Франція і Англія стали схилитися до того, щоб прийти до взаємопорозуміння зі своїми сусідами. Але як?

16 квітня 1938 року, у великодню суботу Англія підписала з Італією договір, за яким погоджуються всі взаємозв'язки між ними на Близькому Сході, Середземному морі, в Африці. Виконання зазначених умов стає можливим із-за тих поступок Італії, які вона переслідує у справах експансії. Минає чотири місяці після підписання договору, а в експансії далі продовжують боротися італійці – поруч з німецькими військами – Англія не зриває договору і терпеливо чекає на сповнення умов договору з боку Італії. За всяку ціну хоче зберегти стосунки з Італією.

Вісь „Рим–Берлін“ приводить до того, що Франція схилється до Німеччини, як противника в минулому, забуваючи всі суперечки з Італією, Гітлер заявляє про непорушність німецько-французьких кордонів.

Іспанія. В Іспанії зустрілися інтереси з одного боку більшовиків соціалістичної Росії, а з другого Німеччини та Італії. Англія і Франція теж бере участь у тій тяжбі, щоб жити мирно з Італією і Німеччиною.

В Іспанії йде громадянська війна, або „домашня“, як називає її оглядач. По всьому світу лунають заклики: „Іспанія у вогні!“. Формуються інтернаціональні загони добровольців, які хочуть допомогти іспанському народу відстояти свою незалежність. Активну участь у тій боротьбі беруть галичани. Але... Боротьба іспанського народу з інтернаціональними добровольчими загонами нездатна подолати дії чотирьох держав світу – Англії, Франції, Німеччини, Італії та власної верхівки, яка була проти своєї власної свободи, яка мала б стати соціалістичною. Головний ідейний „вдохновитель“ – Советський Союз – у відкритий бій не пішов...

Досвід дволітньої війни в Іспанії показав світові, що несе з собою більшовизм, проти якого може бути національний устрій в інтернаціональному порозумінні між державами, незалежно від того, наскільки вони зацікавлені окремо в національному устрої тої чи іншої нації.

Молодь теж зрозуміла, що таке інтернаціональний заклик, бо, коли настала криза в іспанській боротьбі, Москва свої інтернаціональні загони вивела до своїх кордонів, а всі інші, особливо з Галичини, які не мали своїх дипломатів і держави, залишилися на полі бою. Їм то і прийшлося випити гірку чашу Іуди і перейти через тюрми, концентраційні табори, „жебрацтво“ полонених, приниження і хвороби, бо іспанці теж забули про них. Лише матері оплакували синів. Це привело до того, що на суспільному ґрунті Європи симпатії до Москви остигли, бо якою б не була боротьба, вона не зникає безслідно.

Балкани. Чехословацька держава, що входила колись до складу Австрії, тепер шукає надійного союзника. Чехи судорожно схопилися за комуністичну орієнтацію, комуністи радіють за свою свободу слова.

Румунія виступає проти більшовизму і Москви, підтримує Польщу. Газети все частіше повідомляють про великі впливи Німеччини на Румунію.

Югославія. Після довгих ворогувань з Італією, наступає приязнь під впливом Німеччини. Але... Югославія, як і Румунія, виступає проти Чехословацької та її ставлення до більшовиків.

Далекий Схід. Уже рік, як кипить війна у Китаю. Японія збирає свої сили для успішного її закінчення, щоб стати проти

більшовизму, якщо б він захотів допомагати Китаєві не тільки воєнним матеріалом, а явно виступати на його стороні. Франція побоюється, бо у випадку перемоги Японії у такій війні, вона втратила б свої інтереси в Азії. Газети закликають до співчутливості Японії, навіть у випадку, якщо Китай програє це змагання, йому буде краще, ніж у тому випадку, якби руками Китаю виграв би загальну політику більшовизм.

Палестина. Мала Палестина, (опікунську владу виконує Велика Британія) безперервно тут існують конфлікти між жидами і арабами, які дійшли до небувалої гостроти. Немає дня, щоб у Палестині не дійшло до малої або великої сутички жидів з арабами, чи арабських загонів з англійськими підрозділами, якогось іншого замаху чи бомбового вибуху.

Необдумані кроки потужних держав, що розраховували на свої прибутки, вирішили зробити жидівську державу в краю. Тепер найбільші і суворі заходи британського краю не помагають.

Підозрівають Італію та Німеччину, що вони заздять Англії і підігривають загальну ворожнечу, яка є вогнищем, що непокоїть весь світ, а найгірше, що ця справа є дуже складна і важка для полагодження.

Польща. Уже кілька років іде акція за консолідацію польського громадянства в урядовому таборі безпартійного блоку (ББ), а сьогодні Табором Народного з'єднання (Обуз З'єднання Народового) – ОЗН. Напрямок у внутрішній політиці нагадує тоталітарні держави (Німеччину, Італію). Політичні партії, а також сенат мають обмежений вплив. Уся увага уряду звернена на оборону держави. Набирає важливого значення політика національних менших, в той час як у Чехословаччині німецької меншини у два рази менше від українців у Польщі. Не можуть вирішити справи щодо польського громадянства, домагаючись автономії для поляків на чеському Шльонску.

Закордонна політика Польщі в скрутній міжнародній ситуації. Уряд старається притримуватись нейтралітету і зберегти за собою тактичну самостійність, забезпечивши себе численними договорами і порозумінням з близькими і далекими сусідами. Зручно виходить з-під німецького молота і більшовицького кувадла, нав'язує зв'язки з балтійськими державами, з якими з'єднує Польщу загроза більшовизму.

Український народ. З 7.V.38 року знову висуюються домагання українців в Польщі територіальної автономії. На даний час сторони не прийшли до взаємопорозуміння. Відбувся наступ на українські надбання з боку польського організованого громадянства.

Український народ кинув гасло національної консолідації на всіх ділянках життя для конечної самооборони. Обов'язок кожного свідомого українця – пособляти тій консолідації, тій єдності, бо ця єдність і ставлення до загальної справи – найбільша політика. Зазначуємо, що в українському житті вже є виразні вияви здорового нахилу до єдності. Причинився до того Ювілей „Просвіти“, який став у 1938 році осередком уваги всього народу. Майже зникли у народі комунофільські настрої, зростає здорова національна свідомість, а також релігійне життя. Треба розвивати духовні сили народу, маючи на увазі, що меншій частині українського народу, яка живе поза кордонами більшовизму, призначено заховати розвинений скарб національного духу і культури. Тим скарбом треба буде підкріпити братів, що змагають під більшовицьким ярмом, під владою, яка викорінює всі моральні і духовні надбання народу, що він придбав протягом десяти віків. З окремих ударів, що випали на нашу долю в 1938 році, згадаємо тільки справу про вивласнювання церков на Холмщині, справу „Союзу Українок“ у Рівному, вивласнювання площі „Сокола батька“, „Союзу Українок“ у Львові, розв'язання „Товариства „Сила“.

Чехословаччина. На Закарпатській Україні зазначається дальший зріст національної свідомості і єдності. У 1938 році почав виходити в Ужгороді новий часопис „Нова Свобода“. У Чехословаччині йде боротьба за українське шкільництво, спостерігається ще й досі „наріччя“, засмічене москвофільським говором. Складається враження, що чеський уряд в головному через те не хоче виконати всіх своїх зобов'язань відносно Закарпаття і українців, бо зросту національної свідомості українців не бажає „союзник“ – більшовики. Є надія, що чехи згодом протверезіють у справі більшовизму і зрештою змушені будуть підкоритися справедливим вимогам українського Закарпаття, якому повну самоуправу гарантував ще президент Масарик.

Буковина. Важких ударів зазнало українське життя на Буковині, де румунська влада закрила всі часописи і лише згодом дала дозвіл на видання щоденника „Час“ з таким обмеженням, що часопис не може порушити справи про важке становище українців у Румунії. Та вони живуть надією, яка пробивається скрізь кордони з півночі і заходу“.

Почувши таку інформацію сусіди сиділи і сумно обговорювали почуті новини...

Пам'ять Батьківщини

У березні тридцять дев'ятого року Олексі виповнилося п'ять років. Батько пообіцяв, що влітку візьме його з собою до Бібрки в іграшковий магазин. Там він собі вибере таку іграшку, яку захоче.

Малий довго чекав того дня, а сьогодні мати мила його, бо батько дотримав слова – брав його з собою до міста. Входячи до міста, малий розгубився; воно клекотало людським гамором, торохтіли вози, цокали своїми копитами коні по бруку. Автомобілі, розганяючи пішоходів на вулицях, різко сигналізували, розриваючи повітря.

Олекса хотів щось запитати, але батько вже відкрив двері, входячи до магазину фірми „Галя“, який містився у центрі Бібрки і був такий великий, що малий відчув себе піщинкою у цьому царстві іграшок. Перемагаючи своє відчуття, дивився на все з острахом. А безмежжя іграшок у цьому залі захопило його душу, як щось неземне і непідвласне людській уяві.

За прилавком стояв чорноволосий, низького зросту продавець. Біля нього пурхав чорноволосий хлопчик у коротеньких штанцях, зростом, як Олекса, стріляючи з іграшкового пістолета.

Батько підійшов до прилавка, зупинившись біля проходу між відділами магазину, де в цю хвилину стояв продавець, щось запитував у нього. Олекса став ліворуч батька, щоб не заважати старшим у їх розмові, розглядав полицки з іграшками.

Хлопчик, що був за прилавком, привітно підійшов до Олекси, сіпнув його за сорочку, розплившись у широкій усмішці, зарядив свій пістолет і вистрелив Олексі в лице – вибух полум'я засліпив хлопчика, але той пам'ятав місце, де стояв шибеник. Умить, стиснувши міцно кулак, послав його навмання туди, де ще мав стояти зухвалий стрілець. Почув, як кулак лягнув у щось м'яке, щось писнуло, а потім гепнуло. Він нічого не бачив, тільки чув, як продавець підняв крик, а батько десь із темноти питався:

– Що сталося, синку?

– Він вистрелив мені в очі, я нічого не бачу...

Тут батько закричав на продавця, а той, лементуючи бідкався:

– Ці діти – грім з ясного неба! Я перепрошую вас. Це чисте непорозуміння!

– Яке непорозуміння? – збуджено кричав батько. – Тримаєте за прилавком розбещеного шибеника і лементуєте „Непорозуміння“!

– Пане, це пройде, мені дуже прикро, але він буде бачити через пару хвилин.

Олекса тер очі й справді почав прозрівати, хоч очі пекли, а продавець цокаючи за прилавком, крикнув:

– Гоша, геть звідси! – Тоді взяв з прилавка велику ляльку і тицьнув Олексі в руки. Малий шпурнув її на полицку, звідки упало на підлогу ще три...

– О! Та він у вас з характером! – вигукнув продавець. Коли вияснилось, що Олекса бачить, батько взяв його за руку і пішов у другий відділ, ніби сварячи сина за необережність, а на ділі радий був, що все скінчилося добре.

У другому відділі магазину вже не було іграшкових пістолетів, а він так хотів пістолет. Тепер не мав охоти щось вибирати, а батько наполягав:

– Вибирай щось, бо час повертатися додому...

Щоб не затримувати батька, Олекса вибрав собі кишеньковий ніжик, на якому була зображена кінська голова, та гарний свисток.

Сонце вже хилилося до заходу, коли вони, покинувши центр міста, переходили міст через річку Білий Потік, яка спокійно текла у Заріччя. Перед ними стояла висока гора, а під нею уздовж Загори тягнулася кам'яна стіна, що розсипалася від давності свого існування. За стіною виднілася велика кількість надгробних пам'ятників, що не схожі були на ті, які він бачив у рідному селі на цвинтарі. Цікавість не давала спокою, Олекса знову запитав батька:

– Що це за цвинтар?

– Це не цвинтар, а єврейське окописько...

– А як називається ця гора?

– Стінка!

Вище від окописька була водяна помпа, яку Олекса побачив уперше. Йому дуже сподобалася, що в підніжжі гори для цієї помпи була зроблена підковоподібна ніша. Хлопчині так хотілося торкнутись цієї помпи! Звернувшись до батька, він запитав:

– Можна, я нап'юся води?

– А чому не можна, пий!

Підійшовши до помпи, батько натиснув на важілець, з-під якого вдарив струмінь холодної води, і малий, підставивши свої долоньки, пив. Вода забивала ніздрі, бризкала на груди та по боках, приємно охолоджуючи тіло, що нагрілося на сонці.

– Напився!? – голосно запитав батько, відпустивши важілець помпи.

– Напився! – задоволено кивнув Олекса, пробуючи сам натиснути, щоб знову бризнула вода. Коли з труби вибився струмінь води, він ще і ще раз натиснув на важілець.

– Не грайся, йдемо, бо як бобраки побачать, то сваритися будуть...

– А хто такі бобраки? – запитав тут же Олекса.

– Люди, які живуть у цьому місті, міщани. Від назви міста їм дали прізвисько бобраки, так як вони називають нас стрілківцями, зрозумів?

– Зрозумів, – відповів малий, що котився м'ячиком за батьком, а згодом запитав:

– А чому місто називається Бібрка?

– Це синку, вже історія, а ти ще малий і не все зрозумієш. Мене, може, і не так вчили, як тепер будуть вчити у школі. Коли підеш до школи, добре вчися, і все тобі скажуть, гаразд?

– Гаразд! – погодився син. Бібрка залишилася у низині, з-під ніг уже зникало її околиця на Загорі. Дорога повертала наліво, тікаючи від Стінки, що ніби хотіла роздушити людське житло, яке у її затишку тягнулося до Ланок Малих. Шлях повернув до Стрілок, і Стінка залишилася одна за спиною. Зеленим морем котилися на Олексу зі села сади, закриваючи людські хати, що наче білі острівці виглядали крадькома, як вітер колисав дерева. Десь вигляне червона черепиця – і зникне, ніба птиця. Вигляне коньок даху, і теж, мов білочка, чкурне в садок. Хитає вітер крони, немов танцюють комини, у присядку тікали і плили між дерева, і село у тому морі тікає між лани...

Лише дорога нікуди не зникає – йде з людьми біла, кам'яна – вічна і в мороз, і в спеку літню. Іде малий Олекса, як звичайно, боса стопа торкнеться дороги полотна, і мала курява випурхує з-під ніг і так пливе з вітром геть у чисте поле. Ось міст і млин, а там ріка Білий Потік блищить на сонці, іскриться вода, ніжить луки і поля, у різнобарв'ї пахнуть польові квіти і здається так Олексі, що шир земна шепоче:

– Глянь, це – я! Твоя земля...

„Невже! Ти вся моя?“, – задумався якось малий і косо глянув на поля..., а в серці щось збудилося і воно збудилося тривожно – запирало дух, та ноги йшли. Очі споглядали на долини і сади, що рясно зеленіли, а небо обіймало все у величності і сонцем цілувало дитячі кроки на землі, хлопчикове лице.

Утікайте геть звідси!

Малий ще був Олекса і думки своєї про світ не мав, а пильно прислухався до того, що говорили старші. Йому завжди було цікаво їх слухати. Коли приходила неділя, чоловіки за своєю звичкою присядуть перед вечором у придорожньому рові і гомонять до пізньої ночі. Іноді чогось сміються, хтось перед ними виправдовується, а вони регочуть. Олексі це не дуже подобалося. Він цього не розумів.

Якось у липні чоловіки по одному зійшлися на подвір'я до Михаська. Посідали на дровітні, говорили, поки не смеркло. Того вечора розмова тягнулася довго, якось заворожено, тужливо і чинно, ніби перед ними була якась невідомість і небезпека. Нахмурившись брови, Василь Черкас голосно мовив:

– Хлопці, нам нема чого боятися, бо своєї держави не маємо. Рабам все одно, хто буде верховодити.

– Воно так, Василю, – приєднався до нього Івасько Юзва. – Я при москалях у війську ще не служив, але при польському був і знаю, що там дисципліна була. Годували, як належиться, і все інше було. Як розповідав мені Миханько Охримович, у російському війську зовсім інше. Там, як притисне ворог і фронт відступить дідько знає куди, кухню на двох колесах побачиш через два тижні, але маєш бути на своєму місці, зберігати вірність державі щодо присяги, яку ти дав, та інше. Як бачиш, тут виміри інші.

– Про що ви, хлопці? – обізвався Стах Зборівський. – Ти, Іваську, говориш ще про царське військо, там ще був відносний порядок, а після революції російське військо взагалі бідує по-чорному і ніхто тобі не дасть гарантії, що як москаль відвоює від поляків нашу територію, то і тебе потягне до того ж війська.

– Так, так..., – підтвердив Іван Курдина, – там, хлопці, загальна військова повинність. Заберуть, і копійки навіть на папіроси не дадуть. Вони бідні...

– Може, Ліга націй втрутиться у це напруження і не допустить війни? – висловив припущення Стах Кривий – бо, як розгориться війна, то біда настане...

– Стаху, свого ніхто не хоче дарувати, – доводив своє Курдина Павло. – Вони відчувають, що поляки – слабкі вояки у порівнянні з німцями та росіянами, а в них бідося, їсти хочеться. Наша Західна Україна – ласий шматочок.

– Ти правду кажеш, – підтакував Іван Онусейків. – За той шматок землі воюють віками різні держави світу і ніхто його не може втримати, бо інший відбирає...

– Та воно так, і нам нема чого хвилюватися, – заговоривши, звернув на себе увагу Степан Курдина, – нехай хвилюються поляки, уже вистачить їхнього панування...

– Вистачить, то вистачить, – знову втрутився Василь Черкас, – але нам дійсно нема чого боятись, бо росіяни – люди православні, як наші давні предки, і я думаю, що з новою владою якимось знайдемо спільну мову.

– Василю, не говори дурниць! – напірав Курдина Павло. – Якщо вже говорити про віру, то комуністи взагалі ніякої віри не визнають. Ти наслухався від нашого священика Кармаліти байок про православ'я і повторюєш їх.

– Зачекай, зачекай! – нетерпляче втрутився колега Павла, – до чого тут старий Кармаліта, якщо тепер у церкві править Лев Ващук?

– Як до чого? – стрепенувся Іван Курдина, – ти ж пам'ятаєш, що робилося у двадцятomu році, коли прийшло сюди російське революційне військо?

У Львові десь протягом двох тижнів було ліквідовано всі українські видання, бо москалі сказали, що то „газети націоналістичні“. Були закриті всі друкарні, а до Стрілок приїхали російські місіонери організувати православну церкву, і Кармаліта, як священик, схопився за цю ідею, як вош за кожуха. Але Бурбаниха (він дивився на Михаська та було темно), і додав, – Михаськова мама, не стрималася, вийшовши наперед людей перед церквою, голосно сказала:

– Не слухайте їх, люди! Ми – греко-католики, і нам нема чого крутити голову. Православна віра у Росії і на Східній Україні підпорядкована московському патріархату. Ми з тим патріархатом ніколи не мали нічого спільного. Опам'ятайтеся, люди! Ми підпорядковуємось Папі Римському. Він опікується нашою Церквою і нашим народом. Віра не політика, якою маніпулюють великі вожді. Церква збудована у нашому селі за кошти греко-католиків. Якщо хтось хоче баламутити людям голови, то нехай спершу збудує у селі православну церкву, тоді збере там людей і нехай агітує їх за Російську Православну церкву і віру. А поки такої у нашому селі нема, то

просимо вас покинути нашу громаду і не крутити людям голови – тікайте геть звідси! Люди, розійдемося! Нехай з ними поговорить собі священик. – І люди розійшлися.

– Ми, хлопці, не про те говоримо, бо церковні справи складніші. Нам би сьогодні треба було подумати над тим, як ми повинні себе поводити на випадок польської мобілізації, якщо дійсно почнеться війна. Треба би подумати і над тим, як бути, якщо до нас прийде російське військо. Це серйозні питання, бо за це церкву відразу ніхто не буде братися, а люди за таких обставин вже у перший день зустрінуться лицем в лице з чужаками і не знатимуть, що сказати та що робити, – бідкався Михасько.

Довго в той вечір говорили чоловіки. Олекса заснув і не дочекався закінчення розмови. Розалія не кликала чоловіка вечеряти, бо знала, що він не покине сусідів, захоче досидіти той вечір з ними, бо над краєм нависала небезпека, і кожен вважав своїм обов'язком якимось до неї підготуватися...

Польські війська відступили

Події, над якими так довго сушили голови чоловіки в той липневий вечір, не забарилися: через десять днів по селу розлетілися повістки, які прийшли майже до кожної хати. Вони закликали селян з'явитися на призивний пункт для мобілізації у польське військо. Чоловіки були незадоволені, бо польська держава вимагала від них знову йти на російсько-польську війну. Польська пропаганда велася по радіо та в газетах. Селяни чухали чуби, не знаючи, на який бік стати...

Але люди є люди, і так полякам сталося, як гадалося – кожен українець запам'ятав, яке „добро“ зробила для нього польська держава. Більшість населення була неписьменна, бо польській державі освічені українці були на заваді, а тому й шкіль українських було мало.

Українці, як і їх культура, негласно переслідувались. Завдяки „Просвіті“ на кошти селян створювалися хати-читальні, починаючи з дев'ятнадцятого століття. Всі знали, що це не було заслугою польської держави.

В українських церквах розпочинали Службу Божу пізніше, бо не мали права задзвонити дзвони скоріше, ніж у польських костелах. Поляк всюди визнавався як пріоритетна особистість, а українець був „хлопом“, тобто чимось нижчим від поляка.

Але... Як би не ставилися до українського селянина, він не хотів визнавати нав'язаної йому меншевартості, бо жив таки в Україні, на землі своїх предків. Держава мала б це зрозуміти, та до цього не дійшли. Отож і тепер „хлопи“ ніяк не могли зрозуміти за що вони мають класти свої голови.

Тому на призовні пункти новобранців з'явилося мало. Поліцаї шастали по селах, шукали дезертирів. Ті, в свою чергу, заповнили віддалені хутори, ліси, ховалися від мобілізації, як могли. Аналізуючи польську пропаганду по радіо, яка хвалилася, що „польське військо вшистко змоторизоване (на конях і роверах)“, селяни сміялися:

– Та москаль має танки, панцерники, що проти них вдієш на конях та роверах?

І справді, польське паньство проїло та прогуляло всі свої кошти на оборону і тепер збиралося йти з мотикою на сонце. У всякому випадку, закликало до цього українських чоловіків. Але ті ще пам'ятали чотирнадцятий рік, двадцять роки, польські паціфікації по селах і бачили, як по ринках ходили інваліди війни, випрошували кусень хліба, бо великі пани про них забули, а в менших теж не боліло серце, коли дивилися на знедолених, яких вони змусили жебракувати, а тепер знову захотілося воювати.

Проговоривши з колегами до півночі, Михасько не спішив цього ранку прокидатися, бо хотів відіспатися. Та й досвітки надійшло йому, бо надії на щось краще не було. Він спав, а Розалія поралася зранку: видоїла корови, замісила хліб та варила сніданок, зберігаючи тишу, бо чоловік спав. Воно може і було б усе так, як вона хотіла, але конфлікт з рідною матір'ю таки розбудив її мужа.

Мати з самого ранку топила пекарську піч, щоб спекти хліб. Розалія зайшла у другу кімнату, де жили її сестри, і мовила до матері:

– Я чую, що ви топите піч і збираєтесь пекти хліб. У мене теж закінчився хліб, то я спечу собі разом з вами хоч три буханці.

Мати мовчала. Десь о десятій годині Розалія почула, що піч готується до садки хліба, принесла своє тісто, що замісила на хліб. Мати категорично відмовилася брати її тісто на хліб, кажучи, що „в печі немає місця“...

– Як так? – запитувала Розалія, – фактично я господиня цього дому і ви кажете, що немає місця в печі... Я цього терпіти не буду. Коли немає місця для мого хліба, то і ви не спечете, зараз я вам це докажу, – злилася молода господиня, а мати, нагріваючи її пристрасть, кинула:

– Я вже таких бачила, як ти. Невелика пані, зачекаєш...

Розалія зайшла до своєї кімнати, схопила сокиру і вдарила обухом по фронтальній стінці печі, що виходила до її кімнати. Звісне діло, піч розвалилася. Стук сокири об цеглини розбудив Михаська. У другій кімнаті лементували сестри Розалії Анна, Марія, Павліна та мати – Ксеня. Кинула Розалія сокиру біля порогу, чекала атаки, що хтось прийде до кімнати, але ніхто не йшов, ніби чули свою вину, мати та сестри лементували у своїй кімнаті. Зрозуміло, що не міг спати Михасько. Прокинувшись, запитав, що коїться?

– Та..., що коїться... Хотілам спекти три хлібини, бо топиться піч. В хаті гаряче – зваритися можна, а мати відповіла мені,

що в печі нема місця для мого хліба. Уявляєш собі? Я і завалила піч – тут я господаря, а не вони...

– Ну і що ти доброго зробила? Де тепер будеш хліб пекти, як піч завалена?

– Не знаю...

Михасько дивився на жінку, крутив мовчки головою, потім мився, одягався, снідаючи, мовив:

– Я їду в „Кадобиці“, наламаю „кінського зуба“ для худоби, позжинаю кукурудзянку пусту, а ти вже будь тут, бо їм без тебе буде важко...

– Їдь! – випалила жінка, а він її зауважував:

– Тільки дивись, більше ніяких тріад не відкривай, бо цього вистачить на довгий час... Ти, напевно, знаєш вже, що ввечері прийде сюди комісія від гміни, будуть пересуди та й нова пекарська піч не обійдеться без грошових затрат, бо мати тобі нічого не збудує. Молоти язиками всі жінки вміють, а як робити щось потрібно, то вже чоловіки мусять працювати...

Увечері повернувся з поля, а у дворі вже чекала на нього комісія від гміни. Хотіли господаря привстидати, та він якось спокійно відповів:

– Ви не хочете цього зрозуміти, що на цьому обійсті п'ять жінок. Це, я вам скажу, ціла біда. Бо чоловік жениться і має одну жінку, з якою важко на перших порах дійти абсолютної згоди, а тут п'ять... Я не вигороджую свою Розалію, але скажу вам, що їй боляче. Я це відчув, бо вона тут наробилася на всіх, і тому її тато записав три частини господарського двору, якими ми не користуємося. Хоч у мене вже троє своїх дітей, нащо мені діти жінчиної мами. Хай собі живуть, але не так, як цього хоче жінчина мама. Взятася мати пекти хліб у печі, а фронтальна стінка печі виходить у мою кімнату, від чого кімната нагрівається, бо літо. Але... Горить у печі, і жінка хотіла спекти три боханці хліба, щоб завтра знову не палити в тій печі, бо кімната нагрівається – ні, мати їй не дає, бо нема місця у печі. Фактично мати створила конфлікт. Розалія теж з характером: „Ах, для мене нема місця...“ і бевхнула сокирою по печі, кажучи: „Нема місця для мене, не буде ні для кого!“ Тут виникла скрутна ситуація, бо породила цей конфлікт мати у своїй хаті. Я не можу бити їх всіх і навчати розуму, ми ж цивілізовані люди і треба вирішити це питання так, щоб була піч і якась кухня, бо жінці надоїло це все. Коло кухні стоїть вона, а не я, її треба зрозуміти, бо конфлікт конфліктом, але треба жити...

– Добре: якось вирішимо.

У домашніх клопотах, сварках, як серед великих держав світу, проходило домашнє життя. Усі говорили про війну. Коли вона почнеться – ніхто не знав...

Поки будувалася нова піч, кухня, розпочалася польська війна із соціалістичною Росією. Червоне військо не чекало: під керівництвом „вождя всіх народів Й. Сталіна“ влада Рад пішла у наступ. При перших сутичках під Львовом польські великодержавні війська здали свої оборонні споруди і відступили, покинувши Львів. Відступали на Перемишляни, але і це їм не вдалося, бо окремі села на їх шляху вже були в руках Червоної Армії. Лише тоді поляки відступили на Бібрку, а звідти в обхід через село Стрільки, посунули на Перемишляни.

Стояв вересень, йшов дощ, а польська кіннота відступала. Вояки у чотиригранних шапках-“рогатуфках“ не гнали коней, а йшли спокійно і неохоче, ніби відчуваючи, що йдуть на загибель. Ніхто не зупинявся і нічого не просив у селян. Більшість кавалеристів були молодими, біловолосими юнаками, акуратно підтягнутими. Кожен кінь ішов вичищений і блищав, як дзеркало. Здебільшого коні були червоної масті. Через три кавалерійські ряди разом з кіньми посувався кулемет, який був прив'язаний двома ременями. Він так і провисав між парою коней у повітрі.

Коні, що тягнули вози, були більші і вгодованіші. На них виблискувала новесенька шкіряна упряж з усякими прикрасами та бляшками. Відчувалося, що в кінноті любили порядок. Однак через два дні у Стрільки долетіла звістка, що польське військо у Перемишлянах було оточене советськими військами і взяте в полон.

На перемишлянській землі не знайдено його могил: їх і не було – військо наче розтануло... Що сталося з тими кавалеристами? Над тим люди не мали часу думати, бо почалися нові події, які повністю заповнили сільський люд.

Ідуть...

Парох Кармаліта організував зустріч советських військ з хлібом і сіллю. На горбку „Батогів“ коло верби, над дорогою здіймалася висока арка з вінком, сплетеним з віття смереки та сосни. На столах лежали букети осінніх польових квітів, стояла горілка, були й закуски. На березі стояв церковний хор, яким диригував Прокіп Палажій. Слово вітання мав виголосити Кармаліта. Тут був Кузьма, Василь Черкас, Михасько Цимбала, Тарас Гавришкевич, Луць та інші. По схилах берегів бігали хлопчиська, бо ж – подія! Коли зі стіцького напрямку показалися війська Червоної Армії, малі закричали:

– Ідуть, ідуть...

Дорослі хвилювалися, поправляючи на собі одяг, чекали... Нарешті військо підійшло до брами. Отець Кармаліта вийшов наперед, щоб виголосити вітальне слово, та настрої його зіпсувався, бо перед ним стояло військо замучене, заморені обличчя і засмальцована одежа говорила про важкий стан військово-вслужбовців... Та й сам командир дивився на Кармаліту якомсь неприязно і по-чужому. Не дослухавши вітального слова Кармаліти, підійшов до Василя Черкаса подав руку:

– Здрастуй, пан...

Василь здивовано глянув на командира, питав:

– Який я для вас пан? Я – робітник, товариш.

У той момент заспівав церковний хор. Командир здивовано глянув у бік хористів, а Василь продовжував:

– Ми зустрічаємо вас як братів, а ви мені кажете „пан“... – до розмови приєднався отець Кармаліта, вихваляв православну віру, яку сповідують брати-росіяни, та командир недовго його слухав. Оглянувшись на військо, поплескав Василя по спині, почав дякувати. А Василь став розливати горілку, пригощав. Дівчата піднесли командирові хліб-сіль на вишиваному рушникові. Той прийняв подарунок, подякував, поклавши хліб-сіль на стіл. Василь узяв чарку і простодушно пхав її до рук командира. Однак військовий не пив, вичікував поки вип'є селянин. Пауза надто затягнулася, явно відчувалася недовіра советського

командира до людей, що зустрічали військо. Василь наливав іншим, тримав келих у правій руці, звертався до всіх:

– Пийте, хлопці!

Командир запитував його:

– Давайте... Что же вы не пьёте?

– А-а-а... – схопився той і випив залпом зі своєї чарки. Лише тоді випив командир. Дякуючи присутнім, військовий вибачився, кажучи:

– Ми військові, нам треба йти далі, більше не можемо залишатися.

Махнув рукою: „За мною!“ І військо рушило вперед, віддавши честь присутнім. Командир повернувся і пішов з бійцями, а селяни залишилися самі при своїх інтересах та столах з горілкою, закускою та брамою, бо ніхто з бійців до столу не підійшов.

Після цієї зустрічі отець Кармаліта захворів. Трошки поправився, а потім помер. Можливо його смерть прийшла так швидко тому, що він розумів, як жорстоко помилявся протягом свого життя. Бо над краєм ліг важкий тягар „комуністичного майбутнього“, в ім'я якого знищувалась християнська церква і віра, звичаї народу, як морально, так і фізично – знищувалось усе, що можна було знищити.

З приходом советських військ до села приїхали „червоні агітатори“, які почали „перевиховувати“ людей, читаючи різноманітні лекції на теми: „Що таке демократія?“, „Радянське народовладдя і будівництво комунізму“, „Ленінські декрети“ та багато інших. Загадка про зникнення польського війська забулася.

Після циклу прочитаних лекцій до села став приїжджати якийсь уповноважений з району. Розпитував людей про се і про те, потім запитав, де збираються люди на концерти й лекції. Йому й показали хату-читальню від „Просвіти“. Після знайшли Юзя Пришляка. Він пішов селом, дзвонячи своїм надщербленим лемешем, сповіщав людям про те, що у хаті-читальні відбудуться вибори до сільської Ради і все доросле населення повинно з'явитися на збори: уповноважений вже є!

Кожному було цікаво, що це за збори такі і як то вибирають представників сільської Ради. І що то за Рада і хто такий цей уповноважений з району? А тому й повалив народ до хати-читальні. Уповноважений заклопотано зустрів людей:

– Треба б десь більше приміщення відшукати, бо у хату-читальню всі не помістяться.

Покликали Анну Сойку. Вона відкрила шкільне приміщення, і в найбільшому класі зібралися селяни.

Вибори нової влади

Люди шепталися, вичікували початку дій. Уповноважений шастав між чоловіками, щось випитував, а вони не поспішали розв'язувати язика, бо ще не оговтались від польських часів, а тут уже советські настали! Відчуваючи недовіру людей, уповноважений і ще якийсь невідомий, що з ними прибув, віталися з усіма по-приятельськи, нарешті пролунало в залі:

– Товаріші, я прошу вас трохи тише! – почав збори уповноважений. Люди замовкли, а він продовжував:

– Нам, панімаєте, необхідно ізбрати президіум для ведення зборів, а повестка для зборів одна:

„Вибори голови сільсовета і секретаря“. Як, згідні з таким порядком денним?

– Згідні! – відгукнулися люди.

– Тоді давайте проголосуємо і затвердимо її. Голосують всі, свою згоду стверджуєте, піднявши праву руку догори. Прошу, голосуйте!

– Проти нема? – уточнював уповноважений.

– Нема! – відгукнулися люди.

– Тоді зробимо так. Мене ви ще не знаєте... Я уповноважений з Бібрського райвиконкому і від сьогоднішнього дня буду часто приходити до вас у село. Моє прізвище – Павленко. А це прийшов до нас, – вказав рукою на свого товарища, який сидів за столом – інструктор Бібрського райкому партії.

Той, що сидів, підвівся. Люди загомоніли, зашепталися, а Павленко продовжував:

– Я, товариші, із Східної України сам, розумію і знаю українську мову, а тому прислали мене, щоб допомогти вам будувати радянську владу у вашому селі. Оскільки серед вас системи радянського будівництва ще ніхто не знає, то збори доведеться вести мені. Хочете, можете включити мене у список президії, а не хочете – я так послужу зборам. Як, включити?

– Включити! – погодилися селяни.

– Тоді пишть, – звернувся він до інструктора райкому – Павленко. Треба, товариші, ще одного чоловіка – секретаря зборів. Цей чоловік повинен вміти писати, щоб записав усе, що ми тут будемо говорити. Є у вас такий?

– Є! – крикнув хтось. Люди цикнули на нього, і зал завмер. Павленко перелякано глянув на людей і зрозумів, що відбувся якийсь промах. А тому став заходити здалеку:

– Ви не соромтеся... У демократичному суспільстві письменні люди завжди потрібні. Ми знаємо, що на Західній Україні їх мало, бо поляки пригнічували вас віками, але, для того, щоб писати протокол, великої грамоти непотрібно. То кого вибираєте? Ви ж знаєте, хто у селі вміє писати?

– Та Михасько Цимбала, хто ж більше...

– Отже, Цимбала. А він тут є?

– Є? – почулося кілька голосів.

– Цимбала, встаньте, будь ласка, щоб вас усі бачили.

Бліднучи, Михасько незадоволено встав, а люди усміхалися, щоб виправдати свою рішучість. Коли проголосували за президію, Михасько запросили за стіл писати протокол зборів. Інструктор райкому довго розповідав про те, що таке радянська влада на селі, які її функції, обов'язки і яких людей треба вибирати головою і секретарем, щоб чесно служили новій владі.

Потім, взяв слово Павленко, продовжував розповідати про функції сільради і про те, що потрібно робити після виборів її голови та секретаря. Інструктор уважно слідкував за тим, як секретар зборів вів протокол, перечитав його, а тоді встав з-за столу. Коли Павленко почав вимагати висувати кандидатури, інструктор щось шепнув йому на вухо і сів знову.

Обговорення кандидатур продовжувалось. Висунули Юзву Дмитра.

– Ще кого? – запитував Павленко. Люди не поспішали називати нові прізвища. Тоді уповноважений несподівано для присутніх мовив:

– Я думаю, що було би доцільно обрати секретарем сільської Ради Цимбалу, який ото пише протокол. Це ж ваш чоловік?

– Наш! – почулося кілька голосів.

– Що, попросимо його дати згоду?

Михасько встав знову і, бліднучи, стиснено мовив:

– Я люди, не розумію, чому висують мене. Ви знаєте, що я батько трьох дітей. А сім'ю треба годувати. Я мушу в полі працювати, це – раз, а з другого боку, я не знаю ні форм правління радянської влади, ні російської мови, та й взагалі я чоловік малописьменний... – зал зареготався, засміялися Павленко та інструктор. Павленко заспокоював його:

– Не бійся! Ми тебе всього навчимо... – нарешті Михасько здався. Якщо по правді, то йому й самому хотілося використати

свої знання і послужити людям. Павленко це вловив і знову звернувся до людей:

– Я думаю, товариші, що це кандидатура реальна, і треба затвердити його у списки для нашого голосування. Як?

– Затвердити! – закричали люди.

На другий день прийшов уповноважений і звелів, щоб голова та секретар здали протокол зборів у райвиконком для затвердження. Думали, де взяти приміщення для сільради. Вирішили винаймати половину хати у Іваська Юзви, який теж був обраний у члени сільради.

Треба було готувати списки до виборів депутатів місцевих Рад, висувати кандидатури депутатів до місцевих Рад та районних Рад. Усе варилося, як у котлі, постійно треба було готувати якісь списки, а вечорами проводити мітинги, збори і ще раз збори. Михасько не встигав, бо готував „шнурову книгу“, у яку вносив відомості про те, хто скільки мав землі та скільки в кого чоловік у сім'ї. Всі ці записи треба було уточнювати, а потім складати списки і здавати їх у райвиконком. Сидів вечорами при гасовій лампі, писав ночами... Якби ж усе закінчувалося списками! Удень приходив Павленко, завжди чогось вимагав: то треба було радянлізувати село, то вибирати членів правління і голову сільської кооперації, то налагоджувати паювання і членство, щоб у сільську крамницю могли надходити ходові товари, то обирати заготовача м'яса („Як не маєте кого вибирати, скажіть – і ми пришлемо вам чоловіка з району“, – квапить Павленко). А покищо все треба було і треба...

Михасько крутився, як навіжений, прикидав кандидатури. Освічених людей у селі не вистачало. Коли організували кооперативний актив, до нього було відібрано всіх, хто міг і хотів чимось серйозно займатися. Павло Курдина довго впирався і не хотів бути головою сільської кооперації.

– Михаську, я не знаю бухгалтерії, то як буду керувати кооперативом. Ти – інша річ, у тих справах тямущий, а я що?

– Не бійся! Бухгалтерією буде займатися продавець, а твоя справа – організувати в селі паювання, я поможу тобі... Для початку налагодити здачу яєць, привезти з райспоживспілки добротні товари, які будуть відпускатися в селі тільки за яйця. Тут нема нічого страшного. Як ти не погодишся, то я мушу сказати, що нема кого поставити на цю посаду, пришлють чужого. А чужий, сам розумієш, не буде дбати про наших людей... То як?

– Якщо допоможеш, я погоджусь, – стояв на своєму Павло.

– Поможу, не бійся...

Так само було і з заготовачем худоби на м'ясо. Сиділи увечері в сільраді з Дмитром Юзвою та сусідом Іваськом Юзвою і ніяк не могли знайти людини на цю посаду. Івасько скрушно мовив:

– Може би Рибіцький погодився?

Усі засміялися.

– Ви смієтесь, а я так не раз дивлюся на цю бідноту, і шкода мені його: може якось буде тягнути цю роботу, та й сім'ї буде легше... Що скажеш на це, Михаську?

– Та що тут скажеш... Нянькою коло кожного не будеш, бо часу не вистачить. Павло не хотів бути головою кооперації, бо не знає бухгалтерії, я пообіцяв йому, що поможу, погодився... А тепер той Рибіцький... Хай працює, я в тому складного нічого не бачу. Погодиться, будемо затверджувати, нехай працює.

Рибіцький погодився, і місяць працював сумліно, приходив до сільради, радився, показував бланки звітності. Михасько їх заповнював за нього, показував, як це робити самому. Та з часом до сільради почали надходити чутки, що Рибіцький безбожно п'є.

Його діти, будучи малолітніми, йшли працювати на чуже поле, щоб вижити, бо тато пив і дім став пеклом. Для сільради це не було дивом, бо всі знали, що гроші на заготівлю м'яса видаються заготівельнику в руки. За них необхідно відзвітуватися.

– Дідько його знає, що він собі думає той Рибіцький, – нервував Івасько, а Михасько відповідав:

– Дідько за гроші відповідати не буде, а буде відповідати Рибіцький. Так чи ні?

– Та воно так, але чим це все закінчиться?

– Побачимо, – роздратовано кинув Михасько – все має свій початок і кінець. Ти краще подумай, що скажеш на зборах, коли буде обговорюватися питання про стрілковський млин. Бо чоловіки у селі справедливо ставлять питання про робочі місця у нашому млині, які фактично окупували люди зі Свіржа. Дивись, що робиться! Міськів Каспер та Михайло стали каліками у кам'яних кар'єрах Свіржських Глібович. Це ж там із Свіржем поруч, правда? А звідси десь чотирнадцять кілометрів, а люди зі Свіржа йдуть десять кілометрів кожен день пішки на роботу до нашого млина. А млин будували наші селяни та Бібка, зі Свіржа тоді нікого не було...

– Ти добре думаєш і розумно кажеш, але головне ти випустив. У цьому бачив певну вигоду власник млина.

– Яку?

– А таку. Скажімо, я живу у селі Стрільках і працюю у млині. Час від часу я можу у когось вкрасти собі: кілограмів десять як не першосортної муки, то висювок чи якоїсь крупи. Краденим буду відгодовувати порося доти, поки не виросте двометрова свиня. А вона буде вимагати кожен раз більше їжі, і я змушений буду більше і більше красти. Кінець кінцем за рік буду мати до тієї платні, яку мені будуть платити у млині, ще шість зарплат. Це мені вигідно. А той, що йде на роботу пішки зі Свіржа, цього зробити вже не зможе. Бо якщо ти, скажімо, візьмеш десять кілограмів муки і будеш нести її в руках чи на плечах, то вона тобі каменем стане у дорозі, і ти проклянеш усе те, що вкрав і діяння свої...

– Досить переконливо, Іваську, але у Свіржі є своя сільрада і нехай вирішує свої проблеми, а ми будемо думати про свої.

– Я з тобою згоден, Михаську, але робочі місця в млині таки треба відстояти!

– Усе скажеш на зборах, щоб люди чули...

Бібрський виконком підтримав рішення зборів Стрільківської сільради, і в млині звільнили шість чоловік зі Свіржа. На їх місця стали безробітні зі Стрілок – Стах Курдина, Василь Чемеринський, Стах Берест, Михайло Сойка та інші. Наступали морози. Секретаря сільради викликали до району на семінар. Повернувшись, приніс сумні вісті:

– По селах їздить інструктор райкому і ще там хтось, спляють бібліотеки „Просвіти“!

– Щось треба робити, Михаську, – схвильовано сказав голова сільради Дмитро Юзва і запитально дивився на свого секретаря.

– Що саме?

– Не знаю, думай...

– Що тут багато думати! У першу чергу треба йти і забрати списки членів „Просвіти“, протоколи, бо вони їх забирають з собою. А для чого, дідько його знає!

– Увечері підемо разом, я ключ від хати-читальні маю.

– Та підемо... Найцінніше треба зберегти...

Увечері Михасько знайшов папки, переглянувши їх, мовив до Дмитра:

– Тут багато чого треба поспалювати...

– Але списки членства, літератури, майна треба залишити хоч би для себе.

– Обов'язково, але...

– Давай переглянемо книжки, – сказав Дмитро, – ти ж розумієшся на тім, які з них цінніші.

– Вони, Дмитре, всі цінні, бо на людські гроші ніхто дурниць не купував.

Разом переглянули бібліотеку, відібрали найцінніше. Знайшли шнурки, зв'язали їх у три зв'язки й стали перед проблемою. Де ж заховати ці книжки?

– Що, понесемо до вас, Дмитре, – спитав Михасько. А той якось неохоче відповів:

– А то чого так далеко їх нести, аж до мене?

– Бо люди йдуть до моєї хати, коли у сільраді нема нікого, а, знаєте, як воно є на білім світі – очі не бачать і серце не болить. Не дай Боже чого, скажуть, що вкрав! Беріть до себе, киньте десь на стриху і нехай чекають свого часу.

– До мене, Михаську, не можна, бо щоб це зробити, треба перейти з тими книжками майже півсела. І обов'язково хтось тебе зустрине і побачить. Нащо мені біди? Давай таки занесемо до тебе, бо до тебе ближче.

Вийшли вже опівночі. На другий день увечері Михасько знайшов на стриху великий куфер, помив його, висушив і склав до нього книжки, поставивши куфер у кутку за ліжком на двох стільчиках від глиняної підлоги – щоб книжки не відсиріли.

Розалія переглядала книжки, дивувалася:

– Господи! Який то наш нарід розумний, стільки написано книжок, які то бувають люди вчені! Але в житті наші люди бідні, бо перед кожною зайдом мусимо ховатися. І кому ці книжки мали би стати на заваді?

Михасько подивився на неї, приклавши палець до уст – мовчи, мовляв. Жінка зрозуміла його без слів.

Торіна „Просвіта“

Коли полягали спати, вона зашепотіла до чоловіка:

– Як хтось питає тебе, куди поділися книжки з хати-читальні, що скажеш? Ти ж був секретарем при „Просвіті“?

– Скажу, що хтось другий був, бо всі списки ми спалили з Дмитром, нехай шукають... Кажуть, що по тих списках будуть вивозити людей на Сибір.

– Було би добре так сказати, але чи повірять?

– Спи! Поживемо – побачимо...

Через два дні до сільради завітав інструктор райкому та ще представник якоїсь комісії. Якої саме Михасько не зрозумів до кінця, та якось соромно було перепитувати.

Інструктор повідомив, що вони разом з головою та секретарем сільради мають переглянути бібліотеку „Просвіти“. Коли голова та секретар сільради зібралися йти, інструктор нагадав, що треба брати папір та чорнило, аби скласти акт на „непригодную“ літературу.

– Там давно не палиться, холодно, як будеш писати?

– Не турбуйся, напалимо! – багатозначно відповів інструктор.

Книжки переглядали, називали авторів і складали на підлогу, як сміття. Дмитро Юзва зауважив:

– Ці книжки куплені за людські гроші, треба б з ними поводитись трохи обережніше.

– Слушай, ти! Я бачу, що ти не зовсім зрозумів, про що сказано в акті. Я спеціально для тебе повторюю, що це – націоналістична література, яка для будівництва комунізму непридатна! Зрозумів?

– Щось не дуже. Знаю, що книжки купувала громада за свої гроші. А ми їх нищимо!

– Ти поговорі у мене! Революція відкидає все сміття, яке лежить на її шляху. Ти теж можеш стати таким сміттям, якщо будеш багато говорити! Понял?

Дмитро опустил голову, мовчав. Коли „революційні“ діла були закінчені, у дворі розклали вогнище, почали палити книжками. Люди здивовано дивилися на це чудо, схвилювано гомоніли між собою, бо на полицках бібліотеки майже нічого не залишилося.

Гості від'їхали, наказавши сільраді стерегти вогонь, поки книжки не згорять повністю і щоб люди нічого не рознесли.

Та люди не дуже й затримувалися коло того чуда, бо надворі стояв тридцятиградусний мороз. Дмитро якось сумно мовчав і не реагував на те, що діялося.

На другий день прийшов до сільради сам не свій.

– Добре, що ви тут, – сказав Дмитро, вітаючись з Павленком, – я хотів передати вам заяву.

– Яку заяву?

– Про звільнення мене з посади голови сільської Ради.

– Чому?

– Чому? Скажу вам відкрито. Район робить усе, що хоче. З представниками сільради ніхто не рахується, не запитує про нашу думку, а вважають, що ми зі всім маємо бути згідні...

– А ти як хотів?

– Я перепрошую, це – не демократія...

– Ти мені тут контрреволюцію не розводи! За революцію покладали голови мільйони людей, а ти цього не розумієш, базикаєш тут!

– Ви не ображайте мене, я не базикаю, а говорю те, що є, і не буду вашим остолопом.

– О-о-о! Та за тобою, друже, тюрма плаче! Перестань і не доводи мене до гріха. Мені вже повідомили, що ти тут „тявкав“. Так вот, останній раз тебе попереджую: будеш болтати – посажу!

– Мені не треба „болтати“ і мене не треба садити, я написав заяву – я не можу працювати, бо того всього я не розумію...

– Добре! Я передам твою заяву, але поки вийде наказ і доберуть людину на твоє місце, мусиш працювати і ні пари з уст. Ти зрозумів?

– Зрозумів.

Дмитро вважав, що епопея закінчилася. Михасько розумів, що все ляже на його плечі. Розумів і те, що тут багато не поговорити, бо хоча той же Павленко і не дурний чоловік, та не все тут залежить від нього. Він теж виконавець чужої волі. Але коли при владі свій чоловік, то хоч у чомусь може допомогти, а чужинця за ніким дуже душа не болить. Отож, помовчуй і роби, що можеш, а не те, що кажуть.

Повернувшись додому, побачив, що закінчуються дрова. Засвітив гасовий „кажан“, різав дрова з жінкою на пекучому морозі, бо вдома малі діти, а стіни хати в одну цеглу викладені. І хоч він ще з осені виклав добротну загатку з сіна, вона за таких морозів не допомагала – по стінах текло, було холодно і сиро. Стіни „плакали“, бо ще ніколи на Західній Україні не було таких морозів. Люди казали, що москалі своїми літаками понаганяли холоду із Сибіру!

– Померзнуть всі сади, – думав господар, а Розалія, несучи дрова до хати, просила:

– Бійся Бога, Михаську, утепли якось двері до стайні, бо корова перемерзає і зовсім перестала доїтися, а про ті бідні кури я вже нічого й не кажу...

Відчувалося, що у дворі не вистачає чоловічих рук. Він покинув колоти дрова, подумавши: „Решту доколю завтра“. Почав шукати минулорічні солом'яні мати, підвішував їх на шнурках до дверей, утеплював поріг, закладав снопом віконце. Потім, йдучи до хати, наклав на ліву руку колених дров, а в правій тримав сокиру, яку ніс до хати, щоб, бува, „добрий“ сусід не вкрав її з дровітні.

На другий день увечері знову колов дрова і думав про Дмитра, який не хотів уже вникати у сільські справи як голова сільради, а чекав наказу з району. Та сталося непередбачене. Через чотири дні після подачі цієї заяви, до села прийшло військо Червоної Армії. А згодом зайшов до сільради Павленко з трьома військовими командирами. Вітаючись, запитував Михаська, посміхаючись:

– Ти сам?

– Сам...

– А той „демократ“ де?

– Був до обіду. Він чекає на звільнення...

– Щось говорив?

– Мовчить, що буде говорити зі мною – я ще менший „пішак“, як він...

– Ну... не скажи... Та який ти „пішак“, як на тобі вся робота лежить? Він баласт, а ти тут король, і кажеш „пішак“! Знайомтесь, – звернувся до командирів, пояснюючи: „Секретар сільради“.

Ті поручкалися з секретарем, а Павленко запитував:

– Головою не хочеш бути?

– Ні!

– А то чому?

– Бо знаю, що буду працювати за двох.

– Ти ж і тепер тягнеш за двох.

– Та тягну, бо маю надію, що доберемо чоловіка.

– Шукай! Але це у майбутньому. Тепер перед нами більш серйозне завдання стоїть. Згідно постанови ЦК КП(б)У ми повинні відселити з вашого села найбільш небезпечні елементи.

– Не розумію..., – здивовано мовив Михасько, – ніяких небезпечних елементів у нашому селі ніколи не було!

– Міша, з вами дуже важко працювати...

Добре! Ставлю знак запитання

Закінчувалася обідня перерва, до сільради, як звичайно, повернувся Дмитро Юзва. Він ще з порогу зрозумів, що прийшла нова біда.

– О! Добре, що ти прийшов! До вас прислали військовий загін особливо призначення, він повинен відконвоювати з вашого села особливо небезпечні елементи, на кінному транспорті до залізничної станції Бібрка–Глібовичі.

– А хто сказав, що у нас є такі „елементи“? – теж здивовано запитав голова.

– Я щойно пояснював, що такі питання вирішуються без вас. Для цього є спеціальні органи, а ви тут обидва ставите недоречні запитання. Списки є, і їх треба виконувати!

У Дмитра аж очі вилізли з орбіт. Він мовив:

– Усе так, як я казав! Що не день, то ще „краще“ чи, як ви кажете, „похлеще“!

– Я тобі вже казав: або ти замовкнеш, або я тебе посаджу!

– Я можу йти додому?

– Можеш... З тебе нема ніякого толку.

– Дякую!

– Що? Завтра раненько прийдеш документи підпишеш, а то я тобі подякую...

– Ось, списки читай, – кинув на стіл невідомі папери Павленко.

Михасько читав. Закінчивши, стисненим голосом, якось невпевнено, мовив:

– Ці списки нагадують старі часи. Якщо точніше, то це – списки складені польськими шовіністами.

– По-твоєму, польські шовіністи готові були вивезти із села половину польських куркулів, які там записані?

– Та не всі тут куркулі, пане Павленко...

– Товаришу Павленко! – підправив його уповноважений. – Я ж тобі вже казав, що серед партійних працівників панів нема і треба звертатися до представників районної влади по-новому, по-комуністичному: „товариш“. Забудь слово пан. Останнього пана з вашого села ми вивеземо у Сибір завтра зранку, і з ними буде покінчено, ти зрозумів?!

– А якщо народ не дозволить цього зробити, що тоді?
– Який народ, що ти тут мелеш?
– Його ж слуги, бо вони при ньому краще жили, ніж я і середній господар у селі. Ви цього не знаєте... Це не пан, а їхній тато. Він зібрав усіх безпритульних по Західній Україні, дав їм працю, житло і життя.
– Що ти мелеш?
– Те, що знаю... Кожен панський слуга міг собі дозволити ввечері випити чарку горілки, а я не міг собі цього дозволити. Вам напевно треба зібрати тих слуг і поговорити якось з ними, а тоді вирішувати.
– Добре! Ми про це поговоримо потім, а поки що нам треба зібрати усіх, хто має коней, щоб організувати транспорт на завтрішній день.
– Треба посилати когось за Пришляком, щоб видзвонив по селі...
– Посилай!
Михасько встав, покинувши справи, пішов до Іваська. Коли прийшов Пришляк, йому дали до рук оголошення, в якому говорилося: „Всім селянам, що мають коней, на шосту годину зібратися в школі. Явка обов’язкова“.
Поки Юзьо дзвонив, викликаючи народ з хат, і повідомляв звістку, люди, стривожені присутністю військових у селі, почувши тельняк Юзьового лемеша, повибігали з хат, щоб довідатися хоч щось, а потім з тою ж цікавістю йшли на збори, бо питання: „Для чого прийшло до села військо?“ не переставало хвилювати людей. Минав час, а секретар з уповноваженим вивчали список. Присутні військові офіцери мало втручалися у їхню розмову, але один з них секретареві сказав багатозначно:
– За транспортування людей відповідаємо ми, для цього у нас є спеціальна інструкція, сільрада до цього відношення не має. Транспорт після доставки евакуйованих на станцію повернеться у село. Так і скажете на зборах, що ця поїздка коротка...
– Я читаю оці списки і бачу прізвище Дребота. Не розумію, чого він потрапив у ці списки?
– Куркуль! – кинув Павленко.
Михасько посміхнувся:
– У вас склалася думка, що на Західній Україні самі куркуль...
– О, цього не треба, Міша, ти по суті діла говори, а відносно думок своїх, ми самі будемо з’ясовувати!
– По суті діла, то нехай буде по суті: Дребот, як на те пішло – американський робітник, який ще по сьогоднішній день

не прийняв польського підданства. Але, працюючи там у фермера, заробив собі гроші, оженився з такою ж робітницею, як сам. Повернулися на батьківщину, купили собі землю, збудували хату і господарюють. Дітей своїх у них не було і взяли вони малолітнього сироту з вулиці як сина, виховали його, навчили на коваля.

– Ето что, кузнец? – запитав офіцер.
– Так... – відповів секретар і продовжував, – коли той оженився, то Дребот поставив йому маленьку хату – кузню, щоб той працював і дороблявся. Тепер Кузьма Влах – головний коваль у селі. А що стосується політичного життя, то він ніколи і ні в чому не бере участь. Чому він у тих списках є – поняття не маю...
– Хорошо, напишем: „Оставіть“. Дальше!
– Священик Лев Ващук...
– Попа заберемо...
– Як ви його заберете? Та це ж сирота...
– Не треба! Ми ще до того повернемося.
Михасько продовжував:
– Його тєсть ціле життя тягнувся до Росії та Російської Православної церкви, зустрічав на дорозі Червону Армію з хлібом і сіллю, а ви їх – туди ж?
Військові та Павленко сміялися, а згодом уповноважений якось дивно перемінився, глянувши на Михаська, мовив:
– Добре! Ставлю знак запитання, а твій брат куркуль чи ні? Знову всі зареготалися. А Михасько, червоніючи від встиду, бліднучи перед небезпекою, пояснював:
– Мій брат потрапив у пастку і не може з неї вилізти...
– Слухай, – мовив Павленко, – у нього хороша пастка. Ти подивися, яку „доміну“ вигнав!
– І що з того? – захищав брата Михасько, – та він, як хочете знати, спати не має де!
– Как так? – запитав офіцер.
– Бачите, ми з ним з одного гнізда, але я оженився з біднячкою, а він собі довго шукав пари. Десь довідався, що в Миколаєві приїхала жінка з Америки, яка їздила туди на заробітки, привезла долари. Він і подався до неї. Та перебирала кавалерів, а як приїхав Павло, то перебирати перестала. Але попередила його:
– Як оженишся зі мною до одного місяця, то піду за тебе, а не оженишся – вийду за іншого.
Всі зареготалися, а секретар вів далі:
– Він мусив спішно женитися, а господарство у нас було старе, усе валилося, бо батько наш помер у молодому віці.

У першу чергу брат збудував стайню під бляхою, прикупив поля, а в тридцять восьмому році почав будувати нову хату. Йому казали: „Павле, стримайся з будівництвом, бо йде війна“, а жінка його не слухала, казала ще за англійською звичкою: „Но, но, Павле, не слухай їх! Бо де будемо жити, коли хата падає на голову?“

Так він втягнувся у те будівництво і не закінчив його. Тепер живе семеро душ в одній кімнаті. Ви уявляєте собі, що це таке? А ви кажете – „доміну“ вигнав.

– Добре! Ставлю знак запитання. Ми ще повернемося до цього. Далі...

– Пшебила... Він з дитячих літ працював у пана, навчився господарювати, а своєї землі не мав. Так, був хлопець кмітливий, а в селі буда дівка, якій при хрещенні батьки дали ім'я – „Полька“. Полька та й Полька. Село українське, а знаєте, як поляки знущалися з українців? То з тою дівкою через те ім'я ніхто і не хотів женитися. Вона і старша була від Пшебили, але так собі, симпатична була дівчина. Той придивився до неї, подумав і оженився. Трохи ще придбали поля, бо обое були молоді і загосподарювали, а по суті він із найбідніших.

– Ти, Міша, такі казки розповідаєш, що просто не віряться. Ладно, запишемо „оставить“! Далі... – квапив уповноважений.

– Черкас Михайло. Той взагалі мало землі має, але польські шовіністи переслідували його за українство, за симпатії до Східної України. Він кравець і ціле життя жив з праці рук...

– Ладно. У тебе всі бідні і безвинні. Я ставлю крапку. Ми ще вернемося до цього питання. Нам пора на збори, бо проговоримо все...

У школі зібралися люди. Курили просто в класі, дим запарав груди, але ніхто на це не зважав. На столі тьм'яно світилася гасова лампа.

Привітавшись з людьми, секретар якось з острахом звернувся до них:

– Ми зібрали усіх для того, щоб завтра на восьму годину ранку ви прибули в призначене місце, яке ви виберете собі самі для перевезення відповідного вантажу. Який вантаж, ви всі довідаєтесь завтра. Якщо у когось не підкуті коні, ведіть їх після зборів до коваля. Підготуйте до ранку вози і сани, щоб все було справне і щоб не було ніяких пригод по дорозі, бо це буде розцінюватись, як саботаж. Я б не хотів, щоби хтось із вас потрапив під суд. А тому прошу всіх поставитися до того, що я кажу, серйозно і відповідально.

Кожен віз чи сани перейде тимчасово, поки буде перевезено вантаж до станції Вібрка-Глібовичі, у розпорядження війсь-

кових командирів, що будуть виконувати свої обов'язки згідно з інструкцією, з якою я не знайомий. Потім я додаю ще дещо до свого виступу, а зараз надаю слово уповноваженому з району товаришу Павленкові.

– Товариші! Завдання всі зрозуміли?

– Зрозуміли! Але є питання!

– Запитуйте...

– А як бути однокінним?

– Пізніше секретар пояснить вам. Єдине, що я хотів додати до вже сказаного: якщо хтось не з'явиться, ніякі причини братися до уваги не будуть – розцінимо це як саботаж і віддамо під суд. Ясно?

– Яс-н-о-о, – якось неохоче і боязно погодилися газди.

– Слово надаємо командирі Червоної Армії, – закінчив Павленко.

– Товариші! Ми, військові, звикли виконувати накази, і ніякі причини на виконання наказу впливати не можуть. І сьогодні ми вимагаємо від вас виконати завдання, про яке говорили ваш секретар сільської Ради та уповноважений, по-військовому. Ми виконуємо невідкладне завдання партії і уряду, і ніхто нам у цьому не стане на заваді.

Михасько знову встав і додав:

– Зберетесь завтра о восьмій годині у двох пунктах: в кінці і на початку села. Усім однокінним залишитися після зборів тут. Я запишу, хто з ким буде спрягатися. На цьому збори закінчуємо... Ще одне: постарайтеся тепліше одягнутися, візьміть з собою щось перекусити і сіна для коней та попони. Кожен щоб мав рукавиці, бо ж бачите, що робиться на вулиці – мороз не жартує...

Газди виходили мовчки, а ті, що залишилися, почали домовлятися, хто з ким має спрягатися. Секретар усе записував, але квапився, знаючи, що цієї ночі ще багато головоломок доведеться розв'язати.

Люди не знали, що й думати. Одні казали, що десь знайшли тайні склади зі зброєю. Інші шептали, що, напевно, повезуть муку з млина на станцію. А ще інші були переконані, що будуть везти добро Тоб'яса до Глібович на залізницю, щоб вивезти його на Сибір. Та ніхто в той вечір не мав часу довго говорити, бо треба було підготувати сани, упряж та коней у дорогу.

Цілу ніч село патрулювали червоноармійці. Ціла команда нової влади зайшла ввечері у Тоб'ясів двір. Оскаженіло ляляли собаки, а господар ніби когось чекав, бо в кімнаті було натоплено і сам він читав газету, ніби справді, чекав когось...

Опівночі поверталися від Тоб'яса, Михасько зупинився коло своєї хати, кажучи до Павленка:

– Чого підемо до сільради. Там хата – ліп'янка, ніхто не топив і, напевно, собача холоднеча – йдемо до мене щось перекусимо.

– А ті як? – показав уповноважений на командирів кивком голови...

– Та як? – Де ми, там і вони, що вдіеш – люди.

Діти спали, а Розалія шила. Коли зайшли нічні гості, звільнила крісла від дитячого одягу. Чоловіки, роздивившись, відсунули стіл і двох сіли на лаву, що була під вікном, а чоловік квапив:

– Давай щось їсти.

Жінка відчула стомленість чоловіка, і закрутилася, бо не сподівалася, що їй сьогодні ще треба нагодувати п'ятьох чоловік. Швидко зготувала яешню, запарила чай, розлила по тарілках рештки борщу, яким думала годувати завтра челядь. Потім, узявши „кажан“, пішла до комори по огірки та капусту. Поки її не було, чоловіки сушили голови над списками, бо справа була дуже серйозна і страшна.

Коли повернулася почула, як чоловік відстоював Михайла Черкаса. Данилика він називав мучеником, який був бідняком, оженився з вдовою, що мала сина-каліку, а тепер і свої діти пішли і все це на одні руки. „Не знаю, товаришу уповноважений, нащо карати людину, яка вже покарена своєю долею...“

– Добре! Запишемо: „Оставіть“. Далі.

– Далі йде Земер.

– Він же поляк! Чого ти сюди влазиш?

– Вся біда в тому, що він не поляк, а німець.

– Але ж землі має багато.

– Гектар і не більше – він коваль, нащо йому поле?

– Добре. Тут щось не продумано. Залишимо його.

– Чоловіки! Забирайте свої папери, бо я даю їсти, – втрутилася у розмову господиня і почала подавати на стіл. Господар встав з-за столу, взяв із шафки пляшку горілки і поставив її на стіл. Налив кожному, мовчки випили, бо на світанку їх чекало таке страхіття, що тости були недоречні.

Випивши по чарчині, похмуро сьорбали борщ... Повечеряли, й знову повернулися до тих страшних списків, які приніс Павленко з району.

– Баб'яж. Добрий господар і не займався ніякою політикою, – пояснював уповноваженому секретар, а той розслаблено сидів, чомусь усміхався, а Михаська це дратувало. Його мучило,

що Томко його товариш, поїхав кудись у світ на заробітки, а бідні старі залишилися і тепер висилай їх у Сибір: „Ні! Не буде цього!“ А тому говорив:

– Він жодного наймита не мав, працювала вся сім'я у поті лиця...

– Міша! Нащо ти мені все це торочиш? Я ж тобі сказав уже, що поляків ми вивеземо всіх, щоб знали, як воювати проти соціалістичної Росії. Це небезпечні елементи, їх не можна залишати тут, – так глянув на Михаська, що той аж стерп, але запитував:

– З селом закінчив?

– Закінчив.

– Тоді давай розберемося з хуторами. Починай!

– Хутір Ріпище... Вінярська.

– Так. Хто вона?

– Це одинока вдова, яка живе в домі сама зі служницею.

Ставиться до неї, як до сестри. Її чоловік ціле життя працював лісником. Перед тим, як надати йому пенсію, пан подивився на його убогу хатину, наказав за його віддану працю збудувати лісникові гарну хату. Але незадовго лісник помер.

– Скільки їй років?

– Десь під шістдесят...

– Дай списки, поставимо: „Оставіть“.

– Макаревич. Це дуже спокійний і послухний чоловік.

– Поляк?

– Поляк, але не багатий.

– Жонатий? – Є там діти, господарство?

– Ще нічого нема. Одна хатина стоїть. П'ять років тому оженився, але дітей ще не має.

– Добре. Залишимо його. Але давай домовимось, що на тому викреслювання закінчується, бо як ти будеш мені так диктувати, то я тебе й самого відправлю у Сибір, щоб навчився там виконувати завдання партії і уряду! А то знайшовся мені тут, розумієте, захисник... твою матір...

Була вже глибока ніч, а Розалія помила посуд і ще підкладала дров у піч для тепла, чекаючи чоловіка.

– Ти лягай, не мучся, бо я сьогодні спати не буду, – кинув він.

– А то чому?

– Сьогодні нема часу спати. Я йому дам згодом два дні відгулу, щоб відіспався, – пояснив Павленко, продовжуючи. – Я ж казав йому, не можна нічого зачіпати у списках, які я приніс з району, бо все доведеться переписувати, а він

вперся. Нехай переписує тепер, а ви лягайте... Ну, що там у тебе ще?

– Та ніби вже закінчено. Але... Ось на хуторі „Горбки“ є прізвище Бабій.

– Знаю той хутір і Бабія. Куркуль, багатий, а ти з чим не згідний?

– Та тут не те, що я не згідний, а є заковика...

– Яка ще заковика?

– Недавно його сина забрали до війська, і кілька тижнів тому жінка отримала похоронку, залишилася вдовою, має двоє дітей. А Бабій служив у Радянській Армії. Як на мій погляд, влада повинна б їй допомогти якось, а тут...

– Це вже серйозно... Тут я з тобою згоден – викреслюй!

– Все у тебе?

– Все!

– То переписуй списки. І то швидко! А ми трошки покуняємо, бо спати вже нема коли. Я відпускаю своїх командирів, нехай перевірять патруль і все підготовлять, а в шостій тридцять прибудуть сюди...

– Я ще хотів... У село і на хутори, напевно, потрібно провозжати, щоб знали прізвища, – звернувся один з командирів до Павленка. – І коли перевіримо село щодо наявності націоналістичної літератури?

– Я вважаю, що ніяких провозжати не треба, – злився секретар, – на хуторах дві-три хати, а де є більше, поїдемо разом та і їздові знатимуть, де хто живе. Розберуться, де Бабій, а де хто інший. А що стосується літератури, то її ви тут не знайдете. Селяни її не читають, а лише інтелігенція. А у нас – товариш Павленко знає, яка тут інтелігенція у селі, на зразок Рибіцького, який безбожно п'є. Такі не читають, а всі інші тим паче. Напевно, на те не треба витрачати дорогоцінного часу, якого у нас нема і даремно будити село, бо це – погана реклама під містом. Вважайте, що ви виконали це завдання...

– Добре, Міша, але, щоб групові списки з однаковою кількістю людей були, – настоював Павленко.

– Списки зробимо, але „тютілька в тютільку“ їх не складеш, бо хутір один більший за другого, але зроблю...

– Я думаю, що з ним треба погодитися в тому, що нам треба вирішувати основне завдання, а щодо літератури наразі стриємось. Може, й дійсно не варто будити село... Побачимо...

Примостивши районне керівництво на нічліг у бабиній хаті, секретар сів за списки. О п'ятій годині закінчив писанину, розбудив жінку:

– Вставай! Щось приготуй на снідонок, а я хоч годинку полежу, бо тіло мене ломить.

– А ті командири де?

– Сплять у бабиній хаті.

– Добре, встаю.

Поки господиня готувала сніданок, чоловік заснув. Нічні гості прокинулися о шостій годині, здивувалися, коли побачили, що секретар спить міцним сном:

– Невже він встиг усе зробити?

– Напевно встиг, раз ліг спати. – запевняв Павленко, і тут же запитував господиню:

– А коли він ліг?

– Десять хвилин на шосту було.

– Молодець! Треба дати йому годинку поспати, бо день у нас буде важкий.

Двадцять хвилин по шостій Павленко вже будив господаря. Розалія подала сніданок, а рівно пів сьомої прибули командири, доповівши про стан справ у підрозділі.

– Добре, йдіть до сільради, ми зараз прийдемо, бо тут діти сплять.

Ті козирнули і вийшли. Поснідавши, виходили з хати командир, уповноважений та господар. Михасько на мить затримався на порозі сіней, кажучи тихо до жінки:

– Негайно спали всі книжки з куфера... Негайно!

– Мати Божа! – заломила руки Розалія. А він пішов...

Вивезення з Сибіру

Зайшли до сільради, відчули тепло, бо Івасько вже з годину, як запалив піч. Згодом прийшов Дмитро Юзва та Йосип Пришляк. Павленко прилюдно вичитував Михаськові свої застереження.

– Ті люди, яких ти викинув з районних списків, будуть на твоїй совісті. Я за них відповідальності на себе не візьму! Ти зрозумів це?

– Я не міг вчинити по-іншому, бо селяни нас не розуміють, а село потрібно ще радянізувати. Ви ж самі про те говорили. То як я міг зробити інакше. Мені б ніхто не повірив.

– Добре, побачимо, – усміхнувся Павленко, – я тобі ці слова ще пригадаю...

Дмитро Юзва полегшено зітхнув, дізнавшись, що Михасько багатьох селян зумів відстояти, зробивши все, що було в його силах, а тепер приймав на себе всі погрози та незадоволення уповноваженого. Той, наче диригент, знову квапив присутніх:

– Хлопці, нам пора. Треба розібратися з транспортом. Коней з возами залишаємо у селі, а всі сани ідуть на хутори. Йдемо, йдемо...

І розлетілися баскі коні з саньми по засніжених польових дорогах на хутори села Стрілок. А хутори ледь-ледь чорнілися під білими шапками стріх вдалині між голими лісами. Хоч тих саней ніхто не чекав, та вони вперто їхали, щоб привезти людям страшну гіркоту жорстокого нещастя, кривду, яка нікому не снилася, як та невблаганна реальність дня.

Коли жертвам повідомляли, що їм дають сорок п'ять хвилин на збори у страшну далеку дорогу, вони нічого не розуміли: „Куди?“, „За що?“, „Що ми вам зробили?“ – запитували люди.

Михасько, як представник сільської влади, скрушно пояснював їм:

– Люди! Я й сам цього до кінця не розумію! Єдине, що можу вам сказати: – не витрачайте даремно часу, використайте дорогоцінні хвилини, тепло одягніться, жиру та їжі беріть з собою побільше, відро на воду, якийсь топірець, бо дорога ваша далека. Поспішайте, бо я вам нічим допомогти не можу, не встигнете – голими посадять вас у сани і повезуть. Поспішайте.

Так було в кожній хаті. Він закривав вуха, щоб не чути плачу і людського горя, і йшов від хати до хати, тамуючи свій біль

і сльози, бо йому було шкода своїх земляків – він знав їх з дитинства, а тепер мусив їм говорити жорстоку правду, виконувати чужу страшну волю і допомагати зайдам нищити сумлінних і рооботящих людей свого краю.

На кожному хуторі все починалося спочатку. Уповноважений кричав на людей, лаявся, погрожував багатьом, а Михасько не міг, страждав, дивлячись на це горе, шкодував селян, не маючи до них ні злости, ні ненависті, плакав разом з ними, відійшовши в бік.

Діяння справді були жахливі. Надворі стояло тридцять дев'ять градусів морозу! Як на доброго господаря, то він і собаки не вижене на вулицю в такий час, а тут розгублених, невинних, переляканих людей силоміць кидали до саней, везли у невідомість. Птахи замерзали на льоту, а людські сльози теж.

– Де ще у світі таке можливо, як тут? – запитував сам у себе Михасько і сам собі відповів:

– Ніде! Більше ніде у світі такого не може бути...

Уповноважений, ідучи з ним на одних санях, допитувався:

– Ти що, заснув? Чого розкис як „кісейная баришня“?

– Ні! Куняю, – відповів Михасько, не маючи бажання, навіть признатися цьому чужакові про свій жаль.

– Куняти можеш, – великодушно дозволив той.

Під'їжджали до хутора Квасова. Там вже стояли солдати та сани на поготові. Костів Андрій Цимбала, вітаючись з Михаськом мовив:

– Але маєш, чоловіче, „цв'іц“, не дай, Боже, нікому.

– Що зробиш, – скрушно кинув Михасько, заходячи у двір. Павленко, хоч не розумів слова „цв'іц“, здогадався, що воно означає якусь неприємність, нагадує про турботи, клопоти. Повернувшись з неприязню до Костевого Андрія, кинув:

– Ви своїми справами займайтеся...

– Ми так і робимо, але скажу вам, що наші справи не дуже приємні. Ви б їх краще робили без нас.

– Нічого, привикнете. Не завжди коту масленіца!

Коли люди с'як-так сідали на сани, плачучи, кляли на чому світ стояв, солдати їм пояснювали:

– Согласно інструкції і приказа ми об'язани вас доставити до залізничної станції. Ми предупреждаем вас, що покидате своє місце на санях категорически запрещається. Шаг влево ілі вправо от саней будем считат побегом. Стреляем без предупреденія. Все понялі?

Люди швидше здогадалися, ніж „понялі“, помахували головами, що зрозуміли...

Село гуділо, обговорюючи сумну подію. Михасько повернувся додому увечері з тим шматком хліба, що дала йому Розалія – їсти не міг нічого, а мовив:

– Розстели ліжко, бо не можу вже стояти на ногах, вмираю...

Михасько прокинувся о шостій ранку. Жінка топила піч, готовила йому сніданок. Нарешті наважилася запитати:

– Ну, як це все відбулося?

– Нема про що розповідати – страхіття та горе людське. Як ті нещасні люди доїдуть – Бог один знає...

Поївши, він дещо заповрав на своєму господарстві, а на дев'ять вже був у сільраді. Не встиг перекинутись кількома словами з Іваськом, який вже давно топив піч, як зайшов голова. За Юзвою за кілька хвилин з'явився уповноважений. Привітавшись з присутніми, поцікавився у Михаська:

– Як, виспався?

– Та виспався...

– Це добре... Я тут приніс дещо для вас.

Він витягнув з папки два аркуші і подав секретареві. Той прочитав, потім простягнув один папір Дмитрові, кажучи:

– Маєте наказ, який ви так довго чекали...

У другому аркуші говорилося про те, що райвиконком накладає арешт на все майно, яке залишилося після виселення людей. Забороняється надавати порожні хати жителям села Стрілок або продавати їх.

– Як це розуміти? – запитував Михасько.

Той, усміхаючись, відповів:

– Так, як там написано. Бо не виключена можливість, що до села прийдуть інші люди, яких треба буде поселяти. Скільки їх буде, ми ще не знаємо. Але будуть. Тільки так: те, що я сказав тут, щоб ніхто більше і ніде не говорив. Зрозуміли?

– Та що тут розуміти? – зітхнув Михасько, а серце знову забилося, бо зрозумів, що ще десь були такі ж знедолені люди, як тут. Покинувши нажиті місця, тепер мають знайти притулок серед чужих людей... „Для чого це все? – думав гірко, – кому потрібна така політика?“

А Павленко, ніби читаючи його думки, мовив:

– Ти, Цимбала, дуже сентиментальний. Таким не можна бути... Мене сьогодні вже попередили, що я, напевно, покладу свій партквиток через тебе, бо ми не виконали до кінця завдання партії і уряду.

– Не розумію... Як це „покладу партквиток“?

– А так: виключать з лав Комуністичної партії за невиконання партійного доручення.

– Цього не може бути! Хто-хто, а ви все виконуєте. Я не знаю, чи є кращі уповноважені від вас, бо...

– Мене б'ють за ті списки, що ти поміняв. А якщо виключать з партії – треба звільнитися з роботи з райвиконкому...

– Я розумію, що це велика неприємність, бо ви відданий комуніст. Але ви грамотний чоловік і без роботи на залишетесь. Якщо вже на те пішло, будь ласка, займайте яку хочете посаду в нашому селі. Якщо потрібно, я уступлю вам своє місце...

Уповноважений засміявся, кажучи:

– Дякую! Ти мене обрадував...

– Я вам кажу щиро, що я вас поважаю і все готовий для вас зробити...

– Дякую, Міша, але так же щиро кажу тобі, що ти нічого для мене зробити не зможеш. Тут я мушу викручуватися сам. Ага, я мало не забув головного за нашими балачками. Треба скорочувати затрати на утримання сільради. Мені вже кілька раз нагадував голова райвиконкому. Я не бачив такої можливості. А тепер є вихід. Треба його використати.

– Який вихід? – запитував секретар.

– Я дивився на обійстя Цисляка. Воно невелике, близько Бібрки. Його можна зайняти під сільраду.

– Як? На все накладено арешт?

– А! – махнув рукою уповноважений, – щоб взяти хату під сільраду, треба написати листа на ім'я голови райвиконкому. Пиши, я візьму його, і він затвердить своїм рішенням, а ти переселяйся завтра, бо можеш запізнитися.

Переселення сільради відбувалося таки на другий день. Уповноважений з'являвся у селі рідше, бо мороз не вщухав, а коли приходив, то був якийсь непривітний, похмурий і говорив окремими фразами. Його добродушність щезла, але запитував:

– Чому не подаєш ніякої кандидатури на голову сільської Ради?

– Та говорив я вже багатьом.

– І що?

– Боятися. Кажуть: „А ну ще один вивіз у Сибір влаштують... І люди тя знову будуть проклинати нізащо...“

– Та-а-ак..., – протягнув Павленко, насупивши брови, запитуючи, – що, так і будеш один?

– Я тут говорив одному, казав, що хоче порадитись з жінкою. Якщо дасть згоду і напише заяву – я з ним прийду до вас.

– Добре... Працюй! Я пішов.

1940

Переселенці	63
Анонімка	66
Так треба...	70
Кульчицький сміявся	73
Судовиконавець	76

Переселенці

У кінці лютого тисяча дев'ятсот сорокового року Микола Чемеринський був затверджений головою сільради. Став приходити в неділю з жінкою Гафійкою до Михаськової хати в гості, щоб поєднатися не тільки у спільній думці для роботи, а навіть родинно. Його дружина Гафійка виявилася такою говіркою, що Розалія зі своїм прямим характером забувала все на світі: і господарство, і домашні хатні обов'язки, і піклування про дітей – словом усе! Така ж була ситуація, коли Михасько приходив у гості до Чемеринського, який жив не у своїй хаті, а як піднаймач.

Якось Розалія запитала у чоловіка:

– Як вам там працюється разом? Щось Микола помагає у справах?

– А що він pomoже, коли куди не кинеться, а воно в нього не клеїться.

– А як буде далі?

– Не знаю... Вчу його писати протоколи, а читати він не любить. Сама знаєш, не почитаєш, то і не знаєш, як воно має бути...

– Що він собі думає?

– Спитай його...

Коли приходив Павленко до сільради, вимагав від Чемеринського і секретаря чіткої роботи в сільраді. Михасько спокійно відповідав:

– У мене тільки дві руки, а не чотири. Ви не хочете того зрозуміти, що чоловік ще не втягнувся у цю роботу, не знає її, то як будеш його підганяти.

– То допомагай йому розібратися! І чим швидше, тим краще. Цього вимагає час. Зрозумів?

– Зрозумів і помагаю, але...

– Працюйте!

На початку березня сорокового року до Стрілок їхала валка возів з людьми. Чемеринського в той день не було, бо ще не повернувся з Бібрського райвиконкому і треба було комусь зустріти тих людей, бо попередили... Вози зупинилися, не доїжджаючи до роздоріжжя.

Не хотів секретар брати на себе відповідальність за розселення невідомих людей, бо голова сказав, що зробить це сам, а тут підійшла година, його нема. Що робити? Знав, що їхали ці люди сюди не з доброї волі, напевно, такі ж виселені, як наші, десь мерзли у вагонах – телятниках, забувши сон і смак теплої страви, тепер їдуть на чужих возах і везуть їх незнайомі їздові своїми кіньми, виконуючи повинність безоплатно перед новою владою...

„Піду, – подумав Михасько, – може коло млина зупинились“. Йшов з Богачової гори до роздоріжжя Бібрка– Стрілки, Стрілки–Волове–Куровичі і, побачивши вози, запитав:

– Ви кого чекаєте?

– Привезлисьмо людей до вашого села і зупинилися, може, хто по дорозі надійде та скаже, де тут сільрада. А ви хто будете?

– Я секретар сільради...

– О! То вже добре..., щоб ви здорові були, що здогадалися вийти. Ідьте сюди, господарі! – махнув рукою їздовий, зарослий тижневою щетиною, бо, видно, в дорозі не було де поголитися. Люди підходили, статечно кланялись, а деякі подавали правцю свою, називаючи прізвища:

– Гетта, Івасик, Попович, Стельмах...

– Дуже приємно, – знайомився секретар, щулячись від холоду, запитував:

– Може серед вас має хто якісь документи, списки?

Ознайомившись із дуже скупими записами, звернувся знову до людей:

– Я хотів би знати, хто з вас на старому місці чим займався. Розумію, що ви виселені з-під польського кордону села Вишеньки і хочу знати, що ви збираєтеся робити тут?

Люди розповідали про своє господарство, будівлі, поля, ліси, плакали...

– Не плачте, – заспокоював їх секретар, – головне, що ви вже пережили свою біду. Тепер кожного з вас поселимо в окрему хату, дамо шматок землі, і будете жити... Головне здоров'я у цьому житті, а все інше – нажита річ.

– Ой так-так..., – бідкались люди, а Михасько запитував далі:

– У кого серед вас найбільша родина?

Люди мовчали, він глянув у списки:

– Ніби в Гетта?

– Так, – підійшов до нього вродливий юнак, кажучи:

– Мої старенькі ледве дихають...

– Ну, що ж... Заїжджайте у цей двір, – показав рукою на обійстя Баб'яжа, – і тут будете жити. Стельмах є?

– Є, пане!

– Треба чекати тут, поки не повернемося. Всі інші поїдуть зі мною на хутори, бо в селі більше місць нема...

Розселяв сім'ї на хуторі одному, другому, а люди дякували, оглядали поля, господарство, дивилися на нього, як на доброго духа, а їздові квапили Михаська, бо хотіли вертатися додому. Та й сам він поспішав, бо день з-під ніг тікав.

Наступний день був таким же напруженим. Кожен хотів, щоб йому показали його поле, щось запитував, щось просив і все треба було терпляче виконувати. До того ж він не повністю розумів переселенців, вони говорили своїм вишеньським діалектом і багато слів викликали сміх у місцевого населення. Але вишенці мусили пережити і це приниження, знайти друзів, приятелів серед людей, з якими їм доведеться віднині жити. Спершу вони спілкувалися тільки між собою, а коли зустрічалися з секретарем сільради, який ніколи не сміявся з їх говірки, не знали, як і догодити йому, щоб не прогнівити того доброго чоловіка, який дав їм пристановище у лиху годину і надію на подальше життя.

Навіть тоді, як Михасько вже не був секретарем, вони продовжували приходити до нього, просили допомоги і поради.

– Нащо тобі їхні біди? – іноді запитувала Розалія чоловіка, – ти вже не секретар.

– Та не секретар, але розумію, що їм важко на новому місці. Вони ж не привезли з собою нічого, а їсти треба кожен день... Треба їм допомагати.

– Але чим ти можеш їм допомогти?

– Чим зможу, тим допоможу. Я зрозумів, що їх ніхто не хоче вислухати до кінця і порадити, як вилізти з біди... Всі відхрещуються від них, вони ж тут нікого не знають... Треба підказувати їм, бо пропадуть, а як доживуть до першого снопа у полі, то якось виживуть...

– Та воно так... Дай їм Боже! – сумно погоджувалася дружина.

Ще довго вишенці щиро віталися з ним, а іноді низько вклонялися, бо відчували до колишнього секретаря велику приязнь і довіру, яку не так просто заслужити у людей...

Анонімка

Зима відступила. Райвиконком вимагав у черговій депеші: „Розділити між малоземельними селянами в залежності від кількох осіб у сім’ї панську та церковну землю порівно на їдока“.

Увечері Михасько мав розмову зі священником Ващуком, показував йому депешу, а той безборонно казав:

– Михаську, я вдячний, що ти зумів відстояти мене і моїх діточок від виселення до Сибіру – годувати вошей та валити ліс... Та й хто його знає, скільки людей доїхало туди... Я в ту ніч молився Богу до ранку, а тепер молюся за тебе, щоб він якось винагородив тебе за твоє добре ставлення до своїх односельців. Що ж стосується землі, діли її між людьми, коли вже кажуть, і нічого більше їм не заперечуй, бо чув я, що той наш уповноважений таки має неприємності за наші Стрілки. Бійся Бога, не сперечайся з ними, бо совети – небезпечні люди...

– Я ще хочу нагадати, що ви не заплатили податку, отче.

– Я вже зібрав гроші, завтра заплачу!

– І ще одне, отче, коли виголошуете казання, будьте обережні...

– Я все розумію... Все врахую...

Прощалися. Весняна ніч дихала прохолодою. Поділ землі тягнувся цілу весну. Кожен хотів одержати її чимбільше. Секретар бігав по полях з рулеткою. Міряв цілими днями землю. Пізно ввечері повертався додому. А одного дня ввечері повернувся зовсім хворий. Зліг і зранку встати не міг.

Розалія кинулася до Бібрки, говорила з лікарями. Потім покликала Володимира Зборівського, той запряг коней і вони привезли двох лікарів. Ті встановили: двостороннє запалення легенів. Хворий не володів ні тілом, ні мовою. Тепер температура різко падала, коли лікар її повторно замірив, а глянувши на градусник не вірив і скрикнув:

– Він вмирає! Різко падає температура, – звернувся до Розалії, – негайно налити горячу воду у пляшки і обкласти ними все тіло хворого, і то негайно, бо хворий помирає...

Вона поспішала. Вмиваючись сльозами, клала до рук, до ніг горячу воду у пляшках, гріла нову, посилала Наталку до тітки Анни Микитової, щоб та принесла ще пляшок і прийшла допо-

магати. Прибігла стривожена Анна, а згодом і сестра Катерина з Бібрки – гріли воду, рятували Михаська, а він вмирав...

Більше ніхто не прийшов на допомогу – ні голова райвиконкому, ні уповноважений, ні ті селяни, за яких секретар так заступався, ні товариші. У хаті були дрібні діти, жінка та сестри, що плакали разом з нею.

Після шести годин невпинної боротьби за його життя на чолі хворого виступили краплини холодного поту, які Розалія витирала разом зі своїми сльозами, а згодом на жовтому лиці з’явилися рум’яніці. Він відкрив очі, кволо посміхнувся, кажучи до жінки та сестер:

– Ну, що ви всі зашморгали носами? Хороните мене живо. Та ще-м не вмер. Як помру, тоді і плачте... Пити дайте...

Жінки ще дужче заплакали, але вже від радості, що він живий, говорить до них і дивиться на світ. Разом піднесли його, посадили, а Розалія напувала хворого настоєм із шипшини.

У неділю до Михаська навідався Івасько. Потім прийшов Володимир Зборівський, який був дружбою на їхньому весіллі. Розалія пригощала його горілкою, бо знала, що у вівторок знову треба їхати за лікарями. Володимир пообіцяв, що виїде з самого ранку.

Хворий не мав сили говорити. Він зрідка гладив дітей безсилою рукою, коли ті щось подавали йому до ліжка, дивився на них очима, повними сліз і безнадії. Діти розуміли це і були тихими та слухняними.

Під час чергового візиту лікарів, за які Розалія щедро платила, хворий уже міг сказати, де відчуває біль.

– Як він, є надія на краще? – схвильовано запитувала Розалія. Доктор Рижій задоволено потирає руки, кажучи:

– Тепер вже надія є, а минулого разу, я був впевнений, що він до ранку не доживе. Я випишу вам нові ліки, поїдете з нами до аптеки, і будете давати йому. Шипшини теж продовжуйте давати, свіже молоко, масло, яблука. І ще одне: було б добре, щоб він кожен день зранку за годину до сніданку випивав одне або два сирі яйця. Посилайте коні за мною через тиждень, бо хворий дуже ослаблений і потребує лікарського нагляду, самі ж пильно доглядайте його, бо ця хвороба може мати різні наслідки, а у вас ще зовсім малі діти... Потрошки давайте йому курячого м’яса, потрошки курячого росолу. Солі до їжі давайте мало. Через тиждень подивимось, що з ним робити далі.

На другий день після від’їзду лікаря, зайшов Микола Чемеринський:

– Як ся чуєш, Михасько?

– Як горох при дорозі...

– Та всі ми тепер, як той горох при дорозі. Район усе нові депеші присилає. Я їх складаю до шухляди, бо не дуже розуміюся, що до чого. Поправляйся та розберемося разом. Вони думають, що нас тут десять чоловік є, як у райвиконкомі, а нас всього два.

Глянувши на змарнілого і блілого секретаря, лише тепер Микола зрозумів до кінця, що чоловік таки хворий. Він не поспішав додому, а сидів, розповідав, як у Бокала виникла сімейна сварка, а тижнем пізніше у Палежія біля криниці. Розповідав про надмірні вимоги районної Ради до сільради. Хворий не реагував на ці розповіді.

Через тиждень лікар довго вислуховував хворого, сумно похитав головою, кажучи:

– Основна хвороба ніби відступила, але... не зовсім. Щоб ви часом не залишилися з дихавицею, бо в грудях хрипи не зникають. Лікуйтеся, може, якийсь з того вийдемо...

Дні минали. Михасько ніби поправлявся, а ті клятві хрипи в грудях не зникали. Пробирав вставати – ноги були як ватяні. Поїхав до Бібрки на рентген. Медики радились, дивилися знімок і прийшли до висновку, що запалення легенів перейшло у хронічну стадію – дихавицю.

Через тиждень знову прибіг Чемеринський, випитував, чи не збирається виходити на роботу:

– Не знаю. Вчора встав, а ноги трясуться. Який з мене тепер працівник?

– Може через пару днів вийдеш? Не мусиш бігати – я би вже сам на себе це все взяв, а по кілька годин посидимо та розглянемо цю пошту, бо райвиконком не дає жити...

– Добре, Миколо, через пару днів, може, й вийду.

Обговоривши сільські новини, розійшлися.

Через кілька днів Михасько пішов до сільради. Вже на третій день його викликали у район. Та голова сільради пішов сам, бо Михасько не був певний, чи дійде пішки до району.

Повернувшись, голова ображено розповідав, як у районі спеціально зробили засідання, щоб вислухати його звіт про роботу сільради, до якого він не готувався.

– Били мене безпощадно! Але я сказав їм, що тепер робота піде, бо сам я не міг всього зробити, не знаючи що й до чого.

– А вони що на це сказали?

– Подивилися один на одного і сказали, що подумують і щось вирішать. А на закінчення розмови наказали працювати самовіддано і більше брати обов'язків на себе. Зрозуміло, що я погодився.

– Зрозуміло, Миколо. Мусимо якось підтягувати роботу, бо вони з нас не злізуть.

Секретар тепер працював не покладаючи рук: давав відповіді на депеші, проводив збори у селі і все ж його знову і негайно викликали особисто у Бібрський райвиконком.

Йшов з якимось неприємним передчуттям, хоч на дворі вже буяла весна: просипалися квіти, цвіли у затишку вишні. Коли зайшов до райвиконкому, секретарка запросила його тут же до кабінету, кажучи:

– Голова чекає на вас, заходьте...

Зайшов. Той став допитуватися, як справи у селі, чому так довго не було ніяких відомостей про стан справ у сільраді.

– Хворів я цілий місяць, мав двостороннє запалення легенів. Вилікувати не змогли – сказали, що воно перейшло у хронічну дихавицю.

– А заключення лікарів є у вас на руках, якийсь документ?

– Я не вимагав цього від лікарів, вони й не виписали.

– Зрозуміло... Так ось, Цимбала. Робота у вашій сільраді провалена повністю. І, в основному, з вашої вини. Крім того, прийшла анонімка, що ви співчутливо ставитеся до куркульських елементів.

– Я кажу вам, що я хворів місяць, а хворі не працюють і не можуть виконувати своїх обов'язків. Уже за той час, як я вийшов на роботу після хвороби, багато зроблено і надолужено. Ще пару днів – і все стане на свої місця.

Але голова райвиконкому не слухав, лише сказав:

– Я думаю, що вам краще написати заяву на звільнення за власним бажанням. Так буде краще для вас і для нас... Ви зрозуміли мене?

– Не зовсім...

– Тоді приходьте завтра, буде Павленко, розберемося разом.

Так треба

На третій день Михасько йшов до Бірки і його не радувало літо, бо в душі крутився смуток від учорашньої розмови з головою райвиконкому та уповноваженим Павленком. Хто написав на нього анонімку? Звісне діло, – міркува він, йдучи, – брата Павла зарахували до куркулів, а я – секретар... Совіти ведуть нищівну боротьбу з куркулями, а секретар співчуває їм. Гм... Хто ж це міг підкласти мені таку свиню? У селі є різні люди, але до анонімок ще не доходило. Мої односельці на таку підлість просто не здатні... Вони цього не знають. А, що коли це сам Павленко зліпив? Той все може... Чи не мстить він мені за тридцять дев'ятий рік, за те, що я тоді впирався і не погодився вивезти половину села до Сибіру? Він пер на Михайла Черкаса і на Ващука, а я захищав їх, як міг:

– Михайло Черкас... Та це, що не кажіть, – бідняк, який ціле життя жив з праці рук. Має четверо дітей, а двоє з них неповноцінні. Це мука для батьків. І ви збираєтесь вивозити його до Сибіру? А наш священик... Та люди збирали гроші по селі, аби дати йому можливість закінчити гімназію, бо він залишився сиротою, а ви плануєте його туди ж... Врахуйте, що село наше під містом, народ у ньому свідомий, люди нас не зрозуміють і проклянуть. А ви ж збиралися завоювати авторитет, їх довір'я і повернути до нової влади... Як? Хто вам повірить після цього?

На Земеровій кузні каркнула ворона, відірвавши Михаська від гірких спогадів. Він подивився на неї, повернувши голову, запитував:

– Чого каркаєш, проклятуца?!

Йдучи далі, продовжував міркувати, щось виправдовувати:

– Знаю, що Павленкові вліпили тоді догану, бо село Стрілки залишилося без особливих змін. А тепер черга дійшла до мене... Вчора голова райвиконкому викликав до себе Павленка:

– Поговори з Михайлом, бо я запропонував йому написати заяву на звільнення, а він упирається.

– В чому справа, Міша? – запитував Павленко (голова делікатно вийшов з кабінету, залишивши нас удвох для продовження розмови). А я обурився:

– Не розумію, чим я завинив? Ви знаєте, що я працював чесно. Не сидів у теплій хаті, навіть заробив собі дихавицю. А ви

мене хворого виганяєте тепер на вулицю, звільняєте. Як так? Я ж батько, у мене діти є...

– Міша... Так треба... І так буде краще для тебе. Ти зрозумів? Скільки я тебе, дурня, буду вчити – з керівництвом не сперечайся?! Бо погубиш себе і дітей...

– Скажіть, у чому моя провина?

– Нема часу багато говорити. Йде світова революція, вона змінює все, що їй не підходить. Зрозумів?

Михасько справді зрозумів, що все вже вирішили без нього, і якщо він буде продовжувати домагатися істини, то таки нашкодить собі, як попередив Павленко. Узяв папір тремтячою рукою, писав мовчки. Просив звільнити його з посади секретаря сільради.

Повернувся голова райвиконкому, взяв задоволено від нього заяву, прочитав її:

– Так краще, Цимбал, ти умний товарищ. На Западній Україні грамотних людей не хватає... Так што ти для себе роботу найдьош другую...

Розмова на тому закінчилася. Дійшовши до сільської Ради, Михасько задумався і зупинився: „Зайду, може, голова сільради прийшов. Скажу, що йду до Бірки. Він, напевно, нічого не знає“.

Сільрада була відчинена. У печі, потріскаючи, горіли дрова. За столом куняв Чемеринський.

– Добрий день! – подав йому руку Михасько.

Чемеринський, вітаючись, встав із-за столу, щоб звільнити секретареві робоче місце, та Михасько зупинив його нетерплячим жестом:

– Сиди, сиди! Я йду до Бірки...

– Чого? – здивовано закліпав за спаними очима голова, знову падаючи на стілець.

– Вчора у Бібрському райвиконкомі я написав заяву на звільнення з посади секретаря сільської Ради. Так що вже тут сам керуй, як умієш, поки когось підшукаєш на моє місце. А, може райвиконком пришле тобі „підходящу“ кадру. А йду до Бірки, щось буду шукати, бо ж треба притулитися – дітям хліба треба дати...

Микола від несподіванки відкрив широко рот, його тонкі губи ледь-ледь пульсували:

– Чому ти написав цю заяву?

– Так треба...

– Не розумію... Як так?

– Павленко все знає...

– При чому тут Павленко? Я ж твій безпосередній начальник і в першу чергу я повинен усе знати... А ти мені – Павленко...

– Та воно так, Миколо... Але він тобі краще від мене усе розповість. Можливо, що я не все так розумію, як він. Навіть не пробуй з ним сперечатися і захищати мене, бо це даремна річ.

– Дивно, Михаську, дуже дивно. Я нічого не розумію.

– Дивно, але факт... Ну, я пішов!

– Прийди ще після обіду. Порадитись хочу з тобою.

– Прийду!

Михасько вийшов до сіней, поволі пішов подвір'ям. Голова дивився йому вслід. Ось той минав криницю, зупинився: біля неї на мить привидівся йому Крутін – господар того обійстя, яке тепер належало сільській Раді. Крутін не був багатцем, але Павленко домігся того, аби його вивезти у Сибір як поляка. Мотиви відомі...

„Але чому привидівся Крутін серед білого дня?“ – запитував сам у себе Михасько та відповіді не знаходив, зітхнувши важко, прошепотів:

– Дивні діла Твої, Господи! Чи живий він? Чоловіка вивезли у Сибір, а душа його блукає по своєму обійсті... Я не винен у його біді та й зла на нього свого не мав, то чому ж з'явився він мені?

Кульчицький стіває

Того дня Бібрка була якоюсь млявою та непривітною. Люди, кутаючись від несподіваного холоду, щезали у своїх брамах. Михасько стояв біля чайної, курив. Навіть куріння сьогодні було йому не до смаку, бо голова тріщала від здогадів та невідомості, а дим від цигарок віддавав гіркотою. Отож курив те проклятуще зілля просто за звичкою, тамуючи свою тривогу, якої тютюн аж ніяк не заспокоював. До раймагу під'їхав віз, зупинився біля входу, дві жінки барильцями скотилися з воза, встали і хутко щезли у скляних дверях. Надворі позимніло – північний вітер тягнув за собою студінь, яка гостро торкала тіло. Десь забарилося сонечко – чорні північні хмари сунули на місто і від похмурого та непривітного неба ставало якось моторошно.

„Зайду й я до раймагу, – подумав Михасько, – може їм продавець потрібний...“. У дверях зіткнувся з Кульчицьким. Колись вони разом сиділи за партою в першій українській гімназії у Львові. Тепер він працює адвокатом у районному суді.

– А-а-а! Добрий день, пане Цимбала! – Кульчицький вітався, усміхаючись запитував:

– Ти чому сьогодні, як хмара грозова?

– А-а! Не питай. Шукаю роботу...

– Як? Ти ж секретар сільської Ради!

– Вже не секретар...

– Чому?

– Так... Примусили написати заяву на звільнення, якого я не бажав.

– Цікаво... А чим ти їм не вгодив?

– Хтось написав анонімку, що я співчутливо ставлюся до куркульських елементів і це вирішило мою долю.

– Так... так, – цмокав язиком Кульчицький.

– Я б ніколи не подумав, що „товарищі“ так з тобою обійдуться. Ти ж так щиро промовляв з трибуни у тридцять дев'ятому під час Жовтневих свят, хвалив їх, аж заплакав від щастя, а вони он як з тобою обійшлися...

– Що зробиш... Прикро...

– Воно так. Але де тут причина? І ти вже написав цю заяву?

– Сказали – я написав.

– Я так прикинув, – думав у голос Кульчицький, – ти колись в молодості працював у суді, правда?

– Працював...

– А чому ти звідти пішов?

– Чому? Казали мені переписатися на поляка. А який з мене поляк? Є ж у кожної людини якась порядність, принципи... Батько, мати – українці, а ти – поляк...

– Я зрозумів. Ти б не пішов працювати до суду?

– Ким?

– Скажімо, судовиконавцем.

– Який з мене судовиконавець? Я ж не юрист.

– Та не юрист, але маєш, майже, закінчену гімназію. Пом'яну, ти ще закінчив Львівський торговий заклад Академічний. Так він називається?

– Ні!

– А як?

– То була „Торговельна школа Товариства „Просвіта“, яку заснували в одинадцятим році. Я її закінчив у двадцять другому році.

– Що ж ти хочеш? – сміючись, продовжував адвокат, – вас там вчили не тільки робити шахер-махер, а мусили викладати й основи правознавства, діловодства, бухгалтерської справи, бо без цього торгівлі не буває...

– Добре кажеш, але повір, що я ніколи не признаюся „товаришам“ про закінчення цієї школи. Ти ж знаєш, що всі книжки по бібліотеках міст і сіл, на яких стояв штамп „Просвіта“ – знищувались тут же у дворах і горіли синім полум'ям. Того, що я тоді вивчав, тепер, як бачиш, згадувати не можна... Адже вони у „Просвіті“ вбачали одне з найбільших у світі зло.

– Зачекай, зачекай, – наступав на Михаська Кульчицький, – я теж не закінчував радянського юридичного закладу, але працюю. Взяв кодекси, вивчив їх – і все йде. Ми ж освічені люди! Правда, судовиконавець має свої специфічні обов'язки, але вони не такі вже складні! Головне, що там тобі стане потрібною твоя торговельна освіта, бо доведеться робити поділ та опис майна, продавати будинки за рішенням суду – все це необхідно буде юридично оформляти, писати акти та все інше. То як?

– Мене ще ніхто не бере до вас, а в загальному все це мені відомо, бо суди існували ще до радянських часів.

– Ось бачиш... Ти починаєш розуміти справу! – Кульчицький сміявся. Між ними була приязнь, добросердечність, про яку „товарищі“, можливо, десь колись чули. По хвилині адвокат глянув на годинник:

– Добре! Я трошки поспішаю, бо там, напевно, вже люди на мене чекають. Що стосується твоєї справи, як на сьогодні, то зробимо так: ти мусиш стриматися з пошуком роботи, а я перебалакаю з нашим суддею. Ти прийдеш до нас післязавтра зранку на десяту годину. Думаю, що все буде добре...

– Гарзд! – погодився Михасько. Старі приятелі попрощалися і розійшлися.

Судовиконавець

Михасько спав і цілу ніч щось муркотів уві сні. Розалія розуміла, що йому щось сниться, але не хотіла будити чоловіка. Незабаром він прокинувся сам. Сів на ліжку і якось розгублено повів поглядом по кімнаті:

– Що, не пізнаєш своєї оселі? Щось наснилося? – усміхнулася вона.

– Дивно! Приснилося, що я ходив по якомусь цвинтарі... Бачу, навколо стоять дивні пам'ятники, а поза ними ховаються від мене люди. Я щось шукаю на тому цвинтарі, а трава там – по коліна! Йду і бачу, що цвинтар ніби закінчився, а вийти з нього не можу, бо навколо нього глибокий рів. Не знаю, як подолати цю перепону, бо не хочу вертатися. Отож мізкую сам у сні, а за спиною хтось каже мені:

– Тікай, чоловіче, звідси, бо потім буде пізно! На тому я і прокинувся, ще й досі все у мене дрижить.

– Що ж би той сон мав означати? – дивувалася жінка.

– Важко сказати...

– Йдеш сьогодні до суду?

– Йду, бо така домовленість була.

– Тоді встаємо...

Зайшов до суду, Михасько побачив у коридорі натовп. Дехто з людей мовчав, очікуючи якогось часу, інші розмовляли пошепки із сусідом. У якій кімнаті сидів Кульчицький, Михасько не знав, бо вже давно не бував у суді, тож мав намір запитати про це у секретарки. Але несподівано праворуч за білими дверима почув його голос і, не запитуючи вже нікого, постукав у ці двері.

– А-а-а! Заходи, заходи, – зрадів йому приятель і пошепки додав: „Я скажу судді, що ти прийшов“.

Через кілька хвилин Кульчицький, що зайшов у кімнату судді, запрошував туди і Михаська.

Розмова з суддею була короткою і змістовною. Домовились, що Михасько заповнить особисту справу, напише автобіографію, заяву і через тиждень приступить до роботи. Треба було передати ще секретарські справи, бо потім і сам нічого не второпає, коли поперекидають та погублять папери.

Нова робота завжди підкидає людині свіжі головоломки. Так було і з Михаськом. Тепер він пірнув усім своїм еством у кодекси. Вивчав їх на роботі і вдома вечорами під гасовою лампою, бо на нього чекали судові справи, за якими були живі люди. Бракувало часу, треба було постійно поспішати, бо кожна справа має свій термін для виконання рішення суду.

Коли людина захоплюється ділом, яке вона робить, то для неї непомітно спливають не тільки дні, тижні, пори року, а, навіть, роки. Так було у нього. Промайнуло літо, злетіла осінь та прийшла зима. Якою ж непривітною в той рік вона була! Дороги закурило, і люди ніби пощезали, трималися своїх домівок, а судовиконавець мусив пішки дибати снігами, збирати десь по селах нарід і за рішенням суду привселюдно продавати чийсь хату. Державна каса поповнювалася, а покривджені люди плакали, що держава їх осиротила, інші раділи, що придбали житло. „У всі часи суспільство побудоване так, що одні багатіють за рахунок інших, а такий спрут, як держава, ніколи і ніде не хоче втрачати. Кожна держава галасує, що вона „добренька“, а колупни глибше – виходить протилежне“, – гомоніли газди за столом, підмиваючи покупку. Судовиконавець кивав головою, усміхався, бо дійсність видавалася такою, що сама говорила про себе.

Повернувшись додому, судовиконавець писав і випишував квитанції для банківських операцій. Квитанції були різних кольорів: сині, червоні, жовті та зелені. Кожен колір мав юридичний код, який вказував на певний вид платежу до Держбанку СРСР.

Суддя був задоволений роботою судовиконавця. Кульчицький радів за приятеля...

– Головне, – казав суддя, – що на нас ніхто не скаржиться! Це – діло! Старайтесь так працювати в майбутньому...

Наступив тисяча дев'ятсот сорок перший рік, який давав великі надії щодо мирного існування, та ніхто не знав, що він принесе у тих надіях і хто буде у ньому щасливий...

По крайній мірі, кожний бажав своєму близькому та приятелю щастя, здоров'я і радості у новому році. Якби то наше земне життя залежало від того, що і хто комусь побажає... Але всім приємно, коли хтось бажає чогось доброго... Ми віримо і надіємось...

1941

Будь чутливим...	79
Мені необхідно йти...	82
Хоронили замучених	85
Молчать! Я ска-а-зз-зал...	89
Ніхто не хотів іти на смерть!	91
Може, ти й правду кажеш...	95
Нехай біда біду поганяє	97
Перший вчитель	100
Це цікаво	104
Я хочу, аби ти був...	108
Умерти на волі...	112
Мливо	118

Будь чутливим

Якось Михасько, відпрацювавши день у суді, повертався додому. Трошки поспішав, бо знав, що вдома круто, жінка прив'язана до хворого сина Нестора. Ще в липні сорокового року народився малий, а через три місяці захворів. Вже дитині рік, а надії на його виздоровлення нема. Жінка тим і прив'язана, а всі турботи по домашній господарці лягли на нього. Він був задоволений роботою судовиконавця у суді, але що з того, як кожен день мусив рвати себе на дві сторони: державна робота – домашня господарка.

„Розалія теж мусить крутитися, як білка коло сім'ї, бо четверо дітей дають про себе знати“, – думав судовиконавець, йдучи. – Будні спливають якось непомітно, завжди не вистачає часу, а політики роблять своє. Навколо точаться політичні баталії, всі говорять про це, а я не маю часу навіть газету прочитати, не кажучи вже про журнали...“

Перестав дивитися під ноги, глянув на світ: коло раймагу в центрі Бібрки стояв Павленко. Привіталися, як старі знайомі, розговорилися:

– Відчуваємо, що давно не зустрічалися з вами, є про що поговорити, бо ж разом працювали, – добродушно всміхається Михасько, – робота завжди приносить спільні зацікавлення! Я на вас не маю зла... Чи не краще нам зайти до чайної та випити по гальбі пива? Бо у ногах правди мало. Чого будемо стояти?

– Ну, це... можна! – погодився з радістю Павленко, сміючись. Пили пиво, розмовляли, а коли підійшов час розходитись, Павленко якось дивно натякнув судовиконавцеві:

– Ми, Міша, живемо повсякденним життям і нам, здається, що навкруги все добре і прекрасно. Це не так... Ніхто з нас не може проконтролювати кожного свого кроку... Ти не можеш, я не можу... Наприклад, написали на тебе анонімку, що ти співчуваєш куркульським елементам... Це, знаєш, таке... Але, не дай, Боже, як хтось з керівництва скаже, що ти український націоналіст, або, скажімо, – ворог народу! Якщо таке трапиться, я прошу тебе, Міша, в той же день непомітно для всіх цезай зі своєї хати, а найкраще з Львівщини взагалі. То буде для тебе єдиний вихід з дурної ситуації. Зрозумів мене?

– Та щось не дуже...

– Міша, я тебе поважаю, але більше – ні слова. І зарубай собі на носі все те, що ти від мене сьогодні чув. Думаю, що не скоро зустрінемося, бо мене знову відкликають у діючу армію. Отож, запам'ятай собі нашу розмову і будь чутливим до політичної ситуації в країні...

Розмова з Павленком не покидала Михаськові роздуми. Повертаючись додому, аналізував свої будні, перебирав у пам'яті всі балачки. Дивувався, що автор злощасної анонімки (таким він вважав Павленка), раптом вдався до відвертої розмови, більше того, – до попередження!

Очевидно, – прикидав Михасько, – що Павленко здатний передбачати події майбутнього і знає, як вони будуть розвиватися і який вихід... Але як пояснити його приязне ставлення до мене після всього, що було? І як зрозуміти суть його перестороги?

Не можна сказати, що Михасько перестав поважати Павленка після цієї анонімки. Ні! Він відчував, що в душі цієї людини є щось українського, бо він любив людей і в той час виконував чужу волю, не піддаючись власним переконанням чи відчуттям.

Дивувався, що він може так собою володіти, і тут же пояснював собі: „Партійний працівник іншим не може бути, бо не виконає, як вони кажуть, завдання партії та уряду“.

Якби не склалися всі „за“ та „проти“ у Михаськовій уяві, він „не зарубав собі на носі“ того, що говорив Павленко, „не був чутливим до політичних подій у країні“. Будні життя притупили застереження партійного працівника, і він плів на хвилях життя туди, куди вони несли його. А хвилі билися за чиймось задумом та наказом.

На світі точилися політичні баталії. З Німеччини почав свої мирні стосунки Советський Союз, на державному рівні обмінювалися спеціалістами, їздили високопоставлені послы з Німеччини до Москви, а з Москви до Берліну. І була між державами дружба! Артисти, прославляючи соціалістичний устрій Союзу народів, брали ноту „ля“, а в тюрмах гинули кращі сини всіх народів того ж Союзу. А в кінокадрах Й. Сталін завжди запалював сірничком свою люльку, що символічно означало: „Всього хороше!“

Так почалася Друга світова війна – Гітлер напав на Советський Союз у червні сорок першого року.

До того ж, Михасько не вважав себе політиком і не звертав уваги на Павленкові застереження, бо його ніхто не турбував. Але... Коли розпочалася воєнна бойня, то він виявився, як той

мокрый горобчик, що потрапив під проливний дощ та ще не висох і хотів погрітися на сонці. А тут одні тікають, аж „мйошти“ гублять, а другі наступають...

А між тим ЦК КП(б)У видає наказ до прифронтових полос, в якому звучить до всіх вимога: „... Все знищувати і не залишити ворогу нічого...“ І знищували у цьому вирі все живе морально і фізично... А село, як завжди, стрепенулося, і далі жило своїми буднями, плачучи...

Мені необхідно йти

У червні сорок першого року з райкому міста Бібрки подзвонили до суду, щоб адвокат Кульчицький та судовиконавець Цимбала з'явилися у райвиконком завтра на десяту годину ранку на засідання. Яке засідання, ніхто не сказав...

Але люди... Ті люди, як сороки, щось скрегочуть між собою і, здається, знають все ті, кому того всього знати не потрібно, а ті, яким ця інформація вкрай необхідна, – дізнаються останніми. Ніби не знав нічого і суддя, але сказав закінчити справи до обіду, бо завтра всім треба бути у Бібрському райвиконкомі на засіданні.

Підлегли вчинили саме так, як сказав суддя. Кожний йшов додому, бо там на нього чекала сім'я. Бо дім має не тільки свою екзотику, а ще обов'язки і розпорядок, вимоги, клопоти та проблеми, як маленька держава.

Ранок завжди квапить людей. Особливо тоді, як перед людиною стоїть якийсь державний обов'язок, бо кожна держава вимагає від своїх людей високої дисципліни, яка є мірилом могутності держави. Як держави світу розплачуються із своїм народом за високу дисципліну – це питання окремого дослідження. Дисципліна має свої критерії, стимули, про які має дбати держава.

Михасько намагався бути дисциплінованим, а тому вже о дев'ятій покидав свій двір, щоб з'явитися у райвиконком на десяту годину ранку. Коли він виходив зі свого двору на дорогу, його жінка Розалія стрілою вискочила зі стайні, кличучи чоловіка:

– Михаську! Михаську! Бійся Бога, не йди, не кидай мене одну, бо наша Квітка розтелилася. Первістка, що я зроблю сама? Чуєш?

Він мусив поступитися на її благання. Бо, дійсно, що вона вдіє сама у такій справі. Вернувся і сам засумнівався, що це йому під силу одному. З однієї сторони – задуха не давала спокою, а з другої – боявся сам ризикувати. Для більшої надійності покликав сусіда Іваська Юзву.

Роди у Квітки були таки важкими, вийшов міхур, показалася одна ніжка. Повернувши плід, шукали в утробі матері другу

ніжку плоду, закотивши рукава. При других родових спазмах не виходила головка плоду.

Два газди працювали у безвихідній ситуації, а тому не контролювали висоти тембру своїх голосів. Подібна ситуація для постороннього створює враження незрозумілої метушні. Саме так зрозумів Стах Альфавіцький цю подію, коли раненько вийшов з хати по дрова і почув, що у Михаськовій стайні щось коїться, а тому покликав:

– Михаську! Михаську!

Вийшла Розалія, а він запитував:

– Що там у вас? Треба щось допомогти?

– Квітка родить і ніяк плід не виходить...

– Погано... Чого ж мене не покликали?

Розалія стелула плечима, відповідаючи:

– Там Івасько прийшов...

– Добре! – сказав Стах, – зараз я прийду.

Стах прийшов, привітався:

– Дай вам, Боже, щастя! Що тут у вас?

– Теля не виходить, – пояснював газда.

– А ніжки виходять?

– Тепер виходять... Голова плоду впирається.

– Тут, хлопці, без шнурків не обійтись. Шукай, Михаську, два міцні шнурки, бо худобина слабне, як упаде – ми вже нічого не зробимо... Треба буде її хіба дорізати...

Ніхто не заперечував Стахові, а Квітка ричала у родових муках, повідомляючи людей про свій біль. Два чоловіки напружили свої мускули, тягнули за шнурки. Плід піддався людській силі – вийшов. Квітка тут же лягла на підстилку. Стах допомагав Розалії мити новонароджену теличку теплою водою, а вона лежала на рядні, дивлячись на світ своїми великими очима. Квітка замичала, потягнувши голову до теляти.

Господиня тепер квапила чоловіків:

– Мийте руки, газди.

Вона поставила на стілець велику мідницю теплої води та мило, а чистий рушник зняла з гвіздочка, тримала його у руках, ніби підганяла чоловіків, і задоволено подала рушник Іваськові, який першим помив руки. Альфавіцький, витираючи руки, зухвало запитував господаря:

– А п'ять дека маєш?

– Ти без цього не можеш, – обурився Івасько.

– Справа не в тому, можу я чи ні... Діло завершене, і господар має прибуток – йому добре, а раз так, то і всім, що були при ділі, теж має бути добре.

– Не сперечайтесь, хлопці, п'ять дека знайдемо. Добре, що все обійшлося...

– О! Бачиш, – продовжував Стах, – я знаю, що він має...

– Заходьте до хати, – просив господар.

Випили, закусили квашеними огірками. Стах почав розповідати про важкі роди первістки у Маринки Костюнчихи, а господареві не сиділося, він заметушився, кажучи до сусідів:

– Ви, хлопці, допивайте свій могорич, поговоріть собі, а мені необхідно йти, бо сказали прийти у райвиконком на десяту годину, а вже скоро буде одинадцята... Я вже спізнився... Не ображайтеся на мене, бо я сам не знаю, як ці коров'ячі пологи мені сьогодні обійдуться. Щиро вдячний вам, що допомогли, бо ми тут з жінкою самі нічого не вдіяли б. Хотів би з вами посидіти, але... Мушу йти...

– Це цікаво, Михасько, – повернув голову до господаря Альфавіцький, – совіти тікають, аж капці гублять, бо німець сів їм на п'яти, а вас викликають у райвиконком. Тут щось підозріле є... Але дивись сам. Ти чоловік вчений, не те що я. Як щось почувеш, розкажеш...

– Добре! Я пішов. Не прощаюсь. Увечері ще побачимось.

– Щасливо тобі, але пильнуй! – Якось одногосно мовили сусіди, і господареві стало сумно на душі. Відчувалася небезпека... Але яка?

Хорокини замучених

Прийшов у райвиконком, а там – ні душі. Злякався, бо знав, що „всьяке запізнення на п'ятнадцять хвилин карається законом“. А він спізнився на цілу годину! Працюючи у суді, усвідомив, що всі гуманні закони Радянської влади діють доти, поки ти не потрапив під карне законодавство. Тоді вже пощади для тебе нема. Ніхто тебе не буде слухати і не виправдаєшся тим, що ти батько багатодітної сім'ї, сільський активіст та інше. А те, що Розалія повернула тебе з дороги, бо корова-первістка телілася, викличе хіба що загальний сміх, а не співчуття. Як на нинішній час, коли „німці тиснуть“ усім наплювати на тебе і на твої проблеми. Але чому виконком такий безлюдний? Так і не вияснивши цього, бо навколо не було ні душі, він пішов до центру міста: може зустріне Кульчицького. Хто-хто, а він завжди встигає про все довідатися вчасно. Кульчицького в центрі не було. Але Михасько ще здалеку побачив свого приятеля з Ланів, який розмовляв з невисоким чоловіком. Підійшов до нього, привітався. Не встиг ще слова сказати, як той здивовано запитав його:

– Ти що тут, Цимбала, робиш?

– А! Сказали з'явитися на десяту годину до райвиконкому, а я запізнився... Прийшов, шукаю скрізь по кабінетах – пусто, ні душі...

– То твоє щастя, що ти запізнився! Дякуй богу, чоловіче, за те, що не знайшов тих душогубів. Ті, що повірили у брехню „товаришів“ – вже всі виарештовані. Півгодини тому їх енкаведисти повезли на машині під конвоем на Загору до тюрми. Ти, напевно, знаєш, що до НКВС, як потрапиш, то вже вороття нема. Так що тікай, небоже, з тієї Бібрки, поки ті курви ще тебе не побачили. Тікай, поки очі твої ще дивляться на той білий світ... Бо совіти тікають, як та наволоч, вони знищують українську інтелігенцію, а кого не знищують, забирають зі собою, Бог його знає, куди? Тікай, брате, бо біда...

Михаськові підкосилися ноги, жах обняв душу. Треба було покидати місто, і він не мав певності, що повернеться ще до рідного дому. Швидко попрощався з присутніми, поспішав до вулиці Новосілля, аби з неї долинами пробитися до свого

села. Йдучи, оглядався, чи хто не слідкує за ним. Тільки тепер відчув, що життя людське ніби вимерло, бо навкруги не було ні душі. Ця мить закарбувалася в його пам'яті на все життя.

У липні сорок першого року німецьке командування відкрило тюремне подвір'я та камери смерті в місті Бібрці, де були до того радянська міліція та НКВС. Німці дали доступ населенню міста та сіл, що належали до району, до тіл замучених, далеким і близьким родичам, від яких взято рідних на тортури без суду і слідства в радянських органах правового захисту. Ці ж органи до того стверджували, що „людину бити не можна“. „Визволителі“ тим, очевидно, претендували на радянський „гуманізм“ і „месіанізм“, бо вони „визволили“ український нарід від польського гніту.

Німці теж були досвідченими політиками і не хотіли пасти задніх, вирішили відкрито продемонструвати „досягнення радянської влади, мовляв, дивіться, як „визволителі“ обійшлися з вашими близькими...“ Вони дали населенню зрозуміти, що при радянзації міст і сіл України застосовувалися найпопулярніші методи переконання, які використовувалися соціалістично-варварським та проталінським режимом, що злочинним шляхом „убеждав“ беззбройного українського інтелігента та селянина в тому, що таке радянська влада.

Коли люди увійшли у двір міліції, наштотхнулися на великий казан, у якому лежало зварене тіло адвоката Кульчицького. Михасько побачив перед собою дійство неймовірної нелюдськості й на якусь мить втратив мову, зблід... З його очей текли сльози. Не міг зрозуміти, чому так по-варварськи обійшлися з тим чесним чоловіком. Люди плакали, проклинали катів, розмовляли між собою... А він не міг...

Вражало те, що садизм по-радянськи досяг найвищої „майстерності“ з огляду на те, як завдати людині болю з допомогою примітивних способів садизму, а тому ошпарили тіло в котлі...

Поруч лежали інші тіла жертв, які були понівечені до невпізнання. Але рідні впізнавали їх по одежі та за іншими прикметами тіла.

Хтось крикнув, що знайшли тіла Василика з Ланок Малих та Дрогобицького з Бібрки. Заціплені від жаху люди метушилися по моторошних камерах, ковзаючи по людській крові, якою було залите подвір'я і камери. Не могли люди дивитися довго на це страхіття, що залишили „товариші“, розходилися по домівах. Залишалися тільки близькі та рідні закатованих, яким випало на долю нести той хрест з тими, кого вже не було в живих. Страшна звістка розлетілася по навколишніх селах...

Хоронили замучених. Серед них один міліціонер у формі. Хто він? І чому потрапив у немилість? Цього Михасько знати не міг, але дивлячись на вісімнадцять домовин, прикидав: „Моя домовина була б дев'ятнадцятою... А Йосип Альфавіцький?“

Серед замучених лежали його друзі: Кульчицький, Дрогобицький, Керницький, Козакевич. Люди шептали про Миколу Рожія, Козака, Боднаря, Дудкевича, яких він мало знав.

З тих часів дійшло до нас свідчення такого змісту: розповідав Р. В., сільський хлопець – „Прийшли в середу рано до Романова енкаведисти і позабирали, крім мене, ще Богдана Довбуша, Василя Флевича (Вурлевського), Миколу Дучія, Івана Цвігуна (сина Безногого Сеня) і фірою доставили до Бібрки. Ми зразу думали, що нас до війська кличуть. Але нас у Бібрці замкнули під ключ в тюрмі, де за Польщі був суд. Несподівано для нас усіх у тюрму привезли і голову сільраді Івана Королика. Його того дня викликали разом з Олексою Чехом. Чеха відпустили, а Королика арештували... До камери приводили все нових арештантів з сіл Бібрщини. При брамі стояв якийсь наш міліціонер. Десь під вечір біля 6-ої години той міліціонер сказав нам: „Хлопці, ті всі чорти кудись поїхали знову!“ А ми йому кажемо: „То відімкни нам двері і випусти!“ Але він відповів: „Але я не маю ключів, вони забрали ключі з собою, може вам хіба якусь штабу подади, рятуйтеся!“ Ми вже хотіли брати лавку в нашій камері і виламлювати нею ґрати та втікати крізь вікно. З нами був арештований адвокат з Біберки – Кульчицький. Він говорив: „Люди добрі, то так не можна! Ану ж це підступ з їх боку і вони вернуться, ще заки ми повтікаємо. А тоді буде гірше. Коли ми тут будемо спокійно сидіти, то вони, як вернуться, переконуються, що ми невинні. А як будемо пробувати тікати, то тоді впевняться, що ми мали нечисту совість. Нас, певно, забрали, як закладників, а таких ніхто не має права стріляти.

Кульчицький, як правознавець, вірив у совість і право. Але для сталінського бандитизму у державному масштабі не існувало ні совісті, ні права. Замучений міліціонер мав крихту жалю над своїм народом, і за ту доброту заплатив своїм життям.

У думках Михасько звертався до Йосипа Альфавіцького з тої причини, що той був його найближчим сусідом і він бачив, як енкаведисти забрали його з дому. Правда, колись він „не хотів мати нічого спільного з тим „шмаркачем“, як він називав Йосипа, але доленька... Лиха доленька поєднала їх тепер у спільній біді, яку принесла у їхні душі „визволителька“ – Радянська влада.

Думки Михаська перебивали люди, бо хтось розповідав, що цієї ночі, як мучили тих людей, пані Недовіз, що жила поруч з міліцією, цілу ніч не могла спати, бо на тюремному дворі увімкнули якийсь двигун, але й крізь те гуркотіння до її слуху долітали людські крики та зойки. Дивлячись через своє маленьке віконечко з кухні, яке виходило у двір міліції, вона бачила, як один скривавлений чоловік перескочив через цегляний паркан і втік. Але хто він? Вона не знала. Один залишився живий... Цілу ніч вона думала над тим, що тільки неситий звір може насолоджуватися людськими муками – довгорилий хижий кабан буде йти на запах крові, як на бенкет, а людина не може цього стерпіти, бо її призначення інше...

Молчать! Я ска-а-зз-зап...

Одна думка мучила Михаська: „Чи живий Йосип Альфавіцький, чи вирвався з того пекла? Бо в його уяві крутився епізод, як енкаведисти забрали його з дому. Хоч Йосип ніколи не був аж таким українським націоналістом. Працював бухгалтером у райспоживспілці в Бібрці. Ну й що з того? Хіба потрібно його було через те знищувати? Але, як на радянську мірку, видно, що потрібно, бо то „прошарок трудової інтелігенції“.

Сталося це на другий день після того, як Михасько тікає з Бібрки. О шостій годині ранку енкаведисти під'їхали вантажною автомашиною, оточили хату Альфавіцьких. Та яка то була хата? Господи! Одна назва, що хата. Глиняна ліп'янка під стріхою, а всередині одна кімната, де жила його сестра Гануська з дітьми – Мнецьом та Тадиком, двоє старих батьків, Стах та Йосип. Стах у той день був відсутній, бо не повернувся ще з кавалерки, а то б і йому щось випало від рук нечистих сатрапів...

Отож, оточили хату, і не соромлячись її убогості, що панувала у єдиній кімнаті, старший з енкаведистів шукав „запрещенную“ літературу, випускаючи пір'я з перин та подушок. Хоч Йосип ніколи літературою не захоплювався, але шукали...

Через кілька хвилин Йосипа вивели з хати під дулом гвинтівки, наказавши лягти долілиць у придорожній рив. Він був у сорочці та в якихось синіх кальсонах, з розкуйовдженим чорним волоссям. Лежав мовчки, а потім, хвилюючись, глухо заговорив:

– Я ціле своє життя відстоював Радянську владу. Боровся за те, щоб вона була міцною. Я виконував усе, що вона бажала – ненавидів багатіїв та тих, що неприхильно ставилися до комуністів. Я вивчав твори Карла Маркса і Леніна, щоб стати надалі чесним комуністом. Ви, я бачу, готові мене вбити, а я не знаю, за що?

– Молчать! – крикнув постовий з тонкими губами і чорними очима. А Йосип лежав у рові, як якийсь злочинець. Голос постового нагадував кукурікання півня, і сам він був сухий, як тріска. Здавалося, що в тій людині, яка тримає гвинтівку над лівим

плечем Йосипа, тільки й було сили, щоб втримати ту гвинтівку, бо на щось інше цей „красунчик“ був не здатний... А Йосип продовжував:

– Я завжди вірив у перемогу комунізму...

– Молчать! Я ска-з-зз-зал...– горланив з усієї сили постовий.

Коли в хаті все було перевернуто догори ногами, вийшов командир з порожніми руками і глянувши на Йосипа, як на майбутню жертву, мовив до вартового:

– Бросьте єво в кузов автомобіля!

– Встать! На кузов автомобіля – шагом марш!

Коли Йосип виліз на кузов, знову пролунав наказ постового:

– Ложись ліцом вниз – бист-р-р-а-а!

Грузовик від'їхав, а через дві години у Бібрці з'явилися німецькі броньовики...

Ніхто не хотів іти на смерть!

Ось і змінилася влада, а людська безнадійність, як той хробак роз'їдала людські душі, і кожен бачив свій захист родині, між сусідами та односельцями. Захисту від держави вже ніхто не чекав, бо знав: завойовники завжди тільки те й робили, що розпинали поневолені нації, а німці винятком не були, бо їхня політика вела до зверхності німецької нації та приниження завойованих націй.

Отож люди стали ввічливішими у стосунках між собою, побожнішими у житті. Родинні зв'язки міцнішали і вели до тіснішого зближення родичів, бо навколо панувала біда. Ніхто не знав, що його чекає у цьому житті і в кого доведеться просити притулку чи крихти хліба у випадку ще більшого нещастя.

Селяни працювали на своїй землі, а до сіл приходили вісті з далеких сторін про відкриття зон гетто для євреїв у сусідніх районах, про камери смерті та інші фашистські страхіття. Газета „Львівські вісті“ повідомляла читачів про те, як українці зустрічали німецькі війська у Львові за народним звичаєм з хлібом-сіллю, а селяни сприймали все це, як дипломатію.

– Дипломатія гарна річ, якщо приносить хоч якусь користь своїм людям. А якщо ні, то вона просто лицедійство, викликане страхом. Коли ж за плечима дипломатів стоять сталеві дивізії, тоді дипломатія міцна. Коли таких нема, то вона несе на своїх плечах важкий хрест свого народу, – говорив Михасько, ділячись своїми враженнями від прочитаного у газетах.

Через тиждень після приходу німців до Бібрки Михасько вийшов раненько у двір погодувати худобу. Тут, на диво, побачив Йосипа Альфавіцького на своєму подвір'ї. Того ранку він вже не зважав на те, що він старший від Юська, що у тридцять четвертому році між ними була серйозна бійка, а привітався першим:

– Доброго дня, Юську! Ти живий!?

– Як бачиш...

– Це вже добре! Зійди на хвилинку в сад, бо не всі мусять знати і бачити все. Я хочу щось тебе запитати.

Юсько не відмовлявся, а якось слухняно пішов до свого саду, а Михасько подався у свій. Там поручкалися через паркан та заговорили. Доля не віддала їх на глум і знуцання вандалам двадцятого століття, і вони тепер з вдячністю прийняли її дар, поєднавшись у роздумах пережитого.

Кожний дякував Богу за своє спасіння, а тепер говорили, як належить сусідам, і старший сусід з цікавістю допитувався в молодшого не без захоплення:

– Все ж таки, як ти вирвався від тих енкаведистів?

– Сам не вірю в це, Михаську. Тоді, як мене забрали з дому, відвезли до Перемишлян. Там кинули у тюремну камеру, де вже було багато людей. Я не дуже добре знаю тамтешні села, але з Бібрки не було нікого. Сиділи до обіду – ніхто їсти не дає, а після обіду почали викликати нас по одному на допит. Всі збилися коло дверей – кожен хотів піти першим.

Думали, що їх узято через помилку, коли все виясниться, то й повідпускають додому. Ніхто за собою не чув якоїсь провини, бо всі люди працювали за своєю звичкою і ніхто проти совітів по селах не виступав. Але коли арештовані почули стогони і крики, то при виклику наступного вже ніхто не хотів іти на допит. В камері зчинився галас і суперечки – ніхто не хотів іти на смерть! Встановили почерговість у тому порядку, хто за ким був кинутий до цієї камери енкаведистами. Під вечір людей стало значно менше, і ми зрозуміли, що всі тут приречені на смерть. Я ж був за чергою останній. Поки ті катюги там нищили людей, я гарячково думав, як врятуватися. Ні найменшої надії на справедливість, гуманність чи милосердя не було й бути не могло.

У камері залишилося кілька чоловік. Я побачив, що там є два тюремні ліжка у кутку, подумалось мені: „А що як залізти під ліжко і спробувати за сталеві кутки його конструкції підтягнутися до рівня сітки, і так протриматися руками і ногами якийсь час, щоб під ліжком залишався простір, ніби там нікого нема... Таким чином, заховатися“.

Нас у камері залишилося троє. Десь о першій годині ночі погасло світло – викликали ще одного... Я заліз під ліжко і спробував виконати задумане – виходить! Я виліз звідти, заправив добре сорочку, щоб часом не звисала під ліжком і знову туди. Покликали мого попередника, а я під ліжком чекаю, бо залишився один. Ти не знаєш, як у такі хвилини б'ється серце, а мені здавалося, що його стукіт чути по всій тюрмі. Якщо сказати, що це страх перед смертю, то це – не те слово... Тут – щось більше...

Так ось: чую – брязнув замок. Я підтягнувся під сітку, на якій лежало якесь лахміття, просто вирівняв своє тіло з сіткою, держуся... Зайшов енкаведист, понишпорив по камері, пососів і сам себе запитував дивуючись:

– Куди же он мог деваться? – а тут хтось гукнув:

– Старшина! Поехали – на горизонті танкі...

Він вийшов, а камера залишилася відчиненою. Я вже ледве тримався – руки, ноги мліють... Врешті моє тіло безсило гепнуло на цементну підлогу. Лежу та мовчу, а поруч – ні душі... Нікого! Розумієш? Я крадькома виглянув з-за дверей камери у коридор – пусто, а на підлозі кров. Кров і трупи... Це страхиття передати словами просто неможливо, бо від самої згадки мороз іде по тілі... Подивився я, що нікого нема і вирішив утікати звідти. Затамувавши подих, навшпиньки прокрався до виходу. Світало. На дворі стояла мертва тиша, тільки здалеку долітав металевий скрегіт воєнних панцерок.

І все у Йосипа вийшло, як записано у Святому Письмі: „Просіть, і дасться вам, шукайте, і знайдете; стукайте, і відчинять вам“. Та він продовжував свою сумну розповідь:

– Я вискочив на вулицю і перебіг на протилежний бік від тюрми, чкурнув між хати, аби пробитися ближче до лісу і вже лісом пробиратися до Бібрки. Та серед поля з горбка побачив, що до Перемишлян вступають німецькі війська. Між нами кажучи, я й з ними не дуже хотів зустрічатися, бо німецької мови не знаю та й бережного Бог береже. Крім того, я був лише у спідньому, по суті, голий – це могло викликати у чужинців якесь підозріння.

Додому йшов уночі, бо ж напівголий, а вдень відсипався як не в житі, то в сніні або у чужій стайні. А їсти, сам знаєш, – дибаш голодний...

– Ой так-так! Знищують наш нарід і за що? – бідкався Михасько, а Юсько тим часом запустив пальці руки у свою чорну чуприну, зачісував її догори і мовив:

– Біжу до хати, бо зимно сьогодні зранку. Потім ще поговоримо.

Сусід кивнув йому головою на знак, відійшов від паркану і згадав, як він сам утікав із Бібрки манівцями, як прийшов додому і побачив, що ні коней, ні воза на подвір'ї нема. Такої скрути, такого нахабного державного бандитизму він ще не відчував. Бо як же це так: один тебе викликає, щоб забрати від тебе життя й убити, а другий іде тебе грабувати? Як він житиме далі, ще не знав. Залишалася хіба що надія на Бога і на себе.

Прийшов серпень. Треба було чимось звозити збіжжя з поля та не було де взяти коней. Діти були ще малі, а вони з Розалією не могли дати собі ради. Як не як, сім моргів землі без коней... Будили малих – Наталку та Олексу до сходу сонця, давали їм до рук серпи і казали:

– Учїться, діти, жати пшеницю!

І гарували четверо разом. Між полями ще стояла замріяна сить, сльозливо дивилися роси на світ, а діти вчилися жати, в'язати перше перевесло і поки сонечко зійшло – за спиною п'ять снопів було. Боліло у крижах, та мусили терпіти. І нажинали за день по сорок п'ять снопів. А таке і не кожному дорослому женцеві вдається, якого у жнивний день із свічкою в руках у селі не знайдеш.

Як для дітей – це рабство і окрадене дитинство, але кого це переймало? А, може, якась держава світу візьме на себе відповідальність за це окрадене дитинство українського народу? Бо як же? Обікрали і забули про існування такого великого народу і його території, довівши нарід до жебрацтва...

Може, ти й правду кажеш...

Німецька влада не дрімала. Кожен день підганяла селянина здавати у призначений термін контингент для рейху. Правдами і неправдами звіз якось Михасько збіжжя у двір і тепер молотив його день і ніч ручним ціпом. Діти крутили щосили трієр, очищали зерно, але у термін здачі контингенту не вклагалися і Михаська заарештували як саботажника. Розалії призначили новий термін – сорок вісім годин. Якщо вона за той час не впрається, її чоловіка вивезуть до Німеччини на важкі роботи. Михасько сидів за решіткою, а Розалія прикинула: „Що я сама зроблю? Піду поговорю з солтисом...“ Раненько встала, причепурилася і пішла до гміни. Солтис не розумів: „Чого та жінка прийшла до нього з самого ранку... Та їй треба молотити, а вона, як шнурівка, тиняється...“

– Доброго дня вам! – привіталася вона.

– Доброго..., – буркнув непривітно.

– Пане Пшебила, я прийшла до вас просити, зробіть щось..., бо я одна у Михаськовій справі безпорадна. Промине ще день, і його заберуть до Німеччини. Бійтеся Бога! У мене четверо дітей...

– Звернися до його брата Павла, нехай забере збіжжя та перемолотить на своїй молтарці. Іншого виходу не бачу.

– Пане Пшебила, він не послухає мене. Це дуже велика робота, у нього є свої клопоти. Ви уявляєте, що значить забрати все збіжжя з подвір'я і завезти до Павла? Потрібні коні, чоловіки. Та й керат, молотарку, трієр комусь треба обслуговувати... Мене люди не послухають. Потрібний авторитет. Я прошу вас під милість Бога втрутитися у цю справу, бо не дай, Боже, як мені заберуть чоловіка до Німеччини, я вас буду проклинати ціле життя!

Пшебила довго дивився на неї, здригнувся його чорний вус, і він несподівано для Розалії процідив скрізь зуби:

– Тоді, як твій муж так гарно цілувався у Бібрці з москалями серед білого дня на трибуні, і хвалив їх як „московський оратор“ і плакав від щастя у тридцять дев'ятому році, ти не збиралася мене проклинати. Правда?! А як людей вивозили

на Сибір, стояло тридцять дев'ять стопнів морозу – птиця замерзала у повітрі, тоді ти теж не збиралася мене проклинати. А як тобі трошки припекло – прийшла, як цяця, і погрожуєш мені проклинати...

– Мовчіть про це... – перебила Розалія, – що ви говорите! Опам'ятайтеся! Хіба ви не знаєте, що у списках які принесли з району, було записано половину села? Там і ваше прізвище було, і священика, Охримовича, Данилика, Павлове, та кого там не було! А Михасько цілу ніч вас усіх відстоював. Казав, що всі ви у минулому були бідняками, знедоленими, Павленко розізлився на нього, кричав: „Я тебе, так... твою матір самого отправляю в Сибір. Теж мені захисник знайшовся...“ А коли трохи заспокоївся, то додав, дивлячись Михаськові у вічі: „Поляків можеш не захищати, особливо колоністів, – ми їх всіх відправимо на Сибір без тебе, щоб знали, як воювати проти соціалістичної Росії“.

А ви сьогодні ворогуєте на нього? Він цілу ніч відбивав людську біду і працював так, як ви сьогодні. Він тоді зробив для села все, що міг, бо ми живемо спільно у селі і належимо один одному, а ви ще нікому і нічого не допомогли. Хоч вас і Павла він довго тоді відстоював...

– Кажеш, відстоював...

Пшебила встав з-за столу, пройшовся кілька разів від стола до дверей, сів. На його лисій голові постійно пульсував якийсь нерв, що був затиснутий грубою веною на правій скроні. Солтис ніби збудився від думок, затумано протягнув, барабанячи пальцями по столі:

– Гм... мм... Може, ти і правду кажеш... Усі ми в одному селі належимо один одному. Нехай буде й так... Іди, збирай бабів, аби їх було не менше десяти, а я вже візьму на себе вози, коней, чоловіків та Павла. Спіши, бо час не чекає – люди йдуть до роботи, а розійдуться – будеш проклинати сама себе. Зрозуміла?

– Та, зрозуміла... То я пішла, дякую вам!

– Йди, йди...

Нехай біда біду поганяє

Через годину до Михаськового двору під'їхало кілька возів. Чоловіки вправно повантажили житні та пшеничні снопи, відвезли до брата Павла. Малий Олекса був єдиним господарем у дворі, а коли завантажили снопами останній віз, що поскрипував під вагою повноколосих снопів, хлопець поїхав з людьми до стрійка Павла.

На подвір'ї кипіла робота. Снопи лежали перед ворітьми стодоли, коні тягнули керат, який приводив у рух молотарку, що гуділа в stodолі. Поруч стояв під відкритим небом ручний трієр, який сортував зерно, відмітаючи окремо полову, окрему кукіль, а з лотка лилася чиста, як золото, пшениця. Її зсипали у мішки, які мали відвезти на здачу контингенту для рейху.

Біля довгого шпихліра стояв порожній віз з драбинами без коней. Стрійко підійшов до Олекси і наказав завантажувати порожній віз соломю, яку відкидали жінки від молотарки. Олекса ще не знав, як виконувати цю роботу, бо що таке у господарських справах семирічний хлопчина? Але сказали, і він мав щось робити. Узявся за вила, що були удвічі більші від нього, кидав мерву на віз. Накидавши соломи рівно з драбинами, зупинився, бо не знав, що має робити далі, і стомлено стояв біля воза.

Стрійко вийшов спітнілий з-за стодоли з батоном у руці, кинув поглядом на Олексу, почервонів ще більше, запитуючи: „А ти чого дармуєш?“ Та як уперіщить його батоном по ногах та по спині, примовляючи прицьому: „А шляк би вас всіх трафив, я буду гаманувати на вас...“ – і пішов... Олекса ридав не так від болю, як від образи, хоч кругом добряче пекло. Сльози текли з очей, здавалося, що їм не буде спини... Раптом заглохла молотарка, люди загомніли:

– Павле, Павле!

Він кинувся до стодоли. Сварячись з жінками, щось там поладнав у тій машині і молотарка закрутилася знову. Олекса ще схлипував. Стрійко вийшов надвір у запорошеному одязі, на капелюсі трималося пшеничне стебло та два пусті колоски. Скинув капелюха, збив з нього солому і сів на колоду

у холодку довгої кам'яної стайні, покритої білою оцинкованою бляхою. Закурив самокрутку. Затягнувся і глянув на Олексу. Якось дивно всміхнувся, задумався.

У цій посмішці і задумі відчувалася якась вина, ба, навіть, більше – скрита приязнь і одночасно жорстока безвихідь... Він махнув рукою незрозуміло для Олекси, а жінки зрозуміли, хоч господар з цигаркою не підходив близько до соломи і до трієри теж. Найменша жінка, що була коло трієра, відпустила ручку маховика, підійшла спокійно до Павла, а він їй:

– Ганю! Візьміть вила і кидайте на віз солому з-під молотарки, бо через годину все завалить соломою і не буде куди перейти. Це – небезпечно... Та й молотарка розпеклася до неможливості, як вогонь. А відпочивати нема часу. Хлопчину поставте на віз – нехай укладає солому, а прийдуть коні з поля, відвезуть солому у двір до Михаська.

– Та що я зроблю, Павле, з тим хлопчиком? Він ще дитина... Дайте когось дорослого...

– Нема людей, Ганю! Тих, що є, для цієї роботи замало, а де візьмеш більше? Жнива! Всі у полі. Робіть, як можете... Нехай біда біду поганяє... Малому поясніть, що він має робити на тому возі, бо я бачу, що у його голові ця робота ще далеко від дійсності.

– Добре! – мовила Ганя, підійшла до воза з усмішкою на устах і мовила до Олекси:

– Лізь на віз, а я буду тобі подавати солому. Ти її там рівномірно розправляй. Над драбинами теж висувай рівномірно і вздовж осі воза на однакову відстань, а би не було животів. А на середину клади солому для перев'язки тієї, що покладеш з двох сторін над драбинами. Заодно це все придоптуй добре посередині, бо солома погубиться по дорозі, як будете везти додому. Зрозумів?

– Зрозумів! – відповів Олекса. Хоч до повного розуміння було ще далеко. Ганя їльків подавала солому, придивлялася, поправляла. Олекса сопів, терпів її закиди, робота посувалася.

У кінці дня збіжжя відвезли на станцію і здали контингент. З-за ґрат ув'язнення повернувся додому Михасько. На подвір'ї лежало гори мерви. Він розумів, що все перемолотили на молотарці. Головне, що перемолотили і він на волі. Хоч воленька ця гірка-гірка, але воля! А ґрати у всіх „визволителів“ однакові.

Заглянув до стодоли, побачив на тоці два мішки пшениці та три мішки жита. Поруч у діжці біліла в темноті полова, а біля діжки лежав мішечок кукілю з-під трієра. У нього вирвалося з уст: „Посіяти ще посію, а що ж їсти протягом року?“

Гірко думав господар, скрушно оглядаючи залишки збіжжя, і міркував: „Тих п'ятнадцять арів гречки, що під Білими Потоками становища не виправлять і челядь до весни не прогодують. А-а-а! Ще двадцять арів проса – теж діло! Але всього цього мало“. Сумно хитав головою, а Розалія закохано дивилася на чоловіка і торжествувала. Як не як, а вона перемогла, знайшла вихід. Не кожна селянка здатна на подібний подвиг! А Михасько не переставав битися в думках: „Якби я мав коні, віз, то якось би виліз з тієї біди...“

Перший вчитель

Наближалася осінь, і вересень постукував у двері. Михасько часто бігав до Бібрки, щоб придбати для своїх школярів якийсь одяг, зошити, книжки. Та все було даремною тратою сил. Німці мали „десь“ українську школу. Лише в переддень навчального року йому вдалося дещо купити.

Ще зимою сорокового року, при совітах, вчитель з Бібрки Відоняк ходив по Стрільках і записував дітей, що за своїм віком мали йти восени у перший клас. Олекса, як інші діти, теж хотів навчатися у школі.

Літо для нього було важким. Війна, що спалахнула, ніби стара стріха на дядьковій хаті, якось зачепила кожного, обікравши його. А коли хлопцеві треба було йти до школи, то батько заледве зміг роздобути три зошити для сина та олівець, щоб малий міг навчитися читати і писати. Окуповані раби німецького рейху мали працювати, а Михасько хотів, щоб його діти вчилися і могли вижити у тій м'ясорубці німецького фашизму хоч би так, як інші освічені люди.

Отож, Олекса пішов таки до школи. Узяв свої зошити і побіг. На шкільному подвір'ї було багато першокласників, що прийшли з батьком або матір'ю. Олекса прийшов сам, бо школа була близько від дому, а батьки працювали в полі.

Усіх дітей зібрали біля входу. На східцях стояв директор школи, щось путнє говорив, але першокласники не сприймали його мови, бо вона була „панська“, відрізнялася від тієї мови, якою говорили селяни. Малюки дивилися на вчителів, а самі у думках ще десь гасали між полями, бавилися і билися на шаблях, як вперті русини-українці, гайдамаки, що так їх охрестили поляки. Крім того, їм ще хотілося трошки попеститися біля матері, а директор школи говорив дуже серйозно. Треба було ще багато часу для того, щоб ці діти його зрозуміли.

Потім пролунав перший дзвінок. Дітям дозволили зайти у клас. Діти заходили, а вчитель в окулярах стояв біля дверей, ділив їх по класах так просто, ніби він їх усіх знав. Хоч до школи вони прийшли перший раз у своєму житті, а вчитель казав:

– Ти, хлопчику, йди сюди, а ти йди у другий клас – показував рукою.

Діти дивувалися – звідки вчитель їх усіх знає? В Олексиному класі розпочався урок. Зайшов учитель. Привітався:

– Добрий день, діти!

– До-бри-и-й де-е-нь! – загомоніли діти хором.

– Добре! Сідайте. Тепер домовимось так: коли вчитель заходить до класу, ви всі разом встаєте. Привіталися, а тоді, не сідаючи, молимося разом Богу. Хто з вас знає молитву „Отче наш“, підніміть руки? – Діти підіймали руки.

– Добре, діти, добре... Оскільки ще не всі знають молитву, то ми встановимо такий порядок: усі одночасно повторюєте молитву за мною і разом молимося. Отож, діти, встали! Ще раз: Добрий день, діти!

– Добрий день! – відповіли одноголосно діти.

– Молодці! – похвалив їх учитель.

– А тепер молимося Богу – тричі перехрестилися і повторюєте за мною: „Отче наш, іже еси на небесах, да святиться ім'я твоє...“. А тепер сідайте. Я буду зачитувати ваші прізвища. Чие зачитаю, той встане з-за парти і скаже: „Я!“. Зрозуміли?

– Зрозуміли! – хором відповіли діти. Їм подобалося, що вчитель якось особливо і привітно запитував кожного, у якому кінці села живе той чи інший учень, а після переклички чітко пояснював, що кожен з них має мати з собою у школі. Та не всі могли мати з собою саме необхідне, про що говорив вчитель, бо війна, як зла мачуха, забрала все, а батьки хотіли, щоб їхні діти навчилися хоча б читати і писати, бо надії на більше не було.

Учитель не тільки допомагав дітям досягнути перші ази науки щодо читання, писання, а й старався нікого у класі не карати фізичним побиттям, як це прийнято в окупаційних школах. Діти були різні. Один закривається в собі, і з нього зайвого слова не витягнеш. Інші говорять, щось розповідають, а треті конструюють і приносять до школи готові літаки, змайстровані з дерева, паперу, і вчитель здивовано розглядає їх, роблячи висновок: „Вам, хлопці, треба вчитися і вчитися...“ Діти конструювали літаки всіх марок, які бачили в часі війни в небесах, а вчитель бачив перед собою майбутніх конструкторів, механіків та народних умільців. Діти починали думати.

Учитель організував один раз на тиждень прогулянки з дітьми на природу. Яких тільки доріг діти не сходили з вчителем... Вони були у полі, на луках, в лісі. Скільки у тому було дитячого захоплення і радості...

Діти зверталися до свого вчителя просто: „Пане вчителю“. У тих словах був авторитет, пошана, приязнь. „Пана вчителя“

їм подарувала українська земля. Це був син священика з села Вільхівці на Бібрщині, його прізвище – Мащак! Він любив дітей, можливо тому, що народився для того, аби їх виховувати у повному розумінні цього слова. Бо талановитих, терпеливих учителів на світі мало. У кожному класі є учні здібні і менш здібні, та непосидючі, у яких активності вистачає на трьох, але Мащак цієї різниці ніколи не доводив у класі, нікого не висував на перше місце, нікого не принижував. Якщо Юрко Ващук, що називав Олексу „советом“, починав іноді доводити якісь складні істини, яких він наслухався від дорослих, то Мащак не завжди з ним погоджувався. Сміючись, казав:

– Це, Юрчику, ще попереду... Життя – довга нива, і я бажаю всім вам перейти її...

Мащак так і залишився у дитячих думках як еталон вчителя. Не раз його згадували дорослі та діти, бо цей еталон став для них ідеалом відносин у суспільстві. Інші вчителі були не такими, як він – добрий, веселий, до всіх зичливий.

Не раз, бувало, викликає він до класної дошки Євгена Юзву, а той боїться йти. Учитель сміється і каже:

– Йди, йди, Юзва! Не встидайся. Ми тут усі зібralися для спільної роботи. Ти нам щось розкажеш.

Учні приязно усміхалися, бо знали, що вчитель для кожного з них мав якесь ласкаве слівце, примівку, якийсь ключик до його душі. А хіба дитині потрібно більше для пізнання перших азів?

Саме Мащак як перший вчитель, вселив у дитячі душі ласку, якої ніхто від них не зміг забрати, наповнивши її новим змістом. Не раз, коли діти вийшли з його рук, вони потрапляли до рук учителів-заробітчанин, які працювали, аби одержати гроші за години. Що ж стосується „інженерії людської душі“, то німецький рейх, як і педагогіка, тими питаннями не дуже турбувалися.

Серед учителів були й такі, що їм би на лікарняному ліжку полежати, а іншим би на залізничні вагони порозвантажувати, а вони займалися вихованням дітей. Співставляючи таких вчителів з першим своїм учителем, що заповнив його душу, учень розчаровувався у навчанні, виникала огида до предмета, який учитель-невдаха викладав. Щоправда, учень не міг про це заявити ні вдома, ні в школі, а самого учня починали вважати „важким“.

Про „важких“ учнів говорили половину століття, але нікому не спадало на думку, звідки беруться „важкі“ учні? Усі діти народжуються однаково... Соціологи взяли на озброєння

термін „важкий учень“ і довели, що це – майбутні інтелектуали, але їх треба вміти запрягти у цей хомут, щоб вони тягнули свою ношу в житті. Для цього потрібні педагоги, які б повели за собою „важкого“ учня. Якщо такий учень не зустрів подібного фахівця – інженера людської душі, то це – нещастя не тільки для учня, а для суспільства в цілому, у якому він народився і жив.

Це цікаво

Восени сорок першого року Олекса не тільки ходив до школи, а й мусив ще зранку пасти корів на пасовищі. Саме тоді відчув осінь як пору року: вона віками винагороджувала хлібороба за його повсякденні турботи і працю на землі. Осінь у західних областях України – дивовижна, привітна та лагідна, як дівчина.

Та хіба можна її описати в одному творі? Її різнобарвна та багатоголоса краса – це епопея природи і гра кольорів у сонячному промінні... Чи раз так думалося малому? З одного боку він був задоволений, а з другого – стільки обов'язків навалилося на його дитячі плечі. Кожен раз удома йому давали нову роботу, а ввечері казали: „Учися!“

Хотілося спати, бо дуже втомлювався, але мусив виконувати те, що казали. Осінь приносила з собою короткі дні і довгі вечори. Коли починалися дощі і води розмивали кам'яну дорогу, що йшла через село, німецьке командування вимагало її негайно ремонтувати силами сільського населення. До ремонту доріг спершу ходили тільки чоловіки. Усе визначалося просто – кожний „димар“ має дати одного чоловіка на ремонт дороги... Цю місію виконував батько, як єдиний дорослий чоловік від цього димаря.

Обідрані та голодні люди пізно увечері поверталися додому. Робота на дорозі вичерпувала всі сили хліборобів, бо німець конвоював біля кожної групи людей і постійно підганяв їх:

– Арбайтен! (Працювати!).

Похашцем з'ївши картоплі з молоком, батько низько опускав голову, довго сидів мовчки, бо не хотів заважати дітям, що сиділи за столом і готували уроки на завтра. Не говорив з жінкою, щоб не заважати науці, а сиділи мовчки, важко. Тому не кажучи нічого, вставав і йшов.

– Куди вже плентаєш свої ноги, – сердилася мати, – не бачиш, що на дворі ніч? Хіба не знаєш, що в селі оголошена комендантська година? Ще застрелить тя німець, що тоді буду робити? Зловлять, що їм скажеш?

– Іх бін! – реготав батько, тримаючись за клямку, а мати ще більше нервувала:

– Який іх бін?

– А такий, – пояснював він, – я є!

– Ну і що з того, що ти є? А далі що скажеш? Вже один раз німець дав тобі по мордяці за те, що ти є... Ти не маленька дитина, сказали – сиди собі у своїй хаті та нікуди не вештайся, бо війна...

– Якби я мав у своїх руках такий маленькій шматочок заліза, як той німець, я б йому показав, де раки зимують... Сюди, хто не прийде, зараз шукає зброю по хатах...

– Так би ти їм усім показав! – перебила його жінка, – але поки що виходить так, що показують тобі, бо комендантська година оголошена. Як ти не хочеш цього зрозуміти?

– Ти так думаєш, а я думаю інакше. Нехай усіх німців шляк витрафить за годину! Я буду ходити, де захочу. Тут – я господар, а не твій німець разом зі своєю дурацькою годиною. Хто що хоче, те і придумає собі... комендантську годину. Це – село, а не місто. Яка тут може бути комендантська година, люди?! Йду до Гаврила, може, щось почую, як там у світі? Степан купив у Бібрці нову газету.

– Я тебе одного не пущу. Олексіку, йди з татом, бо не дай, Боже, німець затримає вас, то і підозріння буде менше...

У сусіда прижилося ім'я його тестя Гаврила, який давно помер, але ім'я це стало для зятя його Степана прізвиськом. Люди так і називали цей дім Гаврилів. Степан був не багатим чоловіком, але в порядності йому ніхто не міг відмовити. Через те і тягнулися до нього люди та друзі. Заручившись з його дочкою Стефою, його майбутній зять Стах Черкас служив при війську, а в яких формуваннях, не знав ні батько, ні Степан, бо листи не йшли, але сподівалися на краще, люди слідкували за подіями життя.

Степана поважали ще змолоду, а коли він оженився з Гавриловою донькою Катериною, до нього продовжували приходити далекі і близькі приятелі. Тесть Гаврило як господар хати, не заперечував, бо Степан походив із господарської сім'ї, а таких по селах було не так вже й багато. Ніхто не обмежував себе у цих відносинах, бо знали, що його добросердечна жінка Катерина ще ніколи не воркнула з неприязню на того, хто прийшов у гості до її чоловіка.

Ця ввічлива і привітна господиня мовчки терпіла, коли в її хаті від куріння Степанових колег дим стояв такий, що дійсно можна було сокиру повісити. Катерина готова була витримати все, аби її Степан нікуди не йшов з дому.

Її чоловік у цьому відношенні мав повну волю. Усі, хто приходив сюди, були знайомі з молодих літ, а тепер стали друзями. Говорили між собою вільно, без жодних натяків. Все

сприймалося так, як було сказано, і не повторювалося в інших місцях. Час від часу приносив хтось газету до хати. Її читали гуртом, а потім сусіди висловлювали свої міркування з приводу прочитаного. У кімнаті панувала атмосфера взаємної поваги та приязні. Були тут дотепи і сміх, та все ж більше суму і переживань за завтрашній день, бо війна не жартувала...

Газету читали колективно по черзі, бо важко одній людині прочитати за вечір у голос цілу газету. Усім було відомо, хто вміє добре читати, бо тут були і такі, що зовсім не вміли читати, а слухали, відкривши рот, поїдали очима того, хто стояв під гасовою лампою і читав.

Особливо добре читав сусід Івасько Юзва. О, це був справжній актор! Шкода, що доля так і не дала можливості реалізувати цей свій талант. Але читав він справді знаменито, відчуваючи найважливіші моменти, підсилюючи силу голосу. Читання газет іноді затягувалося до півночі, а скло від гасової лампи чорніло від копоті. Та читач у захопленні напружував зір, несучи людям новину, бо ество його переростало у голос, який ніби прийшов з далеких і невідомих країв у цю кімнату...

Саме в такий момент зайшов Михасько того вечора до Гаврилової хати з Олексою. Присутність малого була незрозумілою для тих, які сиділи тут, але ніхто не збирався нічого вияснювати. Юзва при появі Михаська пожартував:

– О! Тепер вже буде кому мене підмінити у читанні. Маємо свого „московського оратора“, як казав Пшебила, справа піде добре... – присутні приязно засміялися, а Михасько докірливо подивився на Іваська, кажучи:

– Ти дорослий чоловік, а розкидаєшся дурницями у такий час без відчуття. Що це за слова, як на нинішній час?! Ти хоч задумався над тим?

– Не гнівайся, сусіде, я так... Хай це залишиться тут, між нами, і щоб ніхто цього не повторював, бо воно дійсно, як на нинішній час, жарт невдалий і може призвести до великої біди. Вибач, я не подумав. Розкажи краще, що там на світі чувати?

– Хіба у мене більше вістей, ніж у вас? Працюю на дорозі, як ви. Про що читаєте?

– Та що тут вичитаєш – німецька пропаганда... Я в четвер не ходив на ринок, а ти був у Бібрці. Що там? – допитувався Івасько.

– Бібрка, як Бібрка, – відповів Михасько. – Все пхається по-старому. Зустрів на ринку старого знайомого, ми колись з ним вчилися у Львові, а тепер він живе у Вільхівцях, за Глібовичами. Каже, що глухе село, але знає більше, ніж ми під містом.

Розповідав, що він у тридцять дев'ятому році купив собі якесь радіо, яке працює від звичайної свічки, яку він запалює і палаючий гніт підставляє під спеціальний дротик. І радіо працює...

– Що ти кажеш? – дивувався господар хати.

– А яку свічку він підставляє під цей дротик? – допитувався Онусейків Іван.

– Звичайну парафінову свічку, – пояснив Михасько.

– То цікаво! – підхопив Михайло Деків. – Ти у нас ніби прогресивний чоловік, освічений, а щось такого не придбав.

– Якби чоловік знав, яка біда його чекає, то, може, і придбав би. Думалось на краще, а бачиш, що вийшло...

– Зачекайте, хлопці, не перебивайте Михаська, бо вам би тільки базікати, а я б хотів довідатися, що розповідав той колега, у якого є це радіо?

– Він розповідав страшні речі. Каже, що німці створили концентраційні табори, у яких тримають жидів, росіян, українців... У тих тюрмах масово гинуть діти, а їх тіла складають на купу, як гній, у тих же тюремних дворах.

У кімнаті було тихо. Кожен, затамувавши подих, уявляв собі подію в залежності від свого індивідуального розвитку. Тищу порушив той же Івасько, знявши картуза з голови, чухав трьома пальцями праву сторону голови у нервовому напруженні, нарешті скрушно мовив:

– Таки воно до того йде, бо вже у Бібрці зробили якусь зону для жидів і називають її гетто. То, люди, добра не буде... Шваби своєї землі не мають, вони знищать нас, аби наша земля залишилася їм. А ми для них як ті крілики, бо зброї в руках не маємо... Єдина наша надія – на повстанські загони, що десь формуються в лісах, як мені на днях розповідали...

Ще довго сушили собі голови газди, а потім виходили з хати по одному, пропадаючи у чорній п'яній ночі, що закрила село від злого ока страхіття і неправди.

Я хочу, аби ти був...

Наближався грудень. Михасько обкидав сліпий кіпець на зиму. Боявся, що потисне мороз, скує землю, і тоді вже нічого не зможе зробити. Закривши картоплю соломною, тепер обкидав її свіжою землею. Побачив, як у його двір зайшов Микола Якимішин. Ішов і здалеку усміхався. Михасько задумався: „Чого б то йому до мене йти?“

Він знав Миколу більше з чуток, ніж через особисті контакти. Микола служив у пана Тоб'яса при дворі. Але їх дороги розходились не через те. Микола переїхав зі своєю сім'єю до пана з-під Карпат, як інші люди, на заробітки. Працював непогано, але виділявся серед інших таких, як він. Був за складом своєї вдачі гоноровитий і нестриманий. Коли трошки хильне зайвого у корчмі, може ні за що наговорити дурниць своїм однодумцям. Це не подобалося Михаськові. Хоча він рідко заходив до корчми, але час на часі не стояв – бував і там, бо корчма таки була у рідному селі.

– Добрий день, Михаську! – привітався гість, запитуючи, – рихтуєшся до зими?

– А-а-а! Що тут рихтуватися? Бачиш, який кіпець. Здав німецьку норму контингенту, і для себе не залишилося. Душа болить. Ніби господар, а нічого не маю. Грабують, та й годі...

– Ой, загарбали вони цього року, щоб їх громи побили, як вони обдерли людей...

– А ваш фільварок як там?

– Який там фільварок... Ти ж розкуркулив Тоб'яса у тридцять дев'ятому році...

– Не я! – перебив неприязно Михасько, – а Радянська влада. І взагалі, доки ви мені будете штрихати ножом по під ребра за той тридцять дев'ятий рік?

Микола не думав, що для господаря його слова будуть такі вразливі і так боляче зачеплять за живе. Він не хотів цього. Але слово не горобець: вилетить – не ввіймаєш. Щоб якось заглядити свою провину, він чисто по-хлоп'ячому усміхався і заспокоював господаря:

– Ти не ображайся. Я без злого наміру бевкнув це. Я знаю, що це все робили совіти. У мене до тебе є більш серйозна справа, і нам необхідно її обговорити...

– Яка? – вирвалося у Михаська.

Микола крутився, тепер говорив обережно:

– Ти пробач мені, що відриваю тебе від роботи. Але прошу дуже, щоб ти для мене присвятив пару хвилин, і будь добрий, уваж мені, бо справа того вартує. Але треба відійти з подвір'я кудись у сад чи до хати, аби нас не підслухав. Куди підемо?

– Ходи до хати, раз це вже так серйозно.

Посідали за стіл, господар глянув на гостя:

– Кажи, що там у тебе?

– Розумієш, Михаську, мені принесли записку від Тоб'яса з гетто, яке відкрили у Бібрці. Його туди забрали німці тому два тижні. Він просить мене, під милість Бога, аби я забрав його звідти, бо він хоче померти на волі своєю смертю... Я прочитав цю записку його слугам, які залишилися тут, і всі погодилися з тим, що треба йому якось допомогти. Вжесьмо продали худобу, і є п'ятсот злотих, але що зробити з тими грішми? Комусь треба підійти до німців і якось домовитися, а як підеш, коли не знаєш німецької мови? Як будеш домовлятися? Мені сказали, що ти знаєш трохи німецьку мову, бо-сь говорив з вартовим німцем, як працював на дорозі.

– Ці люди, то – ціла біда! Вони б видали чоловіка на шибеницю. Не встиг я белькнути слово, як вже загорілося село! Бо ти знаєш німецьку мову...

Микола приязно сміявся, питаючи:

– А хіба в тому є щось поганого?

– Нема, але що я можу у такій справі допомогти?

– Розумієш, – почав доводити Микола, – я, власне, прийшов до тебе просити, щоб ти пішов зі мною куди треба і перекинув по-німецьки все, що я буду казати...

– Ви легковажні люди, Миколо, – бідкався Михасько, – а німці легковажності не прощають нашому брату, як і совіти. Ти ж знаєш, що німець розстрілює на місці кожного, хто переховує євреїв. А тут приходять славно – явно два чоловіки, щоб забрати єврея з гетто. Це – марево, Миколо...

– Михаську, – перебив Микола, – якщо би справа була задумана так, як ти її трактуєш, то дійсно нагадувало б марево. Але не забувай, що я для цього маю гроші. Не знайду спільної мови з одним німцем – знайдемо іншого. Мало буде тих грошей, постараюся взяти в другу кишеню ще пару соток. Серед німців, як розповідали мені браки, є до дідька хабарників. Тому я йду на цей крок. Не думаю, що вони аж так страшно будуть дорожити одним жидом, коли вбивають їх тисячами.

– Не знаю, Миколо.

А той доводив:

– Тобі що. Ти, не дай, Боже, біди, скажеш, що я заплатив тобі п'ятдесят злотих чи марок за те, що ти став моїм

перекладачем. Я теж ризикую: у мене четверо дітей, як і в тебе, але мені таки шкода Тоб'яса. Він був добрий чоловік, дав мені притулок, роботу. А те, що він – жид, мене найменше хвилює. Ми ж християни і повинні допомагати бідному в біді, а тим і виконаємо одну з десяти Заповідей Божих. То, як, Михаську, підеши зі мною на ризик чи ні?

– Мені твоїх п'ятдесят злотих не потрібно. Я багатший від цього не стану. Але ж до кого йти?

– Слухай, ми не попремося відразу до комендатури, а підемо в четвер на ринок. Там будуть усі бібрські заправили, вони ділові люди і знають, хто і чим відає у містечку. Я виставлю їм могорич, а під п'яну руку хлопці все скажуть... Я хочу, аби ти був при тій розмові і все чув. Я спеціально заведу розмову про ці справи.

– Я подумаю. Треба порадитися з жінкою. Справа серйозна. Ти повинен мене розуміти...

– Радься. Я не заперечую. Завтра чекаю на тебе о десятій годині в центрі Бібрки, біля Кузіва. Добре?

– Чекай, якось буде...

Бібрка як місто жило своїми буднями. Серед міщанського люду, що якось ще чепурився і підновлював свій старий одяг, штуюючи рукави з іншого матеріалу, сновигав сільський обдертий люд. Як було домовлено, Микола чекав і дивився на центральну площу, де колись стояв магазин фірми „Галя“. Його розтрощило бомбою. Тепер пригнали євреїв з гетто і вони розбирали розвалля під німецьким наглядом. Бургомістр Бібрки вирішив на цьому місці будувати іподром.

На холоді під вартою працювали напівроздягнуті євреї. Одні розбирали розтрощені мури, а другі вимощували площу цеглинами під ялинку на торець цеглини, трамбуючи ручними трамбувальницями пісок як основу та готовий цегляний взірець. Після всього щілини між цеглинами засипали піском. У цій групі євреїв Якимішин Тоб'яса не бачив.

– Добрий день! – привітався Михасько.

– Доброго дня! – відповів Микола, ніби збудився від сну, бо задивився, як працювали євреї, і радо промовив:

– Добре, що ти прийшов. Я вже одержав на свої пункти* три пляшки горілки і поговорив з потрібними людьми. Домовилися,

що зустрінемося на розі чайної о дванадцятій годині дня. Я ще одного хочу зтягнути до нашої компанії.

– Кого?

– Гузаря. Він їм розв'яже язика.

– А Кузів як? – запитував Михасько.

– Казав, що прийде, але зараз не має часу, бо гендель на ринку пропадає, вони з цього живуть. Коло дванадцятої години торгівля йде на спад, а потім знову чекай цілий тиждень. Так що вони прийдуть після дванадцятої. Ходімо Гузаря пошукаємо...

Гузар стояв на ринку у вирі людського гамору і щось з-під поли продавав. Він знав Михаська та Миколу, а тому ще здалеку привітався. Перекинулися словами. Микола ніби поспішав, спирався на те, що друзі мають на нього чекати біля чайної, а Гузар за словами у кишеню не ліз і тут же запитував:

– Що, маєте пляшку?

– Маємо, – сміючись, підтвердив Микола.

– Мене берете до себе?

– А чому би ні! – кинув Михасько.

– Тоді все, хлопці, я організую файну закуску.

– Домовились. Приходь по дванадцятій до чайної!

– Добре!

Замовили дещо у чайній, а потім крадькома витягнули свою горілку та закуски. Стіл вийшов багатий. Друзі розмовляли, сміялися, сперечалися, та ніхто сторонній не міг розуміти, про що між ними йшла мова. А Микола підкреслював свою неознаність у єврейському питанні, ставив нову пляшку і поволі витягував зі співбесідників усе те, що хотів знати про Тоб'яса. Хоча, здавалося, ніхто конкретно не вів про нього мови.

Тютюновий дим у чайній спирав груди навіть курцям. Усі хотіли свіжого повітря і вийшли разом. На дворі вже темніло, віяв холодний вітер, доносячи з гетто до центру містечка нудотний трупний запах. Хоч усі були напідпитку, та холоднеча гнала їх до теплої хати, до своєї сім'ї. Поступово меншала компанія, поки Михасько та Микола не залишилися удвох. З розмови у чайній вони зрозуміли, що в комендатуру пертіся не маючи, бо провалиш діло. Треба було шукати якогось німця-хабарника в самому гетто. Це тривожило Миколу, і він ще більше тепер тримався Михаська...

* пункти – німецькі карточки на придбання рідкісних товарів, які видавалися за своєчасну здачу контингенту і отоварювалися у спецмагазинах.

Цмерти на волі...

На другий день о дев'ятій ранку Якимишин уже стояв на роздоріжжі за селом, недалеко від фільварку Тоб'яса, вичікував, як домовились, і здалеку дивився Михаськові під ноги, як той сходив з Богачової гори. Коли підійшов до Миколи, той привітався першим, бо, видно, не терпілося йому. Михасько якось із занепокоєнням відповідав на привітання:

– Дай, Боже, щоб цей день справді видався добрий!

По дорозі прикидали план своїх конкретних дій. Через п'ятнадцять хвилин стояли в Бібрці перед постовим із гетто і вимагали зустрічі з черговим офіцером. Михасько пояснював, що їм у невідкладній справі необхідно поговорити з ним. Постовий зайшов у свою будку, закривши за собою двері. Незабаром черговий офіцер з'явився, за ним плівся той же постовий.

– Хто тут вимагає чергового офіцера? – спитав по-німецьки чорноволий німець з урядовою нагородою на грудях.

– Ми, пане офіцер, – запинаючись відповідав Михасько.

– Що вам потрібно від чергового офіцера?

– Ми прийшли до вас з приводу делікатної справи. Тут у вас знаходиться американський підданий, і ми хотіли б з вами обговорити цю справу, але на вулиці це не зовсім зручно, та й не всі грішні мусять знати, про що говорить Бог зі своїми підданими...

Офіцеру це сподобалося і він засміявся, запитуючи:

– Ви селяни?

– Так, пане офіцер.

– Заходьте...

– Дякуємо! – поклонилися обидва, рушивши за ним. Увійшли до приміщення чергового, стали поруч.

– Говоріть, я слухаю вас!

Михасько ламаючо німецькою мовою пояснював:

– Цей господар, пане офіцер, має до вас особисту просьбу, до якої я не мав жодного відношення. Моя поява у вас викликана тим, що я погодився перекласти німецькою мовою все те, що скаже вам цей господар.

– Дуже приємно! – сказав черговий, – хоч я не все розумію, що ви кажете... та сподіваюсь, що якимось зрозумію вас... Де ви навчилися говорити по-німецьки?

– Я колись вчився в першій українській гімназії у Львові за Польщі, в тисяча дев'ятсот вісімнадцятому році.

– Тепер мені все зрозуміло... Кажіть, що там у вас трапилось?

– Цей чоловік прийшов просити вас за свого пана, який не є євреєм, але потрапив до вашого гетто. Він не знає, як це доказати.

– Не розумію... Який пан?

– Його прізвище Тоб'яс. Він американський підданий. Він за своїм походженням українець. Привіз з Америки капітал...

– Так-так... А де цей капітал...?

– Він був українець. Поляки, захопивши українські землі, не допускали українців до влади на Україні.

– Так-так, – нетерпляче потирав руки черговий, – то де ж капітал?

– Я мушу пояснити все, – аж зблід від хвилювання Михасько.

– Добре! Пояснюйте.

– Крім того, що поляки не допускали українців до влади, вони ще й негласно обмежували їх у тому, щоб купити велику маєтність у сільському господарстві. А Тоб'яс продав ферму в Америці і мав американські долари, за які зібрався купити у нашому селі фільварок, бо хотів жити на батьківщині. Йому штучно створювали перепони, бо він українець, не давали можливості придбати цей фільварок. Щоб уникнути перепон, йому порадили переписатися на поляка, а він цього не хотів. Щоб гроші не пропали, бо Європа загорілася вогнем війни, Тоб'яс у тридцятих роках переписався на єврея і купив за свій капітал фільварок у нашому селі. Цей чоловік – його далекий родич і слуга. Він просить за нього...

– Не розумію... Чому він за нього просить? Купив собі фільварок, нехай працює...

Михасько сміявся і пояснював:

– Річ у тому, пане офіцер, що в тридцять дев'ятому році совіти його, як і всіх панів на Україні, розкуркулили – землю і маєтність забрали, а його хотіли вивезти у Сибір. Оскільки він – американський підданий і він це довів, а також довів, що за своїм походженням він є бідняк – його залишили, як робітника, а всю маєтність, що належала йому, роздали слугам. Землю роздали сільським жителям, недавно його забрали до гетто, як єврея. Тому цей чоловік прийшов просити вас, щоб Тоб'яса звільнити з гетто як американського підданого.

– Га-га-га! – реготав офіцер, – ви розповіли мені цікаву історію...

Встав і пройшовся по-диктаторськи приміщенням у начищених чоботях та підігнутому по фігурі мундиру, який облягав його тіло без складок. Щось подумав і вимовив:

– Цікаво, – звернувся до Михаська, сміючись, – Я повинен сказати, що вас добре вчили німецької мови. Але при чому тут я? І чому саме до мене ви звернулися?

– Пане офіцер, – хвилювався Михасько, – всі ми – люди, християни. А ви маєте у своїх руках безмежну владу. Повинні розуміти, що чоловік просить не просто так. Біда залишається бідою, її мама – потреба! Для вас ця справа нескладна... Ви такі речі вирішуєте просто.

Михасько, склавши вказівний палець з першим у повітрі на руці до купи, а потім підніс правицю до шийного хряща, переносючи повільно пальці перед собою. Ніби сплюнув на пальці, показуючи мімікою – викинув!

Офіцер, що слідкував за Михаськовими рухами, ще голосніше зареготався, кажучи:

– Ну і се-ля-ни...

Михасько, усміхаючись, зрозумів, що офіцер готовий, погоджується, заговорив знову:

– Було б добре, пане офіцер, щоб ви якусь хвилину самі поговорили. Він діловий чоловік... Я вас дуже перепрошую. У мене хворі нирки. Я хвилювався, коли перекладав це все... Де тут у вас туалет?

– Зараз! – мовив, сміючись офіцер, – вам туди одному не можна, у нас тут свої порядки.

Натиснув кнопку, зайшов постовий, козирнув:

– Проведіть чоловіка до туалету і поверніться з ним назад. Він не арештований...

Коли Михасько повернувся з туалету, побачив, що офіцер сидів за столом, заливаючись від сміху, поглядав на Миколу, який щось до нього говорив. Кинув погляд на офіцера, побачив – ліва кишенька в кітелі віддулася. „Отже Миколові грошенята там“, – подумав Михасько.

Сміючись, офіцер запитав у Михаська:

– А звідки він довідався, що цей Тобо, чи як його там, у нашому гетто? – подавши пальцями знак постовому, мовляв: „Ідіть на свою варту!“

Той козирнув і вийшов. Михасько підправив офіцера:

– Тоб’яс, пане...

– Так-так, Тоб’яс.

– Він одержав від нього невеличкий лист, у якому Тоб’яс просить допомогти йому в цій біді через німецьке командування, бо він хоче вмерти на волі християнською смертю. Він не хоче бути розстріляний.

– Зрозумів. По-моєму, це благородно з його боку, – усміхався офіцер, додаючи, – Ми нікому з наших підданих ще не забороняли померти на волі... Йому треба, як ви казали, допомогти у цьому благородстві. Раз він того хоче, я дам йому таку можливість. Ви почекайте біля пропускного пункту, я приведу його.

Селяни поклонилися, покидаючи приміщення. Через кілька хвилин чорноволий офіцер вів Тоб’яса, тримаючи цього велетня за комір, як кошеня, виштовхнув його з дверей, промовивши:

– Забирайте свою реліквію...

Тоб’яс упав на коліна перед Миколою, кажучи:

– Мій тато злотий! – цілував його ноги, а з очей лилися градом сльози. Михаськові не подобалася ця сцена, бо німець здивовано дивився на присутніх і міг передумати. Він опам’ятав їх:

– Йдемо, хлопці, бо тут не місце для синтентів...

Його зрозуміли і поспішили покинути Бібрку. Тоб’яс кидався людям у вічі. Минали міст, а з гори Стінки дивився на них ліс та потрочене окописько – останній амвон єврейської культури у Бібрці, який підпирала висока кам’яна стіна, що тягнулася з часів князя Воброка, вулицею аж до водяної помпи та розкішної вілли, огорнутої садом з райських яблунь. Вони квапилися.

– Треба обійти гестапо та українську поліцію, – стурбовано бідкався Михасько, – бо до другої біди зовсім близько.

– Ходімо через подвір’я молочарні, а там підемо попід Монастирки, – запропонував Микола.

Крізь вікна молочарні було видно, як усередині приміщення переверталися величезні дерев’яні бочки, що їх крутили бібрські дівчата, збиваючи масло для рейху. Біля дверей молочарні зібралися діти з навколишніх сіл, бо прийшли купувати маслянку. Марія Костирка вийшла у двір в дерев’яних гольцаках*, запитуючи дітей:

– Ну чого ви, діти, скупчилися біля самих дверей? Надійде директор і знову буде сваритися. Ідіть і станьте біля льодівні. Маслянка буде не швидше, як через годину. Я вас покличу...

* гольцаки – довбані дерев’яні черевики, які німці видавали робітникам як спецодяг.

Троє чоловік у ту мить переходили через двір, і Михасько запитав:

– Ти чого, Марійцю, в одній сукеночці вийшла у двір? На вулиці студінь, простудишся...

– А! Не кажіть. Ми всі попріли, як ті коні: бо крутимо, крутимо ті нещасні бочки, а масло не збивається, бо на дворі зимно. Так мучимося, а тут дівчора спокою не дає...

стежина від молочарні бігла униз до долини і дівочою косою перепліталася між рівчаками та невеличкими криничками, з яких било джерело під Монастирками, а вдалині виглядав із за плакучих верб Тоб'ясів фільварок, на який він тепер не звертав уваги, а закохано дивився на поля, долини, село Стрілки, яке виднілося з горбка, як мрія, що так довго кликала його сюди, а щастя-радості не дала...

Коли проходили біля млина через міст, що лежав над рікою Білий Потік, Тоб'яс на мить зупинився, оглядаючи лан Грабовського, який теж приїхав з Америки на землю батьків, купив поля, звів господарство, а в тридцять дев'ятому прийшли совіти – Грабовський повісився, щоб „товариші“ не торжествували над його муками. Він позбавив їх цього задоволення, бо відчув швидше, ніж Тоб'яс, що він окрадений, і не хотів бути рабом, бо раб не має жодного задоволення від життя. А якщо так, то навіть жити?

Але доля... Доля їх була однакова. Вони, як добрі діти свого краю, поверталися на свої землі і везли на Батьківщину все, що заробили важкою працею в чужих краях, бо любили свою землю, любили спів жайворонка, а чужинці, обікравши край їх батьків, довели їх дітей до того, що вони вішалися і вмирали від несподіваності.

стежка, що бігла сьогодні перед Тоб'ясом, була найкоротшим шляхом з Бібрки до Стрілок. Вона була останньою дорогою у житті Тоб'яса, хоч Михасько та Микола цього не знали, а він знав. Тому так закохано дивився на поля. Хлібороб розумів їх красу і всім своїм еством був відданий землі. Тоб'яс прощався з полями, луками та навколишнім світом...

Господарі дійшли до села, розпрощалися, бо у кожного були свої клопоти. Для Михаська справа була закінчена, і совість не мучила його. Він пірнув у вир домашніх справ...

Та минуло два тижні. Михасько зустрівся з Миколою, запитав:

– Як там відчуває себе Тоб'яс?

– Погано. Нічого не їсть. Тоді, як ми прийшли з Бібрки, поїв і більше нічого в рот не бере. П'є зранку води, в обід і ввечері.

Оце все. Скільки я його просив – не помагає. Каже, що хоче померти на волі своєю смертю. Так змарнів, що на себе не подібний. Просить похоронити його в саду на фільварку. Йду в село, може хто має які дошки, бо як помре, то й труни нема з чого зробити... Прокляті війни все забрали...

– Ох, Микола, шкода чоловіка. Ще б міг жити на світі! Він такий здоровань.

– Що порадиш. Я пішов. Бувай здоров!

– Будь здоров! Але я так думаю, чи варто було нам ризикувати для того, щоб він отак просто помер на волі?

– Я теж над тим думав... Ти, знаєш, варто, бо всі ми – люди і не однаково нам – бути розстріляним у братській могилі, як собака, чи бути похороненим по-людськи.

– Я згідний з тобою, бо всі ми хочемо відходити в останню путь зі своєї матері-землі по-людськи і кожен, хто прожив на цій землі свій вік, заслуговує на два метри землі, бо він був слугою тієї землі, прикрашав її, любив... Тому й кажу, що шкода мені його...

Тоб'яс помер... По селі розлетілися чутки про його мученицьку смерть. З часом усе затихло, і люди забули про нього, бо село заповнювали події ще жорстокіші і пекельніші. Лише фільварок Тоб'яса стояв непорушно, як пам'ятник йому і пустка без господаря. А його поля, особливо, Грабина, довгі роки жовтіла одиноко, як непридатна земля і на ній пасли худобу...

Тужила земля за своїм господарем, бо на ній і трава не росла. З часом перестала плакати земля: хтось посіяв на Грабині клаптик конюшини, а там, дивись, посадили латочку соснини, і вже не так заводили пусті вітри, не так гули...

Мливо

Зима взяла свої права. Як тисячу років тому, вісімнадцятого грудня сорок першого року в місті Бібрці, за традицією, мав відбутися великий ярмарок до Святого Миколая. Хоч німці його не оголошували, але масовий наплив народу з усіх сіл настоював їх. Вони сприйняли це як підступну партизанську акцію, за якою хтось щось приховує, а тому всюди виставили додаткові пости.

Тямуща інтелігенція міста Бібрки, що володіла німецькою мовою, пояснила командуванню, що це – традиція, яка зберігається тут протягом віків, бо кожен чоловік хоче купити подарунок для своєї коханої чи дитини на Святого Миколая. Але гестапо не вірило цим доказам. А народ робив своє.

Дорожнеча на ринку в цей день переверщувала людські можливості, й вибору особливого не було, бо ринок збіднів. Його наводнили різні комбінатори, шахраї та злодії, а простий нарід жахався цін і відступав. Студінь розганяла людей і кожний хотів запхатися до теплого приміщення. Єдина чайна у центрі міста була вщерть забита людьми... Вони, розчарувавшись, згадували єврейські корчми, які колись у Бібрці кожного могли зігріти, нагодувати та напоїти, аби тільки чоловік мав гроші. „Тепер нема нічого, є німець з гарапою та автоматом, як те прокляття“, – гомоніли люди.

День Святого Миколая в ті роки був не таким, як хотіли діти.

– Що вдієш – війна! – зітхали батьки.

Після Святого Миколая починалися приготування до свят Різдва Христового. Кожен думав над тим, аби була мука в хаті та якась олія до печива, хотів змолоти своє збіжжя, бо муки ніхто не продавав, а тут підходили великі свята. Млин у Стрільках був заповнений людьми. До нього постійно котилися з усієї округи все нові і нові вози, по кілька діб вичікували своєї черги. Але ж млин – не хата. Люди мерзли, сидячи на мішках, хухали в руки, аби якось зігрітися. Траплялося, що хтось відійде на кілька хвилин у своїх справах – повернеться, а мішок

пшениці вже „дістав ноги“ і щез... Починався крик, плач і сльози, та пшениця не поверталася. Черги замучували людей та були такі, що знаходили вихід і тут. Як у тій пісні:

– Ой, мельнику, мельниченьку...,
Ой, мельнику, мельниченьку,
Змели мені пшениченьку –
Труля-ля-ля-ля! Труля-ля-ля-ля!

– А як хочеш на раз – на раз*,
А як хочеш на раз – на раз,
То ти змелю – зараз –
Труля-ля-ля-ля! Труля-ля-ля-ля!

А як хочеш спетлювати**,
А як хочеш спетлювати –
Муши трохи зачекати –
Труля-ля-ля-ля! Труля-ля-ля-ля!

Пшениченька ся петлює,
Пшениченька ся петлює –
Дівчинонька з мельниченьком ся цілує –
Труля-ля-ля-ля! Труля-ля-ля-ля!

Важким було те мливо. Більшість людей тоді мололи на раз, бо обмаль збіжжя, що залишилося в людей після здачі державі контингенту, виклиало у селян тривогу перед майбутнім голодом. Хоча свящник Лев Ващук відправляв богослужіння в церкві, як колись, та радості не було. Різдво проминуло так, ніби люди його не святкували. Рідко яка господиня дозволила собі спекти коровай цього року. Всі пекли бабку, тістечка, пампухи, і не в такій кількості, як колись. Святий вечір не радував дітей, бо діти хотіли забавок для ялинки, а їх не було...

Хлопці-підлітки самі собі майстрували ковзани та лижі, а коли вони не виправдовували їх надії, хлопці йшли крадькома у чужий двір, викрадали їздові сани і пхали їх гуртом на якусь гірку, там сідали на них і їхали вниз, радіючи мить. Іноді забава тривала до пізнього вечора, поки господар не знаходив малих бешкетників. Він підбігав до гурту з добрячим кілком у руках, і тоді хлоп'ята, як миші, розбігалися, рятуючи свою душу. А господар мусив добряче упріти, поки сам затагне свої сани з поля додому. Забава припинялася. Доводилося втікати

* змолоти на раз – змолоти на грубу разову муку.

** спетлювати – змолоти збіжжя на муку першого сорту.

і мені засніженими городами чи з Грабини, від розгніваних володарів іздових саней... А було мені тоді аж сім років...

Про автора книжки

Нелегкою видалася доля автора цієї книжки – уродженця і великого патріота села Стрільки Перемишлянського району Олега Михайловича Цимбали.

Сім'я Цимбалів, у якій він народився 1934 року, була багатодітною. Сестра Наталка була старша від Олега на 2 роки, потім народилися ще одна сестра, – Дарія, та молодші брати Нестор і Михайло.

Після війни радянська репресійна машина набрала нових обертів. Налякані розмахом народного спротиву, що яскраво виразився у діяльності загонів ОУН, енкаведисти ретельно вишукували „націоналістів“ і осіб, з „націоналізмом“ пов'язаних. До уваги бралися і факти кількадесятирічної давності. Так у списки неблагодійних потрапив і батько Олега – Михайло Цимбала, який у двадцять роки був у лавах Української Галицької Армії. Рішенням військової трійки він був арештований і вивезений на будівництво Волго-Донського каналу на 10 років. Не допомогло й те, що в 1939–1941 рр. він був головою сільради в Стрільках...

Хоч і ріс Олекса (так його кликали вдома) надзвичайно допитливим, охочим до науки, він так і не зумів тоді здобути навіть середньої освіти. У Стрільках була лише початкова школа. Далі треба було ходити до Бібрки, де хлопець закінчив вісім класів. У дев'ятому не пішов. Навчання у 9–10 класах було платним. Про те, щоб відірвати якийсь гріш від сім'ї, не могло бути й мови...

У шістнадцять років спробував пошукати якоїсь роботи. Треба було тоді у Стрільках завідуючого клубом. Ось і звернувся Олег до секретаря парторганізації колгоспу з проханням взяти його на це місце. Та партійний функціонер, знаючи де перебуває Олегів батько, грубо відмахнувся: „Дітей націоналістів на роботу не беремо“. Тож довелося юнакові завербуватися і їхати в далекий Кривий Ріг на будівництво комбінату. Далі знову вербовка: на цей раз – на шахти Донбасу, де Олег працював проходчиком у шахті. Звідси й призвали його в армію, у морфлот.

І тут – нова біда. У Мурманську, де служив Олег, випробували атомну зброю. Вернувся юнак додому хворим. У 25 років довелося вирвати усі зуби, ушкодженою була щитовидна залоза – а відтак тяжка, невиліковна хвороба на ціле життя – рак лімфатичних вузлів.

Однак чогось у житті Олег Цимбала все ж таки досягнув. Закінчив будівельний технікум, потім заочно – факультет журналістики у Львівському університеті. Усе життя (а помер він у 1999 р.) працював на будівництві. Як журналіст працював лише наприкінці життя. Та любов до слова, яку він із стін університету, не давала йому спокою – пробував свої сили в літературі. У 1997 році видано його збірку „Хмари“ (в основному поезії). У задумах Олега Цимбала було написати серію повістей з історії рідного села. Але реалізувати плани повністю вже не вдалося: з намічених повістей написано лише дві. Перша з них подається на твій суд, читачу.

ЗМІСТ

<i>Від автора</i>	3
1938 рік	4
А як село називається, знаєш?	5
Лист про тебе возвістить	10
Про щось сперечалися	14
Сумна звістка	19
„Паліца“	21
1939 рік	23
Міжнародна політика на зламі 1938–1939 років	24
Пам’ять батьківщини	28
Тікайте геть звідси!	31
Польські війська відступили	34
Ідуть...	38
Вибори нової влади	40
Горіла „Просвіта“	46
Добре! Ставлю знак запитання	49
Вивезення у Сибір	58
1940 рік	62
Переселенці	63
Анонімка	66
Так треба...	70
Кульчицький сміявся	73
Судовиконавець	76
1941 рік	78
Будь чутливим...	79
Мені необхідно йти...	82
Хоронили замучених	85
Молчать! Я ска-а-зз-зал...	89
Ніхто не хотів йти на смерть!	91
Може, ти й правду кажеш...	95
Нехай біда біду поганяє	97
Перший вчитель	100
Це цікаво	104
Я хочу, аби ти був...	108
Умерти на волі...	112
Мливо	118
<i>Про автора книжки</i>	121

ЦИМБАЛА Олег Михайлович
Ц-61 Окрадені.— Львів: ЛДКФ „Атлас“, 2001.— 124 с.
ISBN 966-7275-20-5

Книжка „Окрадені“, яка пропонується читачеві є спробою окремого видання, спогадів тих матеріалів, що мали б дати більш-менш уявлення про с. Стрільки, м. Бібрку та навколишні села, а також людей, які проживали у 1938–1941 роках у цій місцевості. Книга стане в пригоді всім, хто цікавиться історією початку війни на наших теренах, знущанням КДБ над нашими людьми.

ББК 84.4УКР

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Олег Михайлович Цимбала

ОКРАДЕНІ

Повість

Літературний редактор Нестор Цимбала

Здано до друку 20.12.01. Друк різнографічний.
Папір офсетний. Умовн.-друк. арк. 7,23.

Надруковано на Львівській державній
книжковій фабриці „Атлас“.
79005 Львів, вул. Зелена, 20.
Тел.: 76-45-80

Родина Олега Цимбали біля батьківської хати

Родина Олега Цимбали біля хати стрийка Павла

Батько Олега – Михасько

Брат Михаська –
Павло

Сім'я Михаська без батька
(в цей час він знаходився у тюрмі на Волго-Доні)
Зліва направо зверху: Дарія, Наталка, Олег.
Внизу: Михайло, мати Розалія, Нестор

Олег в с. Стрілки у віці 16 років (зправа вгорі)